

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
СХІДНОЄВРОПЕЙСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ**

На правах рукопису

ПОНЕДІЛЬНИК ЛАРИСА АНАТОЛІЇВНА

УДК 94(47. 82) “1921/1939” : 7

**ЛІТЕРАТУРНО-МИСТЕЦЬКЕ ЖИТТЯ ВОЛИНИ
У МІЖВОЄННИЙ ПЕРІОД (1921–1939 рр.)**

07.00.01 – історія України

Дисертація на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук

Науковий керівник:

Кучерепа Микола Михайлович

кандидат історичних наук, професор

Луцьк – 2015

ЗМІСТ

стор.

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ	3
ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1. ІСТОРИОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛА ТА МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ.....	10
1.1 Стан наукового вивчення проблеми	10
1.2 Джерельна база	29
1.3 Теоретико-методологічні засади дослідження	43
РОЗДІЛ 2. ЛІТЕРАТУРНІ ПРОЦЕСИ НА ВОЛИНІ В УМОВАХ ПОЛЬСЬКОЇ ДЕРЖАВИ.....	52
2.1 Поезія і проза: основні течії та громадські об'єднання митців.....	52
2.2 Публіцистика як відображення національно-культурного і соціального становища краю.....	75
РОЗДІЛ 3. РОЗВИТОК ВИДАВНИЧОЇ ТА БІБЛІОТЕЧНОЇ СПРАВИ.....	88
3.1 Видавнича діяльність як засіб розвитку культурно-освітнього життя та збереження етнічної ідентичності населення Волині.....	88
3.2 Тенденції, форми і напрями розвитку бібліотечної справи.....	110
РОЗДІЛ 4. ОСОБЛИВОСТІ ТА ЗДОБУТКИ МИСТЕЦЬКОГО ЖИТТЯ....	129
4.1 Зміст, форми, напрями розвитку музично-хорового і хореографічного мистецтва.....	129
4.2 Основні жанри та течії образотворчого мистецтва.....	145
4.3 Труднощі й особливості містобудування регіону та нові архітектурні стилі.....	154
ВИСНОВКИ	173
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	178
ДОДАТКИ.....	233

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

АНУМ – Асоціація незалежних українських митців;
ВКМ – Волинський краєзнавчий музей;
ВТПН – Волинське товариство приятелів наук;
ВУО – Волинське українське об'єднання;
Держархів Волинської обл. – Державний архів Волинської області;
Держархів Рівненської обл. – Державний архів Рівненської області;
зл. – злоті (грошова одиниця у Польській державі);
ККМ – Кременецький краєзнавчий музей;
КХС – канікулярна художня студія;
ЛНВ – Літературно-науковий вісник;
МАУ – Міжнародна асоціація українців;
МУР – Мистецький український рух
ОУП – Об'єднання українських письменників;
ПМШ – Польська матиця шкільна;
ПЧХ – Польський Червоний Хрест;
рец. – рецензія;
РНО – Російське національне об'єднання;
РСУК – Ревізійний союз українських кооперативів;
УВУ – Український вільний університет;
УСРП – Українська соціалістично-радикальна партія;
УН – Українська нива;
ФНК – Фонд національної культури;
ЧМШ – Чеська матиця шкільна;
ЧНО – Чехословацьке народне об'єднання;
DW – Dziennik wołyński;
PW – Przegląd wołyński;
ZW – Ziemia wolyńska;
ŻW – Życie Wołynia.

ВСТУП

Актуальність теми. Міжвоєнний період ХХ ст. посідає важливе місце в історії України, зокрема Волині. Наукові дискурси з політичних, економічних, культурних проблем розвитку регіону за означеного періоду набувають нової гостроти й актуальності на початку ХХІ ст. Це повною мірою стосується літературно-мистецького життя, позаяк в українській історіографії цій проблематиці традиційно приділяється значно менше уваги, аніж дослідженням партійно-політичних та соціально-економічних процесів.

Тогочасна Волинь становила поліетнічний регіон, де відбувалися активні культурні контакти між представниками різних спільнот та етнічних груп – українцями, поляками, чехами, німцями, євреями, росіянами тощо. За складних суспільно-політичних умов вони розвивали своє літературно-мистецьке життя, що стало невід'ємним, самобутнім складником загальноукраїнського та європейського культурного простору. Вивчення цього феномену актуалізується і посилюється на сучасному етапі як у зв'язку з процесами глобалізації й інтеграції України у світовий культурний простір, посилення культурних зв'язків між народами, так і задля увиразнення, поглиблення уявлень про культурний розвій України в загальній історичній ретроспективі та в регіональному вимірі зокрема.

Повернення і переосмислення забутих, маловідомих, сфальсифікованих сторінок історії культури й імен культурних діячів є важливою передумовою для відновлення історичної пам'яті та формування національної самосвідомості як чинників розвитку громадянського виховання, формування політичної культури народу, розбудови громадянського суспільства й усїєї національної державності України.

Вивчення досвіду діяльності видавництв, друкарень, бібліотек Волині за міжвоєнної доби дає змогу привернути увагу до стану справ у цих закладах на сучасному етапі. Дослідження музичного, хорового, хореографічного видів мистецтва в регіоні розширює уявлення про їхню

роль у збереженні вікових традицій та культурної спадщини за складних суспільно-політичних умов, дає цінний матеріал для художньо-естетичного виховання на сучасному етапі. Таке ж значення має осмислення творчих здобутків представників образотворчого мистецтва, що розвивалося на міжнаціональній основі та витворило унікальне явище, що увійшло в історію культури як «волинський Ренесанс». Аналіз розвитку містобудування й архітектурних стилів за означеного періоду засвідчує не лише тяглисть, спадковість цього процесу, а й відображає його прямий вплив на архітектурне обличчя сучасних міст і сіл регіону.

Отже, глибоке комплексне дослідження літературно-мистецького життя міжвоєнної Волині має важливе науково-пізнавальне та суспільно-практичне значення, оскільки розкриває одну з яскравих сторінок національної культури, відтворює досвід міжкультурної взаємодії та інтеграції, що також необхідно для розробки перспективних стратегій культурного розвитку України у XXI ст. та зростання її авторитету з-поміж світової культурної громадськості.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконана в межах наукових тем «Українсько-польські відносини на Волині» (20–40-ві рр. XX ст.) (номер державної реєстрації 0198U000404) і «Західне Полісся: історія та культура» (реєстраційний номер 0103U000656) історичного факультету Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки та регіональної програми розвитку культури, мистецтва і туризму у Волинській області на 2011–2015 рр. (07.02.2011, № 5/1).

Метою дисертаційної роботи є комплексне дослідження літературно-мистецького процесу на Волині у 20-30-х рр. XX ст.

Для реалізації цієї мети визначено такі **завдання**:

- висвітлити стан наукової розробки проблеми, її джерельну базу та теоретико-методологічні засади дослідження;
- розкрити основні напрями і течії літературного життя міжвоєнної Волині в контексті етнополітики Польської держави;

– дослідити тенденції і здобутки розвитку видавничої та бібліотечної справи за умов підцензурної дійсності;

– схарактеризувати організаційні форми, жанри, течії, напрями розвитку музичного, хорового, хореографічного та образотворчого мистецтва регіону за означеного періоду;

– з'ясувати труднощі й особливості розвитку містобудування та нових архітектурних стилів Волині, що перебувала у складі Другої Речі Посполитої.

Об'єктом дослідження є національно-культурні процеси на західноукраїнських землях у міжвоєнний період.

Предмет дослідження – основні тенденції, особливості, течії, напрями, організаційні форми, здобутки розвитку літературно-мистецького життя українців та різних етнічних груп Волині в контексті етнополітики Другої Речі Посполитої.

Територіальні межі дисертаційного дослідження охоплюють Західну Волинь, що за адміністративно-політичним поділом 1921–1939 рр. становила Волинське воєводство у складі Другої Речі Посполитої, яке поділялося на 11 повітів: Володимирський, Горохівський, Дубенський, Здолбунівський, Ковельський, Костопільський, Кременецький, Луцький, Любомльський, Рівненський, Сарненський. За сучасним адміністративним поділом це території Волинської і Рівненської областей та Кременецького і Шумського районів Тернопільської області.

Хронологічні рамки дисертації визначаються характером геополітичного розвитку Західної Волині за міжвоєнної доби історії України та Польщі ХХ ст. За умовну нижню межу слугує 19 лютого 1921 р., коли було офіційно утворене Волинське воєводство як адміністративна одиниця Другої Речі Посполитої. За верхню межу – вересень 1939 р., коли регіон увійшов до складу радянської України.

Наукова новизна результатів дисертації зумовлена змістом і сукупністю поставлених завдань та шляхами їхнього розв'язання. У роботі:

уперше:

– в українській історіографії здійснено комплексний аналіз основних тенденцій, напрямів, течій та здобутків розвитку літературних і мистецьких процесів на Волині за міжвоєнного періоду ХХ ст.;

– до наукового вжитку введено маловідомі документальні матеріали з фондів Центрального державного історичного архіву України, м. Львів, державних архівів Волинської та Рівненської областей, Державного архіву в Любліні (Польща), Волинського краєзнавчого музею;

– схарактеризовано стан і розвиток видавничої та бібліотечної справи на Волині у 20-30-х рр. ХХ ст.;

– усебічно розкрито сутність такого культурного явища, як «волинський Ренесанс» міжвоєнної доби;

уточнено:

– деякі аспекти біографій маловідомих митців Волині та їхні роль і місце у культурно-громадському житті краю означеного періоду;

– окремі факти діяльності українських, єврейських, німецьких і чеських культурних товариств регіону;

новий рівень розвитку одержали:

– дослідження основних тенденцій розвитку містобудування та архітектури на Волині за доби Другої Речі Посполитої;

– процеси розвитку музичних, хорових, хореографічних професійних та аматорських колективів краю у 1921-1939 рр.

Практичне значення отриманих результатів дисертаційного дослідження полягає в можливості використання їхнього фактографічного матеріалу та теоретичних положень і висновків у таких напрямках роботи: науково-дослідницькій (для написання праць з історії України, історії світової та української культури), навчальній (для підготовки науково-методичних посібників та розробки спецкурсів і спецсеминарів з історії культури, розвитку видавничої і бібліотечної справи, хорового, музичного, хореографічного мистецтва, містобудування на Волині й в Україні), історико-краєзнавчій (для вивчення історії рідного краю, формування архітектурного

обличчя та ознайомлення з визначними особистостями регіону), туристсько-екскурсійній галузі. Матеріали дослідження можуть бути корисними при проведенні діяльності з поглиблення культурних зв'язків на державному та регіональному рівнях, розвитку транскордонного співробітництва тощо.

Апробація результатів дослідження. Основні положення дисертації виносилися на обговорення різного рівня конференцій, зокрема міжнародних: IX Наукова історико-краєзнавча міжнародна конференція «Минуле і сучасне Волині: Олександр Цинкаловський і край» (Луцьк, 20–23 січня 1998 р.); Міжнародна науково-практична конференція «Архіви та краєзнавство: шляхи інтеграції» (Київ–Трускавець–Дрогобич, 16–19 квітня 2003 р.); IV Міжнародна науково-практична конференція «Дев'яті читання пам'яті В'ячеслава Липинського» (Луцьк, 27 квітня 2006 р.); Міжнародна наукова конференція «Доля народів східних» (Варшава, 18–21 липня 2008 р.); Друга міжнародна наукова конференція «Українці Холмщини та Підляшшя: історична доля, духовна і матеріальна культура впродовж віків» (Луцьк, 29–30 квітня 2009 р.); Міжнародна наукова конференція «Волинська земля в житті середньовічної Європи» (Луцьк, 2009 р.); Міжнародна науково-теоретична конференція «Чехи і Дубенщина» (Дубно, 9 грудня 2011 р.); XIV Міжнародна науково-практична конференція студентів, аспірантів та докторантів «Інноваційні процеси у реформуванні вищої освіти України крізь призму інтеграції у європейський та міжнародний освітній науковий простір» (Будапешт, 2013); Міжнародна наукова конференція під патронатом президента міста Замость пана Мартіна Замойського «Варшавське князівство у 1813 р.» (Замость, 2013 р.); VI Міжнародна науково-практична конференція «Історія та сучасність православ'я на Волині» (Луцьк, 12 листопада 2015 р.); всеукраїнських: XXXI Всеукраїнська науково-практична історико-краєзнавча конференція (Луцьк – Горохів, 14–15 травня 2009 р.); XII наукова конференція ВДУ імені Лесі Українки (м. Луцьк, 1997 р.); регіональних: XX Волинська обласна науково-практична історико-краєзнавча конференція «Минуле і сучасне Волині та Полісся. Камінь-

Каширський в історії Волині та України» (Луцьк – Камінь-Каширський, 26 жовтня 2006 р.); XXIII обласна науково-практична історико-краєзнавча конференція (Луцьк–Рожище, 23 травня 2007 р.); XXV Волинська обласна історико-краєзнавча наукова конференція (Любомль, 25 жовтня 2007 р.); XXVI Волинська обласна наукова історико-краєзнавча конференція «Минуле і сучасне Волині та Полісся. Луцька міська громада: історія, традиції, люди» (Луцьк, 9–10 листопада 2007 р.). Окремі положення дисертації обговорено на науково-звітних конференціях Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки.

Публікації. Основні положення і висновки дисертаційного дослідження викладено у 23 публікаціях, із них 9 – у фахових виданнях.

Структура дисертації. Дослідження складається з переліку умовних скорочень, вступу, чотирьох розділів (які містять десять підрозділів), висновків, списку використаних джерел (643 позиції), додатків. Основний текст обсяг дисертації викладений на 177 сторінках, загальний обсяг – 232 сторінки.

РОЗДІЛ 1

ІСТОРИОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛА ТА МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1 Стан наукового вивчення проблеми

Радянська, пострадянська та зарубіжна історіографія культурних процесів на Волині у 20-30-х рр. ХХ ст., зокрема в контексті їхнього розвитку в Україні за вказаного періоду, уже була предметом студій вітчизняних [299; 319; 384; 390; 413; 552; 610], зарубіжних [548, 602], діаспорних дослідників [271; 297; 419; 434; 451; 536], однак вони не здійснили комплексного аналізу цієї проблеми.

Літературно-мистецьке життя волинського краю за міжвоєнного періоду ХХ ст. включає поезію, прозу, видавничу й бібліотечну справу, архітектуру, малярство, діяльність професійних та аматорських музичних, танцювальних колективів тощо. Їм присвячено широкий комплекс різновидової, різнопрофільної наукової літератури, яка потребує всебічного аналізу. За формально-функціональною ознакою її можна поділити на монографії, статті, науково-довідкові видання, дисертації, автореферати. За критерієм походження виокремлюємо чотири групи історіографічних джерел із досліджуваної проблеми: а) радянські; б) українські діаспорні; в) праці сучасних українських учених; г) зарубіжні, насамперед польські й чеські дослідження. У такій логічній послідовності поряд з історичними розглядаємо репрезентативні праці літературознавчого, мистецького, культурологічного та іншого спрямування.

Висвітлення історіографії проблеми варто розпочати з аналізу загальних студій вітчизняних учених, присвячених культурі. Знаковими подіями у вивченні історії української культури стали фундаментальна наукова праця «Культурно-національний рух на Україні в XVI–XVII віці» М. Грушевського [322] та відповідні розділи його монументальної «Історії

України-Руси» [320]. Учений наголошував, що пам'ятки словесного й пластичного мистецтва відкривають «дороги в глибини старого життя, його найбільш глибокі, інтимні сфери, які обіцяють нам далеко глибше і повніше зрозуміння його, ніж яке могло бути досягнене на самім ґрунті соціальнім та політичним» [320, с. 136]. Питання, пов'язані з літературознавчими процесами в Україні, М. Грушевський висвітлив і в «Історії української літератури» [321].

Зацікавленість до історії української культури викликала активізація українського національно-визвольного руху. Усвідомлюючи свою самобутність та окремішність, народ та його інтелігенція намагалися пізнати витoki та джерела національної ідентичності, зрозуміти шляхи формування свого культурно-національного обличчя.

Особливий внесок у вивчення історії української культури зробив І. Огієнко. У науковому доробку вченого виокремлюємо працю «Українська культура. Коротка історія культурного життя українського народу» [615], де глибоко проаналізовано визначальні риси українського етносу та розвиток за різних періодів історії. На основі широкої джерельної бази автор довів, що впродовж сторіч українська культура не мала належних умов для свого розвитку.

Поряд з працями М. Грушевського та І. Огієнка важливе науково-методологічне значення для нашого дослідження має ґрунтовна робота «Історія української культури» (Львів, 1936-1937), яку підготували видатні вчені – історики та мистецтвознавці І. Крип'якевич, В. Радзикевич, М. Голубець, С. Чарнецький, В. Барвінський [362]. Вони розкрили ключові етапи становлення українського письменства, образотворчого, театрального та музичного мистецтв від княжої доби до першої третини ХХ ст. у контексті поступу української нації.

Проблема літературно-мистецького життя Західної України за міжвоєнного періоду ХХ ст. не стала предметом ґрунтовного осмислення

радянської історіографії, яка загалом не створила цілісної концепції історії розвитку української культури.

Надбання радянських істориків 30-х – 50-х рр. ХХ ст. обмежується кількома працями, які нагадують ідеологічні трактати й не можуть претендувати на науковість [354; 502]. Національні культурно-мистецькі процеси на західноукраїнських землях у них згадуються фрагментарно й лише для протиставлення розвитку нової пролетарської культури.

Ситуація в радянській історіографії дещо змінилася за доби т. зв. «хрущовської відлиги». 1961 р. великим накладом вийшла «Історія української культури. З найдавніших часів до середини ХVІІ ст.» М. Марченка [614], де з позицій марксистсько-ленінської методології розкрито її витoki та основні етапи розвитку.

Культурні процеси в Західній Україні міжвоєнного періоду ХХ ст. і надалі залишалися «незручною темою» для радянських істориків, які зосередили увагу на соціально-економічній проблематиці, а також на питаннях культурного будівництва. Цій проблемі присвячено дослідження Г. Шевчука [521], О. Михайлова [424], а також декілька розвідок з історії архітектури [431; 486]. Вияви культурного життя за часів «панської Польщі» в них згадувалися лише для критики та протиставлення здобуткам «культурної революції» за радянської доби.

Після змін у партійному і державному апаратах керівництва Радянського Союзу в жовтні 1964 р. відбулося згорання демократичних процесів у суспільстві. Це позначилося на розвитку історичної науки, яка у 1960–1980-х рр. зазнає надмірної політизації та набуває яскраво вираженого ідеологічного забарвлення. У дослідженнях починає домінувати теза про «визначальний внесок» комуністичної партії в розвиток різних галузей культури [328; 415; 471]. Літературні та мистецькі процеси міжвоєнного періоду в Західній Україні науковці здебільшого оминали увагою або відверто фальсифікували.

Помітною подією став вихід у світ шеститомної «Історії українського мистецтва» за редакції М. Бажана [363]. У її п'ятому томі подано аналіз літературного процесу і художньо-мистецьких явищ в Україні у 1917–1941 рр., зокрема й на Волині. Утім, це видання дає доволі фрагментарне, поверхневе уявлення про їхній зміст і характер; вони розкриваються під кутом критики «буржуазних виявів культури», тому доробок більшості українських діячів та митців інших національностей фактично «випав» з поля зору авторів цього проекту.

На такому тлі вирізняється праця І. Гурчали, присвячена розвитку народного мистецтва в західних областях України, зокрема Рівненській та Волинській [326], проте здобутки професійних митців автор не розглядає.

Говорячи про продуктивні напрацювання радянської науки, відзначаємо деякі праці мистецтвознавчого характеру. Ідеться про вступні частини до історико-літературних робіт [451, 481, 486] та праць з історії архітектури й мистецтва [378, 423], які окреслюють загальні тенденції та стилі і течії їхнього розвитку, що певною мірою стосуються і Волині міжвоєнного періоду ХХ ст.

Позитивним явищем в історії української культури стали праці Д. Наливайка в галузі мистецтвознавства [430]. Автор звернув увагу на еволюцію стилів в українському мистецтві та показав зв'язок явищ української культури із загальноєвропейськими стильовими напрямками. На відміну від багатьох інших дослідників, він намагався не ідеалізувати, але й не применшувати рівня європеїзації української культури.

За несприятливих умов радянської дійсності багато істориків, філологів, мистецтвознавців прагнули не лише збагатити науку новими фактами, а й створити узагальнюючі роботи, однак гостра цензура, ідеологічні стереотипи, обмеження доступу до архівних документів та інших джерельних матеріалів позначилися на дослідженнях з історії культури та про діяльність українських культурних діячів. При цьому творчість неукраїнських митців зовсім замовчувалася.

Окремі аспекти літературно-мистецького життя Волині за міжвоєнного двадцятиріччя ХХ ст. розглянуто в узагальнюючих працях з історії західноукраїнських земель. Серед них – дослідження львівських науковців С. Макарчука [414] та Ю. Сливки [485], які мають значну інформативну базу й до сьогодні не втратили пізнавального значення. Так, С. Макарчук проаналізував етнонаціональні процеси в регіоні наприкінці ХІХ – у першій третині ХХ ст. Політику польських урядів у Західній Україні, специфіку національно-культурної дискримінації українського населення та його боротьбу проти поневолення докладно відтворив Ю. Сливка. Ці роботи дозволяють краще зрозуміти суспільно-політичне тло розгортання літературно-мистецького руху в краї.

Заслужують на увагу узагальнюючі студії з історії Волині. Зокрема в колективній монографії «Історія Волині: З найдавніших часів до наших днів» [361] та праці О. Михайлюка, І. Кічія [426] розкрито загальну картину соціально-економічного, політичного та культурного життя краю в Х–ХХ ст. Утім, вони дають фрагментарні уявлення про розвиток польської та української культури Волині.

У дослідженні Р. Оксенюка [435] на великій джерельній базі, насамперед архівних матеріалах, проаналізовано антиукраїнську спрямованість національної політики польських урядових кіл, показано боротьбу українців за свої права у складі Польщі в 1921–1939 рр., однак питання, пов'язані з розвитком культурних процесів у краї, автор розкрив доволі поверхнево. Це стосується і монографії І. Заболотного, який обґрунтовує тезу радянської історіографії про «споконвічне прагнення волинян до визволення з-під влади панської Польщі та возз'єднання з Радянською Україною» [347; 348]. У такому контексті історик висвітлив політичні процеси проти учасників визвольного руху, які виступали проти дискримінації української культури в Польській державі.

Отож у більшості наукових робіт радянської доби літературно-мистецьке життя краю розкрито схематично чи фрагментарно. Такий стан не

варто вважати недоліком науковців, оскільки вони не ставили собі за мету комплексно розкрити означену проблему. У низці досліджень уміщено цікавий фактичний матеріал про стан культури у Волинському воєводстві, що дає можливість краще зрозуміти складність літературно-мистецьких процесів у краї.

Огляд радянської історіографії переконливо доводить, що за умов панування тоталітарного режиму дослідження літературно-мистецьких процесів на Волині не могло бути об'єктом неупередженого наукового осмислення. Це питання розглядалося з позицій вульгарно-соціологізаторського ставлення до т. зв. буржуазної культури. Багато ключових моментів її розвитку автори замовчували або показували тенденційно. Радянська історіографія висвітлювала проблему розвитку культури схематично, що призводило до суб'єктивних висновків і узагальнень. Комуністичний режим не був зацікавлений у створенні передумов для культурного самопізнання й самоусвідомлення українського народу. Атмосфера несвободи та боротьба за викорінення т. зв. націоналізму створювали неможливі умови для осмислення національного культурного буття. Ідеологічні обмеження, які панували в українській радянській історіографії, не давали змоги створити повноцінні наукові праці, у яких проблеми культурно-мистецького життя України та її окремих регіонів знайшли б виважене неупереджене висвітлення.

Свій внесок у вивчення історії української культури, зокрема й Волині за міжвоєнного періоду ХХ ст., зробили представники української еміграції та діаспори. Перші вагомі кроки в цьому напрямі здійснили українські вчені-емігранти. Так, 1940 р. було видано курс лекцій «Українська культура» В. Біднова, Д. Дорошенка, О. Лотоцького, Д. Чижевського, В. Січинського для студентів Українського технічно-господарського інституту в Подєбрадах (Чехословаччина). Книга витримала декілька видань, а в Україні вона з'явилася лише 1993 р. [617]. Праця дає цілісне уявлення про український

літературно-мистецький процес та важливе розуміння його особливостей на Волині за 20–30-х рр. ХХ ст.

Великою заслугою українських науковців діаспори стало видання «Енциклопедії українознавства» [622], яка за сукупністю статей дає загальні уявлення про основні аспекти української культури. Знані українські вчені В. Кубійович, Н. Полонська-Василенко, Ю. Луцький, А. Жуковський, О. Прицак та інші зуміли ґрунтовно й цілісно висвітлити політичний, економічний і культурний розвиток України. Особливо цінним є те, що авторський колектив енциклопедії зосередився на розкритті подій і персоналій сфальсифікованих радянською наукою. «Енциклопедія українознавства» активізувала українознавчі дослідження за доби незалежності України.

1954 р. у Нью-Йорку побачили світ «Нариси з історії нашої культури» відомого українського вченого, поета Є. Маланюка [416]. Вони стали першим дослідженням, яке подає системний аналіз генетичного коріння «європейськості української культури». Автор дає власне розуміння значення культури українського народу та висуває оригінальну концепцію формування нації.

Так само важливе методологічне значення для нашого дослідження мають наукові студії визначного вченого-мистецтвознавця, архітектора В. Січинського. Низка його статей стосуються української архітектури. У США та Німеччині дослідник видавав альбоми «Пам'ятки української архітектури», «Історія українського мистецтва», «Українська культура» [481], що образно розкривають велич і самобутність України. Талановитий критик залишив аналітичні розвідки з історії українського мистецтва, що розкривають його стиль модерн, графіку, народну архітектуру, орнаменталістику, кераміку, вишивку тощо. Праці В. Січинського доводять оригінальність народних стилів та особливе місце української культури в духовному просторі Європи.

Розвиток української культури за різних періодів історії висвітлив М. Семчишин в узагальнюючій роботі «Тисяча років української культури» [477]. Попри обмежений доступ до джерел, науковець зумів осмислити основну ідею – показати «національність культури» та особливості культурної самобутності народу. Поряд з викладом фактичного матеріалу він у своєрідній мистецькій формі розкрив філософський сенс української культури та шляхи її пізнання.

Важливе місце в історіографії українського зарубіжжя осідає творча спадщина І. Лисяка-Рудницького. Його історичні, історико-публіцистичні та історіософські розвідки зібрано у двотомнику «Історичні есе» [408]. Вони стосуються загальних теоретичних проблем становлення української нації та конкретно-історичних сюжетів, зокрема культурних і міжнаціональних стосунків на Волині. Так, у статті «Польсько-українські стосунки: тягар історії» автор зосередив увагу на проблемі взаємин, які мали визначальний вплив на стосунки двох народів [409]. Не менш важливими у такому сенсі є його розвідки «Виродження та відродження інтелігенції», «Формування українського народу й нації: методологічні завваги», «Інтелектуальні початки нової України», «Україна між Сходом і Заходом» та ін. [408].

Слабким місцем діаспорних досліджень є обмежена джерельна база. Однак на відміну від радянської літератури вони ґрунтуються на інших методологічних засадах, мають виразну україноцентричну спрямованість, тож істотно вплинули на розгортанні культурознавчих студій за доби державної незалежності. Вивчення літератури діаспорних учених допомагає в пошуках нових підходів щодо висвітлення взаємин волинських митців та урядових чинників за міжвоєнного періоду ХХ ст.

Наприкінці 1980-х – на початку 1990-х рр. в українській історичній науці розпочалися зміни, зумовлені демократичними зрушеннями, які відбувалися за умов розпаду тоталітарної системи СРСР. За періоду т. зв. горбачовської перебудови відбувся спалах зацікавлення історією національної культури. Спершу з'явилися неупереджені дослідження

літературознавців і мистецтвознавців, про що зокрема свідчать студії «Українське літературне бароко» [617] та збірник доповідей, виголошених на Першому конгресі Міжнародної асоціації українців у Києві (серпень 1990 р.) [352]. Вони засвідчили пошуки нової методологічної парадигми вивчення історії національно-культурних процесів в Україні.

Важливим стимулом розвитку української історіографії на початку 1990-х рр. стало відкриття архівних фондів, що були недоступні ученим, а також можливість вивчати здобутки західної науки, зокрема учених української діаспори. Це своєю чергою актуалізувало потребу розробки нових засад методології історичного дослідження. Відмова від марксистсько-ленінської парадигми створила передумови для перегляду політико-ідеологічних підходів та догматичних схем щодо вивчення проблем культурного розвитку. Об'єктом усебічного осмислення українськими істориками стали найрізноманітніші аспекти літературно-мистецького життя.

Нові погляди вітчизняних дослідників на культурні процеси в Україні за міжвоєнного періоду ХХ ст. знаходимо в узагальнюючих працях [351; 396; 410; 608; 611] та спеціальних виданнях з історії України та Польщі [313; 452; 472]. У них значну увагу приділено питанням, які раніше замовчувалися, зокрема проблемам літературно-мистецького життя.

Серед узагальнюючих праць з історії української культури вирізняється «Нарис історії культури України» М. Поповича [616], де вона розглядається системно, на тлі світових культурних процесів. Для нашого дослідження становлять інтерес міркування автора про розвиток української культури на етнічних теренах, що за різного часу існували у складі західноєвропейських держав. Він вважає, що головним осередком національної культури за 1930-х рр. стали західноукраїнські землі, що перебували під владою Польщі, та доводить, що українська культура вистояла під натиском чужих агресивних впливів і зберегла свою ідентичність.

Глибокому об'єктивному аналізу цієї проблеми сприяють праці з історії Західної України міжвоєнного періоду ХХ ст. Зосередження уваги вчених-

істориків на питаннях регіональної історії спричинило появу студій про основні напрями політики польських урядів на т. зв. східних кресах у 1921–1939 рр. Серед них помітне місце посідають роботи С. Кульчицького [396], М. Гона [312], О. Красівського [391; 392], В. Комара [379; 380; 381]. Значну увагу вчені приділили аналізу дискримінаційної політики Варшави щодо національних меншин західноукраїнського регіону, зокрема суспільно-політичної ситуації та культурного розвитку Волині в 1921–1939 рр.

Важливе значення в цьому відношенні має доробок М. Кучерепа [397; 400; 401; 402; 403]. Залучивши до наукового вжитку маловідомі архівні джерела та застосувавши нові концептуальні підходи, автор дослідив основні положення «волинської програми» Г. Юзевського, українсько-польські стосунки в краї, культурне й церковно-релігійне життя волинян. Окремо відзначаємо видану М. Кучерепою спільно з Р. Давидюк монографію «Волинське українське об'єднання (1931–1939 рр.)» [398], де подано матеріал про вплив цієї проурядової структури на культурно-освітнє і духовне життя регіону, відносини з іншими українськими політичними силами.

Значний інформативний матеріал щодо внутрішньої політики волинських воєвод знаходимо в монографії І. Павлюка [441] та науковій статті О. Карліної і Ю. Крамара [367].

Отож надбання сучасних учених про історичний розвиток Волині за міжвоєнного періоду ХХ ст. дозволяє відтворити загальне тло літературно-мистецького життя краю.

Чималу наукову цінність становлять роботи, присвячені діяльності просвітянських, освітніх, наукових, жіночих, релігійних та інших громадських об'єднань і товариств. У монографії Б. Савчука «Волинська «Просвіта» [474] розкрито виникнення, становлення та всебічну діяльність товариства, спрямовану на захист національної культури від чужих асиміляторських впливів. Діяльність луцької «Просвіти» у такому контексті дослідила М. Філіпович [507]. Г. Бухало проаналізував розвиток товариства

на Рівненщині у 1917–1928 рр. та його зв'язки з іншими національно-культурними осередками [293].

Підсумковим дослідженням про просвітянську організацію Волині став збірник наукових статей, документів і матеріалів, виданий 2001 р. у Волинському державному університеті імені Лесі Українки [457]. Книга ілюструє становлення «Просвіти» в краї, її внесок у розвиток літературно-мистецького життя регіону.

Особливе значення для глибокого розуміння ролі просвітянських організацій у культурному розвитку Західної України за міжвоєнного часу ХХ ст. мають дослідження тернопільського вченого І. Зуляка [355; 356; 357; 358], у яких схарактеризовано внесок товариства «Просвіта» в загальноукраїнський національно-культурний процес. Вагомим чинником його розвою стали просвітянські бібліотеки, читальні, видання та преса. Праці І. Зуляка комплексно висвітлюють культурно-освітню й національно-патріотичну роботу товариства.

У дослідженні Т. Раєвич [643] розкрито історію культурно-освітньої діяльності Союзу українок на Волині в 1921–1939 рр. Значну увагу дослідниця приділила бібліотечній і видавничій справі товариства.

Окремі важливі аспекти означеної проблеми розкривають праці Л. Бандилко про діяльність товариства «Просвіта» з розвитку бібліотечної справи на Волині в першій третині ХХ ст. [285]. У такому ж контексті відзначаємо публікації Н.Оболончик про культурно-просвітницьку діяльність Кременецького ліцею у 20–30-х рр. ХХ ст. [433] та Н. Кінд-Войтюк про функціонування Товариства приятелів науки як важливого осередку вивчення історії Волині у 1935–1939 рр. [373].

Сучасні вчені – історики, мистецтвознавці, літературознавці, культурологи – представили важливий для нашого дослідження доробок про розвиток літературно-мистецького руху в Україні, де міжвоєнна Волинь розглядається в загальнонаціональному контексті та як окремий предмет дослідження.

Значною подією в українській історіографії стала двотомна антологія Р. Яціва «Ідеї, смисли, інтерпретації образотворчого мистецтва: Українська теоретична думка ХХ століття» [527]. Це видання, що ввійшло у десятку найкращих книг Форуму видавців 2012 р., публікує теоретичні праці в галузі мистецтвознавства та культурології. Вони обґрунтовують європейську орієнтацію українського культурного руху ХХ ст., демонструють глибину та якість національного модерного й постмодерного інтелектуального надбання в контексті загальноєвропейських мистецько-культурних процесів. Висвітлюються історичні й культурологічні джерела українського мистецтвознавства та творчі біографії вітчизняних митців. Ця праця має важливе науково-теоретичне значення для осмислення культурно-мистецького життя Волині за міжвоєнного періоду ХХ ст.

У монографії П. Шиманського [524] на основі нових методологічних підходів розкрито значення хорового мистецтва у відродженні музичної культури Волині в першій половині ХХ ст. Робота містить науковий екскурс розвитку музичної культури краю, зокрема ґрунтовний аналіз діяльності А. Річинського і М. Тележинського та інших відомих музикантів і громадських діячів.

Історія волинських театрів міжвоєнної доби відображена в працях С. Степанюк. Дослідниця показала діяльність професійних Волинського українського театру [491] і польського театру ім. Юліуша Словацького в Луцьку за 30-х рр. ХХ ст. [492], а також аматорських театральних колективів на території Волинського воєводства [490]. Спираючись на значну джерельну базу, вона розкрила їхній репертуар, сценічні постановки, особливості організаційної діяльності, склад творчих колективів тощо.

Серед численних напрацювань літературознавців особливий інтерес становить доробок рівненського вченого Я. Поліщука, який у широкому історичному контексті ХХ ст. висвітлює складні літературні процеси Волині за міжвоєнного періоду, зокрема подає оригінальні фахові характеристики

творчості окремих поетів і прозаїків, їхні біографічні дані, особистісні зв'язки й громадську діяльність тощо [449; 450].

При дослідженні цієї проблематики використовувалися надбання Р. Олійника-Рахманного, який окреслив, персоніфікував і схарактеризував літературно-ідеологічні напрями в Західній Україні в 1919–1939 рр. [436].

Чимало спеціальних різновидових студій розкривають різні аспекти культурно-мистецького життя національних меншин міжвоєнної Волині. Як приклад відзначаємо ґрунтовну монографію В. Вітренка про розвиток літератури волинських німців [300]; працю А. Панфілової про творчість польських художників-колористів у Кременеці [442] тощо. В узагальнюючій мистецтвознавчій праці Б. Жеплинського з історії кобзарського мистецтва в Україні містяться цікаві фрагменти про його розвиток на Волині за досліджуваного періоду [343].

Сучасні вчені, передусім фахові архітектори, істотно просунулися у вивченні історії містобудування та архітектурних стилів Волині. Доволі ґрунтовно ці проблеми розкрито в монографії О. Михайлишин «Архітектура і містобудування Західної Волині 1921–1939 рр.» (2013 р.) [423] та історико-краєзнавчому нарисі й статейних публікаціях В. Пясецького, які висвітлюють розвиток містобудування та архітектурних стилів у забудові Луцька [460; 461]. У широкому історичному та європейському контекстах означені питання відображено в архітектурно-історичному нарисі Б. Колоска і Р. Метельницького [378] та працях І. Абрамюк [279].

Чи не найбільш широку, розмаїту в тематичному і видовому відношеннях та надзвичайно цінну для нашого дослідження групу становлять публікацій з персоналістики. Серед узагальнюючих видань довідникового та аналітичного характеру – праці П. Андрухова «600 імен в історії Великої Волині» [282] та М. Горного «Українці Холмщини і Підляшшя: видатніші особи ХХ століття» [314]. Вони дозволяють зорієнтуватися й охопити широке коло митців та культурних діячів, які відіграли помітну роль у культурно-мистецькому житті міжвоєнної Волині.

Широкий масив різнопрофільних досліджень присвячений життю і творчості окремих діячів. Значну цінність для розв'язання висунених у роботі завдань (як інформативні й аналітичні історіографічні джерела) становлять літературознавчі та біографічні дослідження. Зокрема, проблеми формування та еволюції суспільно-політичних поглядів У. Самчука розглянув у своїй дисертації А. Жив'юк. Автор проаналізував громадсько-політичну діяльність письменника та її вплив на формування української національної свідомості [345].

У книжкових та статейних публікаціях учені розкривають творчі здобутки відомих українських прозаїків, поетів, публіцистів краю, зокрема: Ганни Жешко (В. Кашенюк [370], І. Ольшевський [437], ін.); А. Нивинського (Г. Дем'янчук [333], ін.); М. Черкавського (І. Миткалик [422], ін.); А. Річинського (О. Альошина [281]); Власа Мизинця і М. Гаско (М. Онуфрійчук [438; 439], ін.); Галини Журби (Н. Радіонова [465]); С. Жука (І. Скакальська [474]); С. Козицького (Б. Столярчук [493]) та ін.

Предметом студій у галузі персоналістики стала галерея представників образотворчого мистецтва: Н. Хасевича (А. Вакулко [294]); М. Букатевича (О. Остап'юк [440]); М. Шугаєвського (М. Бендюк [286]); В. Караваєва (О. Бобак [289]; І. Кужель [395], ін.); Г. Остапенка (О. Старикова [475]); А. Нивинського (Я. Поліщук [448]; Н. Радіонова [464]) тощо. Ці та інші напрацювання дозволяють абстрагуватися від деталізації біографій і творчої діяльності майстрів пера і пензля та зосередитися на узагальненні їхнього внеску в культурний розвиток Волині й усієї України за міжвоєнного періоду ХХ ст.

Зважаючи на поліетнічний характер культурних процесів на Волині, значний інтерес становить група публікацій про міжнаціональні творчі зв'язки в цій царині та про діяльність окремих представників національних меншин. Прикладами можуть слугувати змістовні в інформативному відношенні наукові розвідки Г. Гуртового про культурне середовище євреїв Торчина [324; 325] та М. Пшеничного про роль Ю. Шумського в розвитку

українсько-єврейських культурних стосунків [459]. У такому ракурсі вивчалися публікації про діяльність на Волині чеського поета, музиканта й фольклориста Я. Поспішла (А. Дрбал [338]); про відображення міжнаціональних взаємин у творчості польського публіциста Ю. Лободовського (С. Кравченко [387]); про маловідомого польського культурного діяча Р. Бжеського (Г. Чернихівський [513]) та ін.

Персоналії волинських літераторів, художників та інших діячів культури проаналізовано в масиві публікацій, присвячених діяльності інтелігенції Волині та України. З-поміж них – праця В. Чоповського [516], який розкриває роль і значення української інтелігенції в суспільно-політичному житті регіону міжвоєнного двадцятиріччя ХХ ст. Автор зумів реконструювати біографії багатьох волинських прозаїків, поетів, драматургів, архітекторів, а також показав важливі тенденції літературно-мистецького життя краю.

У ґрунтовних монографіях О. Рубльова [472], зокрема й написаних у співавторстві з Ю. Черченком [473], показано участь західноукраїнської інтелігенції в загальнонаціональних політичних та культурних процесах України 1914–1939 рр., а також її трагічну долю, спричинену сталінськими репресіями.

Учені А. Пісоцький та Н. Войтюк [447] відтворили узагальнюючий образ інтелігенції Волині в контексті розвитку національного руху ХХ ст. Також варто відзначити статейні публікації М. Філіпович [506] та В. Доброчинської [337] про етнозберігаючу діяльність волинської інтелігенції та її роль у культурному житті краю в 1921–1939 рр.

Виокремлюємо групу наукових студій, де літературно-мистецькі процеси розкрито в контексті життєдіяльності різних етнічних груп Волині. З-поміж них значну інформаційну цінність для нашого дослідження становлять різновидові праці з історії розвитку в регіоні громад чехів (І. Гофман [315]; В. Данілічева [329]; В. Дуфек [341]; С. Славік [484]); караїмів (О. Волощук [304]; М. Киричук [372]; В. Шабаровський [518]);

євреїв (М. Гон [312]; Т. Дмитренко [335]; В. Дмитрук [336]; В. Наконечний [429]); німців (М. Костюк [383]) та ін. Особливий інтерес становлять публікації, що безпосередньо розкривають окремі аспекти літературно-мистецького руху етноменшин, як, до прикладу, стаття М. Ясінської про польські народні доми на Волині [526] тощо.

Різновидові публікації в певних тематичних ракурсах відображають історію розвитку періодики міжвоєнної Волині. Ґрунтовні традиції з вивчення цієї проблеми заклали радянські вчені, зокрема, аналітична праця Я. Дашкевича про підпільну прокомуністичну пресу українських угруповань Західної України в 1921–1939 рр. [330]. Представлений у ній фактографічний матеріал засвідчує намагання цих чинників впливати на формування світогляду та культурно-освітні процеси українського населення краю.

Спираючись на широку джерельну базу, до вивчення цієї проблеми підходять сучасні вчені. Заслуговує на відзначення монографія І. Павлюка «Українська легальна преса Волині, Полісся, Холмщини та Підляшшя 1917–1939, 1941–1944 рр.», яка розкриває її тематичне розмаїття та показує роль і вплив освітніх, культурологічних, літературно-мистецьких часописів на розвиток відповідних процесів у регіоні. З таких же позицій аналізується функціонування громадсько-політичних, господарсько-кооперативних, церковно-релігійних газет і журналів [441].

Динаміці розвитку літературної періодики присвячена монографія С. Кравченко [386], яка розкриває малодосліджені аспекти польсько-українського культурного діалогу на шпальтах міжвоєнної періодики. Аналізуючи польські та українські часописи, автор показала їхню роль у літературному процесі та зв'язок із суспільно-історичними явищами. Вона дійшла висновку, що за 1930-х рр. більшість як літературних груп, так і мистецьких журналів занепали, тому провідну роль у формуванні літературного дискурсу відігравали суспільно-літературні видання.

Широкий комплекс культурологічних проблем порушено в публікаціях про розвиток періодичних видань Волинського воєводства в 1921–1939 рр.

(В. Бородавко [291], О. Крупник [393], О. Луцький [412], І. Міляевич [427]; П. Пушкарчук [458] та ін.). Вони дозволяють зорієнтуватися в їхньому тематичному розмаїтті, що створює важливе підґрунтя для розв'язання висунених у дисертаційній роботі завдань.

Важливе інформаційне та аналітичне значення у цьому відношенні мають напрацювання сучасних учених з історії видавничої справи. У широкій історичній ретроспективі XI–XX ст. розвиток українського православного книгописання і друкування розкрито в монографії В. Рожка, який показав роль і місце в цьому процесі міжвоєнної Волині [470]. Основні тенденції і здобутки видання богословської літератури українською мовою в краї за означеного періоду окреслив В. Борщевич [292], а В. Денисюк відтворив загальний образ історії волинського книговидання та визначив особливості міжвоєнного періоду в його розвитку [334].

Окремі публікації відображають історію розвитку бібліотечної справи Волині за різних історичних періодів (В. Гика [311] та ін.).

Отже, аналіз доробку сучасних вітчизняних авторів засвідчує, що комплексного дослідження з проблеми літературно-мистецького життя Волині в 1920–1930-х рр. ще не підготовлено. Визнаючи наукову цінність реферованих праць, слід відзначити, що чимало викладених у них теоретичних висновків та їхня фактологічна база вимагають уточнення й доповнення.

Ця проблематика знайшла відображення в здобутках зарубіжних, передусім польських, науковців. Окремі її аспекти висвітлено в загальних працях з історії Польщі [541; 566; 581; 585; 592]. Дослідження З. Запоровського [601] і Я. Кенсіка [546] висвітлюють важливі аспекти історії міжвоєнної Волині, однак питання, що стосуються літературно-мистецького життя краю, розкрито фрагментарно. Праці В. Менджецького [565; 567] сприяють реконструкції біографій багатьох культурних діячів, відображають діяльність польських громадських просвітницьких і культурних організацій та розвиток численних пресових видань.

Важливе значення для розуміння мистецьких процесів на Волині мають розвідки польських учених про розвиток національного театру [534; 537; 582; 589]. Особливий інтерес становить дослідження С. Марчака-Оборського [556; 557], де міститься інформація про польський театр імені Ю. Словацького в Луцьку та Волинський театр.

Багато уваги в польській історіографії приділено проблемам культурного життя національних меншин Волині у 20–30-х рр. ХХ ст. Серед таких досліджень – ґрунтовні праці З. Ціхоцької з історії волинських чехів і німців [531; 532; 533]. Ученою всебічно досліджено життєдіяльність їхніх колоній, але питання культурно-освітнього розвитку, на нашу думку, висвітлено доволі описово.

Глибшому розумінню культурного життя луцької караїмської громади сприяють роботи О. Мардковіча [558; 559; 560; 561; 562; 563]. Автор стверджує, що представники цієї нацменшини завдяки державній підтримці мали змогу зберігати свою національну культуру, освіту, а тому асиміляційні процеси їх не зачепили.

Необхідно визнати, що польська історіографія, порівняно з українською, відзначається більш широким, оригінальним підходом до вивчення культурних процесів на Волині за міжвоєнного періоду ХХ ст. Одним з таких свідчень є праця «Вберегти Волинь від забуття» люблінського дослідника Л. Попека, що докладно розкриває розвиток окремих польських культурно-мистецьких осередків Луцька, Рівного, Кременця, Ковеля [578]. Також науковий інтерес становить монографія «Поетична Волинь на кресових просторах» [586], у якій польська дослідниця Я. Савицька вперше розглянула формування школи молодих поетів-початківців у 20-30-х рр. ХХ ст.

Геополітичні зрушення у Східній Європі в 90-х рр. ХХ ст. стимулювали посилення уваги науковців до історії народів, які мешкали на «східних кресах» міжвоєнної Польщі. Зокрема, волинським чехам було присвячено декілька міжнародних конференцій, які відбулися в Дубні [329]. У Чехії

з'явилися цікаві публікації, присвячені історії чеської колонізації в Україні. На увагу заслуговують дослідження Я. Вацуліка [593; 594] про культурну працю чехів на Волині. Побачили світ два томи його «Історії волинських чехів», які присвячені 130-річчю чеського еміграційного руху на українські землі.

Слабким місцем досліджень зарубіжних учених про літературно-мистецьке життя в Західній Україні у 1920–1930-х рр. є вузька джерельна база, зокрема брак архівних джерел, однак покладені в їхню основу методологічні засади становлять інтерес при студіюванні означеної теми.

Важливе значення для її розуміння і дослідження має довідкова та енциклопедична література, яка подає дефініції культурологічних термінів, фіксує біографічні дані культурних діячів тощо [621]. Окремо відзначаємо таке унікальні видання, як «Атлас Волинської області», який також відображає (у плані територіальної локалізації) важливі проблеми культурного розвитку краю [619]. Систематизацію українських періодичних видань, що виходили у Другій Речі Посполитій, здійснив учений з діаспори у США М. Мартинюк [418], який зокрема схарактеризував часописи, що виходили у Волинському воєводстві.

Своєрідним літописом Луцька, що складається з фрагментарних свідчень з історії вулиць, проспектів, бульварів, стала книга В. Пясецького і Ф. Мандзюка «Вулиці і майдани Луцька: Історико-краєзнавчий довідник» [631]. Довідник Б. Столярчука «Митці Рівненщини», попри деякі фактографічні хиби, містить цінний матеріал про діячів культури краю [632].

Отже, аналіз наукової літератури з досліджуваної проблеми показує, що розроблено цікаві підходи щодо з'ясування окремих явищ, процесів, тенденцій розвитку культурних процесів на Волині за міжвоєнного періоду ХХ ст., проте літературно-мистецьке життя краю ще не стало предметом комплексного наукового осмислення. Публікації радянської доби через ідеологічну ангажованість не розкривають важливих аспектів літературно-мистецького життя в Західній Україні загалом та Волині зокрема. У працях

діаспорних дослідників відчувається брак джерельної бази, що завадило їм наблизитися до розуміння глибини культурницьких процесів. Сучасна вітчизняна історіографія зосередилася на вивченні суспільно-політичних процесів, автори не приділяли належної уваги аналізу літературно-мистецького життя в регіоні. За таких обставин маємо досить фрагментарні уявлення із цієї проблеми. Залишаються не визначеними місце і значення творчої спадщини волинських митців у загальному контексті розвитку української культури. Отож питання літературно-мистецького життя Волині у 20–30-х рр. ХХ ст. потребує глибокого комплексного вивчення.

1.2 Джерельна база

Для відтворення та об'єктивного висвітлення літературно-мистецького життя Волинського воєводства за доби перебування у складі Другої Речі Посполитої залучено різноманітні джерела. Їхню основу становлять рукописні та друковані матеріали, які зберігаються в архівах і бібліотеках України та Польщі. Об'єкт, предмет і завдання дослідження зумовили використання широкої розмаїтої джерельної бази, яку поділяємо на такі групи: 1) архівні неопубліковані матеріали; 2) опубліковані джерела (збірники документів); 3) газетна й журнальна періодика 1920–1930-х рр.; 4) мемуарна література.

Джерельна база виконаного дослідження – це насамперед неопубліковані документи й матеріали, зосереджені у фондах українських і польських центральних та обласних і воєводського архівів: (Центральний державний історичний архів України, м. Львів (ЦДІАЛ України); Державний архів Волинської області (Держархів Волинської обл.); Державний архів Рівненської області (Держархів Рівненської обл.); Державний архів в Любліні (Archiwum Państwowe w Lublinie (APL)). У них зберігаються документи органів влади, національних політичних партій та громадських літературних, мистецьких, культурно-освітніх й інших об'єднань і товариств. Вони

дозволяють повніше відтворити літературно-мистецьке життя Волині, політику державних органів та діяльність політичних партій і громадських організацій у сфері культури, оцінити роботу окремих митців тощо. Загалом опрацьовано понад 300 архівних справ, документи 80 з них уведено до наукового обігу вперше.

Матеріали про взаємини Львівської «Просвіти» та повітових волинських «Просвіт» містять матеріали фонду 348 «Товариство «Просвіта» ЦДІАЛ України. У ньому зберігається найбільше первинних документів з історії діяльності осередків товариства на Волині. У них виявлено матеріали, які розкривають реакцію львівської «Просвіти» на спроби злиття галицького та волинського товариств, котрі ініціювали волинські філії [1; 2; 3]. Джерела цього фонду підтверджують, що найважливішими завданнями діяльності «Просвіт» за міжвоєнного часу ХХ ст. стало обстоювання національних інтересів і законних конституційних прав українців, боротьба за збереження та розвиток української мови, преси, видань, професійного та аматорського мистецтва, утвердження почуття національної гідності, народних звичаїв, традицій, збереження національної свідомості [4; 5]. Цю тезу підтверджують документи й матеріали з фондів 54 «Луцьке повітове товариство «Просвіта» та 389 «Ковельська повітова «Просвіта» із Держархіву Волинської області.

У дослідженні використано справи з фондів 1 («Волинська воєводська команда державної поліції»), 36 («Луцьке повітове староство»), 38 («Луцький шкільний інспекторат Кураторіуму Волинського шкільного округу»), 45 («Луцька повітова команда державної поліції»), 46 («Волинське воєводське управління»), 47 («Луцька державна тюрма»), 140 («Олицький постерунок державної поліції»), 146 («Торчинський постерунок державної поліції»), 198 («Головна управа Волинського українського об'єднання» (ВУО), 199 («Редакція газети «Українська нива». Редакція громадсько-політичного тижневика «Волинське слово»), 281 («Ковельська тюрма»), 296 («Німецька кірха») Держархіву Волинської області.

У фонді 46 цього архіву зберігаються місячні, квартальні й річні звіти воєводського управління. Високою інформативністю відзначаються місячні звіти Волинського воєводи про суспільно-політичні й національні рухи в регіоні. У них знайдено дані про культурне життя мешканців краю різних національностей.

Вирізняємо докладні звіти воєводських управлінь державної поліції, присвячені суспільно-політичній ситуації у воєводстві, інформації про культурне життя національних меншин, їхні пресові видання, діяльність українських і польських громадських організацій. Надзвичайно цінними в інформативному відношенні є звіти [36], огляди преси національних меншин [39], вказівки про встановлення нагляду за друкованими виданнями [51] Міністерства внутрішніх справ Польщі.

Групу аналітично-узагальнюючих документів і матеріалів органів влади доповнюють циркуляри воєводського управління про бюджети комунальних союзів [23], повідомлення Луцького повітового староства про впорядкування міст [24] тощо. Значну цінність для дослідницької роботи становлять списки друкарень Волинського воєводства [38; 40], відомості про приватні журнали й видання [78], документи про конфіскацію газет [22; 70; 81]. Аналіз цих джерел допомагає з'ясувати кількість бібліотек у воєводстві, їхній книжковий фонд, а також простежити реакцію влади на публікації місцевої преси і причини конфіскації газет.

Різноманітні за характером і змістом є матеріали владних та самоврядних структур: Волинської воєводської (Ф. 1) і Луцької повітової (Ф. 45) команд державної поліції, «Луцького повітового староства» (Ф. 36), «Рівненського повітового староства» (Ф. 30), «Магістрату Рівного» (Ф. 31), які зосереджені у фондах державних архівів Волинської та Рівненської областей. Здебільшого це структурована діловодна інформація, представлена різноплановими документами, багатими на фактологічний матеріал про діяльність повітових «Просвіт», осередків «Рідної хати», «Рідної школи», «Союзу волинських німців», «Чеської шкільної матиці» (ЧШМ), єврейських

громадських організацій [16; 17; 18;]. Тут зберігаються статuti різних установ і організацій, зокрема бібліотек, клубу поліцейських управ [65; 71; 97] та ін.

У матеріалах фондів «Рівненське повітове староство» (30) і «Магістрат Рівного» (31) Держархіву Рівненської області містяться різноманітні документи, підготовлені державними службовцями: аналітичні узагальнення про діяльність бібліотек [98]; про працю громадських товариств («Просвіта», ін.) [106]; «Чеська матиця шкільна» в Глинську [107] та ін., а також зібрано матеріали особистого походження, зокрема: заяви приватних осіб або громадських об'єднань до керівників повіту чи магістрату про видачу дозволів на відкриття театрів, друкарень, організацію вечорів [99]; інструкції щодо керівництва хатою-читальнею [106]; заяви українського літературного-художнього товариства про наявність коштів на утримання української гімназії і бібліотеки в Рівному [100] тощо.

У фонді 38 Держархіву Волинської області – документація Луцького шкільного інспекторату Кураторіуму Волинського шкільного округу (з 1932-го – Луцького шкільного округу, з 1937 р. – Волинського шкільного округу). Серед них листування про мову навчання в школах, проведення шкільних плебісцитів, накази про кадрові призначення і пересування, статистичні дані про діяльність бібліотек тощо [15].

Вартісними є документи, виявлені у фондах поліцейських установ – Олицького (Ф. 140), Торчинського (Ф. 146), Сокільського (Ф. 160) постерунків державної поліції Держархіву Волинської області. Вони представлені діловодним листуванням з повітовим староством, повітовою командою державної поліції та іншими установами. Тут віднайдено інформацію про діяльність національних громадських організацій, бібліотек, про причини конфіскації друкованої продукції.

У фондах 47 «Луцька державна в'язниця» і 281 «Ковельська в'язниця» міститься інформація про стан культурно-освітньої роботи в тюрмах [86], листування і звіти про в'язничні бібліотеки та школи [53; 54; 55; 56; 57; 84;

85; 87; 88; 89]. У матеріалах фонду 296 «Німецька кірха в Луцьку» зібрано офіційні листи її представників до сенатора Візнера про діяльність партії «Представництво німців на Волині» [90], до музичних фабрик про закупівлю відповідних інструментів тощо [91]. Збереглися цікаві відомості про німецькі народні календарі на Волині та звернення пастора до німецького населення щодо поширення релігійних книг [92; 93], а також каталог німецьких парафіяльних бібліотек на Волині [95]. Ці матеріали дають можливість зрозуміти й проаналізувати діяльність німецьких общин Волинського воєводства щодо їх культурної діяльності.

Корисним для вивчення досліджуваної проблеми є фонд 184 («Правління Волинського округу Союзу вчителів Польщі») Держархіву Рівненської області, де збережено листування з видавництвами, списки книг, які передала Польська академія наук Волинському округу Спілки вчителів Польщі [116; 117]. У цьому фонді віднайшли свідчення про діяльність польських учительських товариств щодо організації повітових бібліотек [118].

У дисертації використано особисті архівні фонди. Зокрема опрацьований фонд Я. Гофмана (Держархів Рівненської області, фонд 160) – відомого педагога, громадсько-культурного діяча, голови правління Волинського округу Спілки вчителів, автора багатьох краєзнавчих і наукових розвідок, редактора часопису «Волинський щорічник» («Rocznik Wołyński»), який виходив у Рівному впродовж 1930–1939-х рр. Завдяки цим матеріалам проаналізовано науково-організаційну діяльність Я. Гофмана, зібрані ним матеріали з історії, звичаїв і традицій Волині [110; 111; 113].

У фонді 160 цього ж архіву сконцентровано звіти про діяльність шкільних бібліотек; матеріали про етнографічні дослідження на Волині; листування з державною гімназією імені Т. Костюшка та з бібліотеками Польської державної академії мистецтв; різні джерела про окремі аспекти культурного життя Волині [109; 112; 114; 115].

Науковий інтерес становлять документи, виявлені в польському Державному архіві Любліна (Archiwum Państwowe w Lublinie), де зберігається значний масив джерел з історії літературно-мистецького життя Волині. Цінними є матеріали про культурно-освітню діяльність товариств і гуртків у Рівненському повіті та контроль за ними з боку органів поліції [119]. Там же знаходимо окремі одиниці зберігання, які дають відомості: про діяльність «Просвіти», спілки «Рідна хата», рівненської книгарні «Буг», єврейського культурно-освітнього товариства «Тарбут» [120]; про волинський часопис «Українська нива» в Люблінському воєводстві [123]; про працю польських товариств на Волині, видавничу працю Товариства приятелів наук у Луцьку, розвиток польської культури у Волинському воєводстві, майстерність польських письменників краю [127]; про українські видавництва, виділення Луцьким сеймиком коштів на потреби мистецтва [124]; статистичні матеріали про бібліотеки й хорові колективи в Любомльському повіті [125] тощо.

Окрему інформативну групу джерел дисертації становлять опубліковані збірники документів, які за часом і місцем видання можна розподілити на три підгрупи: а) матеріали, що вийшли друком у міжвоєнній Польщі; б) збірки радянського періоду; документи, опубліковані в сучасній Україні; в) видання української діаспори. У першій з них знаходимо статистичні дані з повітів Волинського воєводства щодо організації культурницьких заходів, концертів, вистав [137; 139; 140; 141; 142; 143; 144]. Документальні збірники радянського періоду розкривають боротьбу волинян за свої національно-культурні права [130; 131]. Третя підгрупа документів дає можливість проаналізувати національний склад населення Волинського воєводства, взаємини між представниками національних меншин у різних напрямках культурного руху [134; 135; 136].

У процесі дослідження значну увагу було приділено вивченню польськомовних документів міжвоєнного періоду ХХ ст. Ідеться про збірники, у яких відтворено суспільно-політичне, економічне, культурно-

мистецьке життя окремих національних груп краю [531; 532; 533; 560]. Реалізація курсу Варшави у сфері освітньої і культурної політики відображена в документах державних діячів, політиків і чиновників різних рангів. Переважно це доповіді, промови, виступи, звіти в польському парламенті, окремі статті, замітки, інтерв'ю, опубліковані в тодішніх джерелах. Сьогодні ці документи видало окремими книгами польське сеймове видавництво [302; 543; 570; 588]. Вони дають змогу краще зрозуміти еволюцію політичного курсу щодо розв'язання культурних проблем національних меншин, зокрема українців. Вагоме місце з-поміж них посідає спадщина Т. Голувка, який репрезентував групу польської інтелігенції, т. зв. прометеїстів, які з повагою ставилися до культурних потреб і запитів населення українських «кресів». У публіцистичних статтях, виступах у парламенті цей діяч акцентував увагу на тому, що від правильного розв'язання проблеми національних меншин залежить доля польської державності [590].

Окремий корпус джерел становлять документальні видання, у яких відображено різні аспекти культурної політики Польщі. Вони висвітлюють ініціативи влади, що спрямовувалися на консолідацію культурних зусиль громадськості [573], висвітлюють особливості дій Варшави та місцевої адміністрації в західноукраїнських землях у царині освіти [310, 550].

При підготовці дослідження вивчено численні статистичні видання, які містять різноманітні дані про демографічну, освітню, культурну ситуацію етнічних груп в окремих місцевостях (кадровий потенціал; чисельність освітніх і культурних установ, шкіл, бібліотек, видавництв, клубів, громадських інституцій тощо) [137; 142; 144; 549; 568; 588; 598]. Їхній аналіз дозволив визначити культурне та освітнє становище і потреби різних верств населення та політику державних органів у ділянці.

Використано публікації документів і матеріалів, видані за радянської доби [130; 131], а також у діаспорі та сучасній Україні [134; 135; 499]. Вони розкривають суспільно-політичне тло функціонування різних культурно-

освітніх інституцій та важливі епізоди діяльності окремих громадських культурних діячів, що важливо для реконструкції цілісного образу літературно-мистецького життя Волині за міжвоєнного періоду ХХ ст.

Окремо відзначаємо перший том археографічного збірника, укладеного М. Сивіцьким [479], котрий містить матеріали із засекречених польських закордонних архівів про проекти розв'язання української проблеми польськими націонал-демократами та іншими політичними чинниками в 1920–1930-х рр. З-поміж них – протокол дискусійних зборів над рефератом «Українсько-польська співпраця на Волині», що відбулися взимку 1938 р. у народному університеті с. Михайлівка Дубенського повіту (документ 34) [479, с. 196–199]; протокол зборів польської парламентської групи Волині, скликаних волинським воєводою в лютому 1939 р. (документ 46) [479, с. 218–222] та інші матеріали про діяльність культурологічних установ і громадських діячів (документи 39, 40, 44, 45) [479, с. 210–211; 211–212; 215–217; 217–218] тощо. Вони засвідчують особливості культурного середовища, яке сформувалося на Волині за міжвоєнного періоду ХХ ст. й було переповнене суперечностями національного, політичного, соціального характеру.

Важливим джерелом дослідження стали матеріали українських, польських, чеських культурологічних та громадсько-політичних періодичних видань 20–30-х рр. ХХ ст. Серед них: «Вікна», «Вільна думка» (Луцьк, 1925–1926), «Волинське слово» (Луцьк, 1937–1939), «Громада» (Луцьк, 1925–1926), «Дзвін» (Рівне, 1923–1928), «Культурне життя» (Рівне, 1939), «Наш голос» (Луцьк, 1923–1924), «Нова доба» (Луцьк, 1936), «Новий час» (Луцьк – Львів, 1920–1922), «Перемога», «Українська громада» (Луцьк, 1926–1928), «Українська нива» (1926–1928, Варшава; 1928–1936, Луцьк), «Церква і нарід» (Луцьк, 1935–1938), «Шлях» (Луцьк, 1937–1939), «Польсько-український бюлетень» («Biuletyn Polsko-Ukraiński», Warszawa), «Офіційна Волинь» («Dziennik Wołyński») (Łuck), «Ехо Рівенське» («Eho Rowieńskie») (Równe), «Зарубіжні листи» («Krajanské Listy») (Łuck), «Огляд Волині»

(«Przegląd Wołyński», Łuck), «Народна рада» («Rada Ludowa», Łuck), «Волинь», («Wołyń», Łuck), «Волинська земля» («Ziemia Wołyńska», Łuck) та ін.

За матеріалами преси можна простежити розвиток культурної сфери мешканців краю різних національностей – українців, поляків, євреїв, чехів, німців, росіян, караїмів та ін. Вони допомагають розкрити різні аспекти літературно-мистецького процесу в регіоні. Публікації періодичних видань мають важливе значення для з'ясування ролі окремих діячів у розвитку музичного, образотворчого мистецтва, бібліотечної справи, архітектури та інших напрямів культурного життя. Вони проливають важливе світло на характер і зміст різних культурно-освітніх і мистецько-літературних заходів, відображають реакцію і ставлення до них як професійних мистецтвознавців, так і простих громадян.

Значний вплив на культурне та національно-церковне життя волинян у 1926-1936 р. справив часопис «Українська нива» [197–244], що виходив спочатку у Варшаві, потім у Луцьку. Незважаючи на угодовську пропольську позицію, він став одним з рупорів, який обстоював життєво важливі домагання українського населення Волині в ділянці культури, освіти, православ'я. Спадкоємцем цього часопису стало «Волинське слово» (Луцьк, 1937–1939 рр.), яке гостріше виступало за реалізацію вимог українців на вільний національно-культурний розвиток та протестувало проти їхніх утисків з боку польської влади.

Питання функціонування української мови та розвитку культурного життя активно висвітлювала газета «Дзвін» (Рівне) – орган Української народної партії. Серед публікацій часопису популярними були огляди нових видань, рецензії на художні твори волинських письменників тощо [169; 175; 184; 189; 190; 192; 246].

Група україномовних мистецьких часописів Волині нечисленна. До них слід зарахувати «Досвітню зорю» (Володимир, 1923–1927), «Наш світ» (Варшава, 1924; Варшава–Львів–Луцьк, 1925; Луцьк, 1935–1936), «Нову

добу» (Луцьк, 1936), «Промінь» (Луцьк, 1926), «Культурне життя» (Рівне, 1939). Окрім інформування про культурні події та обговорення актуальних проблем культурно-мистецького й літературного життя, вони розв'язували ще одне специфічне завдання, яке полягало в тому, щоб «давати передплатникам безплатні додатки – книжечки різного практичного характеру, а, крім цього, вживати заходів, щоб набути право на видання додатками творів видатних українських письменників і поетів» [186]. Із середини 1920-х рр. волинська періодика активно порушувала питання мистецького життя не лише краю, а й інших регіонів України.

Найкращим, на нашу думку, ілюстрованим літературним та науково-популярним часописом був тижневик «Наш світ», який редагував відомий журналіст, письменник, громадський, культурний та освітній діяч В. Островський. На сторінках видання вміщувалися статті на теми національного, громадського, церковного життя, огляди літератури, інформація про нові періодичні видання, книжки, рецензії. Тижневик мав виразне проукраїнське спрямування, публікував оригінальні художні твори Галини Журби, І. Атаманюка, У. Наріжної, П. Ковалю-Степового, І. Зубенка та інших поетів і письменників. На його сторінках уперше побачили світ твори самого редактора В. Островського. Видання вирізнялося високим поліграфічним рівнем, містило багато ілюстрацій. Цікавою була рубрика «Галерея українського малярства». На його сторінках можна побачити портрети українських поетів і прозаїків, послів, senatorів, громадських діячів, світлина пам'яток історії і культури, краєвидів, ілюстрації до статей, художні заставки тощо [441].

Важливе значення (як історичне джерело) має періодика українського національно-церковного руху Волині. У другій половині 1920-х рр. у Володимирі виходив журнал «На варті» як «незалежний орган українського культурного і церковного відродження». Сама назва часопису відображає його ідейне спрямування – стояти на сторожі інтересів українського православ'я [184]. Редагував і видавав журнал А. Річинський – лікар,

композитор, громадський діяч, один з організаторів Володимирської «Просвіти» та «Пласту» на Волині, лідер руху за українізацію православної церкви на Волині.

Таку ж роль відігравав двотижневик «Церква і нарід». Журнал був офіційним органом Волинської єпархії, а це надавало можливість українському церковному проводу ефективніше організовувати церковно-просвітницьку й патріотично-виховну роботу з-поміж православних волинян. Підвищенню ефективності впливу на громадськість сприяв склад редакційної колегії видання. Очолював її протоієрей М. Тучемський. Головним редактором був професор І. Власовський, а відповідальним редактором – В. Квасницький. Професори Української кременецької гімназії М. Кобрин, Волинської духовної семінарії Л. Данилевич і Ф. Кульчинський та урядовець А. Котович уходили до складу комісії як її члени.

Завдяки залученню до співпраці широкого кола українських істориків, теологів, письменників, журналістів, учителів, митців часопис став своєрідним духовним речником, що шукав відповіді на злободенні питання національно-культурного й церковного відродження Волині. Статті професорів Є. Саковича, О. Лотоцького, Д. Дорошенка, І. Власовського з історії культури України, виконуючи важливі просвітницькі та виховні функції, сприяли формуванню національної свідомості українства.

Значну увагу видання приділяло минулому Волині. Низка статей і матеріалів розповідали про давні пам'ятки світської культури та архітектури, про звичаї і обряди волинян, їхню національну й релігійну самосвідомість. Часопис друкував хроніку культурного й освітнього життя, оголошення про збір коштів на підтримку українських інституцій. Публікації на кшталт «Церква і нарід» допомагали визначити засади організації парафіяльних бібліотек, видавничої справи, проведення культурно-просвітницької праці.

Також використовувалися матеріали радянської та сучасної періодики. До прикладу, змістовні публікації про творчість М. Гаско в газеті «Радянська Волинь» за 1987 р. [340], про відомого політичного і громадського діяча,

талановитого письменника, журналіста А. Нивинського в рівненській газеті «Сім днів» [448], які подають нову інформацію про життєдіяльність цих відомих постатей.

Важливим джерелом дослідження стала волинська польськомовна періодика 20–30-х рр. ХХ ст. Насамперед варто назвати офіціози Волинського воєводського управління «Відомості Волинського воєводського управління» («Dziennik Urzędowy Województwa Wołyńskiego», Луцьк, 1922–1928) [265] та «Відомості Волинського воєводства» («Wołyński Dziennik Wojewódzki», Луцьк, 1928–1939) [28; 51], які публікували циркуляри, розпорядження, накази, оголошення та інші офіційні документи центральних і місцевих органів влади, що регулювали відносини в культурно-мистецькій сфері.

Істотним джерелом для нашого дослідження стали кварталні видання Міністерства внутрішніх справ Польщі «Повідомлення про життя національних меншин» («Sprawozdanie z życia mniejszości narodowych») [535]. У кожному номері журналу велася рубрика, присвячена культурному становищу українців.

Не менш цінними є й інформативні статті часопису «Справи національностей» («Sprawy Narodowościowe»), який видавав Інститут національних досліджень у 1927–1939 рр. Він мав постійні рубрики «З культурного життя», «З української преси», «Хроніка» та часто публікував рецензії на публіцистичні й художні твори [555].

Високою аналітичністю відзначаються публікації тижневиків «Життя Волині» («Życie Wołynia») [276] (1924–1927 рр.) та «Przegląd Wołyński» (1928–1932 рр.) [274] – друкованого органу польської інтелігенції. Із січня 1933 р., після сумнозвісної пацифікації, у Волинському воєводстві перестали виходити всі тижневики, а їхнє місце посів часопис «Wołyń» (1933–1939 рр.), який став рупором офіційної влади та репрезентував себе як орган, що відображає суспільні та культурні інтереси всіх волинян, незалежно від їхніх соціального статусу та партійної приналежності й віросповідання.

Досліджуючи тему, автор зверталася до регіональних суспільно-наукових місячників «Земля волинська» («Ziemia Wołyńska» [277] та «Лампада» («Znicz») [278], що містять матеріал про мистецькі й літературні події краю, зокрема рецензії на твори митців тощо. З таких позицій фрагментарно переглядалися шпальти варшавських видань «Час» («Czas») [264] і «Польська газета» («Gazeta Polska») [266].

Систематизовані матеріали літературно-мистецького спрямування знаходимо на сторінках «Biuletyna Polsko-Ukraińskiego» (Варшава, 1932–1939 pp.) – тижневика, що претендував на рупор українсько-польського порозуміння і співпраці. Цим цілям зокрема слугували узагальнюючо-оглядові статті про українську культуру, літературу, мистецтво та історію «кресів». Часопис ряснів публікаціями про відомих українських письменників, повідомленнями про урочисті святкування їхніх ювілеїв. На його сторінках друкувалися рецензії на літературні твори, переклади польською мовою літературних здобутків українських письменників тощо.

Високим рівнем інформативності відзначається часопис волинських чехів «Krajanské listy», який популяризував національне мистецтво, зокрема театр, а також діяльність бібліотек [267–271].

Значення матеріалів періодики для нашого дослідження зумовлюється тим, що вони дають не лише фактографічну інформацію, а й оціночні характеристики різних процесів та явищ літературно-мистецького життя регіону.

Схарактеризовані вище групи джерел доповнюють нечисленні мемуарами, які відображають окремі аспекти літературно-мистецького життя краю. Серед них на увагу заслуговують спогади волинського воєводи Г. Юзевського [162], у яких – цінні свідчення для розуміння національно-культурної політики в регіоні.

У спогадах відомої письменниці М. Домбровської відшуковуємо багато згадок і роздумів про культурний розвиток Волині за міжвоєнного періоду ХХ ст. [164]. Істотно збагачують знання про громадсько-культурне й

суспільно-політичне життя краю спогади краєзнавця І. Левчанівської, що містять чимало фактів і відомостей, яких не зустрічаємо в інших джерелах [149–152].

Варто відзначити і спогади гімназистів Луцької української гімназії, які розширюють фактографію біографістики волинських митців та про розвиток бібліотечної справи [157].

Серед іншомовних джерел особистого походження відзначаємо спогади та свідчення реемігрантів з Волині, що періодично публікувалися в друкованому органі Товариства волинських чехів «Репортер» («Zpravodaj») [166; 167; 315; 316; 338; 579; 600].

Отже, насичена багатим фактологічним матеріалом, мемуарна література дає змогу виявити чимало нових важливих штрихів та епізодів щодо реконструкції волинського літературно-мистецького життя, розуміння його особливостей, багатогранності, суперечностей. Спогади очевидців [145–147; 153; 154; 163] деталізують означену проблему крізь призму персонального менталітету і світогляду досліджуваної епохи. Використання цього історичного джерела вимагає критично-конструктивного підходу, оскільки суб'єктивні погляди й переконання істотно впливали на інтерпретацію представлених у них історичних подій і фактів.

Таким чином, джерельна база дисертації складається з рукописних і друкованих джерел. Зважаючи на їх інформативний потенціал, головне значення для дослідження літературно-мистецького життя Волинського воєводства за міжвоєнного періоду ХХ ст. мають матеріали органів державної влади й управління, документи політичних партій і громадських об'єднань, а також персональні фонди громадсько-культурних діячів, що зберігаються у фондах архівних установ.

1.3 Теоретико-методологічні засади дослідження

Дисертація є комплексним міждисциплінарним дослідженням, основні положення якого базуються на використанні наукових знань з історії, етнографії, культурології, мистецтвознавства. Теоретико-методологічну основу роботи становить науковий інструментарій у вигляді категоріально-понятійного апарата та загальнонаукових, міждисциплінарних, спеціально-історичних методів і прийомів дослідження.

З'ясування теоретико-методологічних засад науково-дослідницької роботи вимагає визначення дефініцій ключових термінів та понять. Серед них стрижневе узагальнююче значення має поняття «культура», складниками якого є терміни «література» та «мистецтво», що позначають особливі сфери естетичної та професійної діяльності. Попри тривалу традицію їхнього використання в науці, вони досі не мають універсальних визначень.

Термін «культура» походить від латинського слова «cultura» (обробіток, догляд, розвиток). У Стародавньому Римі під цим терміном розуміли обробіток землі, працю землероба. Згодом його почали вживати в переносному значенні – «освіченість», «вихованість». Римський мислитель Цицерон убачав головну функцію культури в можливості звеличувати й самоутверджувати людину. Таким чином поняття «культура» означало вміння й майстерність, які виявляє людина у своїй діяльності, а також на процес виховання «культури душі».

Для предмета нашого дослідження важливе методологічне значення має рефлексія М. Грушевського, який стверджував, що «питання нашої культури є питанням малих культур дрібних націй, їх культурної і духовної самостійності» [323, с. 138].

У сучасній науці є декілька концепцій, які пояснюють походження культури: діяльнісна (тракує її як процес і результат людської діяльності); ціннісна (визнає культуру як систему цінностей, критерій людської

діяльності); теологічна (пов'язана з релігійним трактуванням походження культури); ігрова (гра як різновид людської діяльності).

Сучасна наука налічує близько 500 визначень культури, що пояснюється не лише складністю і багатогранністю цього суспільного феномену, але й вивченням його змісту, структури, функцій представниками різних гуманітарних наук – педагогіки, етнографії, етики, естетики, історії, культурології тощо.

Більшість дослідників погоджуються з тим, що дати універсальне визначення поняттю «культура» та її структурі неможливо [522, с. 31–32]. Тому наше завдання полягає у виокремленні базових концептуальних складників у ділянці наукових досліджень культури. У «широкому» сенсі під культурою розуміємо сукупність матеріальних, практичних і духовних надбань суспільства, які своєю чергою показують, на якому рівні історичного розвитку перебуває суспільство, характеризують повсякденну діяльність людини, указують на її соціальні, моральні, естетичні та інші характеристики. Таким чином, усе, що створене творчою людською діяльністю, називаємо загальнолюдським надбанням та відносимо до поняття «культури». Це можуть бути і літературна творчість, і освіта, наука, мораль, і результати матеріального виробництва, і книгодрукування, видавнича справа, популяризація книги, і вихованість людини, і художні полотна, архітектурні споруди тощо. Однак не відносимо до культури того, що суперечить людяності, гуманізму, бо це – «антикультура», відхід від загальнолюдських цінностей, утрата моральних орієнтацій (алкоголізм, наркоманія, злочинство, брехливість і т. п.).

Важливим елементом культури є мистецтво. Його розвиток зумовлюється з однієї сторони як загальними закономірностями буття людини, з іншої – естетично-художніми поглядами, ідеалами, традиціями функціонування суспільства. Мистецтво – це майстерність, продукт якої дає естетичне задоволення, викликає відгуки в інших людей. За допомогою мистецтва формуються художні смаки, здібності й потреби людини,

пробуджується бажання змінювати світ на краще. Тому в поняття «мистецтво» вкладають такі його види, як музика, театр, танець, література, живопис, архітектура, декоративно-ужиткове мистецтво тощо [323, с. 138]. У зіставленні з видами мистецтва, які використовують інший матеріал замість словесно-мовного (музика, образотворче мистецтво) або поряд з ним (театр, пісня, візуальна поезія), виявляється специфіка літератури.

Міжвоєнний період в історії Волині ХХ ст. характеризується розгортанням національно-визвольного руху під гаслами боротьби за землю, волю, економічні та соціальні права. Його невід'ємними складниками стали стихійні заворушення, страйки, демонстрації, діяльність партизанських загонів, виступи селян і робітників. Усе це позначалося на розвитку літератури, зумовлювало поживлення культурно-освітнього, мистецького життя. Відкривалися національні школи, музеї, засновувалися видавництва, друкарні, виходили газети і журнали, створювалися бібліотеки, малярські осередки та ін. Митці акцентували увагу на жорсткій політиці польської влади, розвивали ідеї національного культурного відродження.

У дисертаційній роботі використовується низка понять, які характеризують певні аспекти розвитку мистецтва. Додаток А містить словник уживаних у дослідженні спеціальних термінів (ампір, портик, дереворит, пленер та ін.).

Оскільки в дисертації розглядаються проблеми співіснування культур різних етнічних груп, доцільно звернутися до терміну «діалог культур». Екстраполюючи його на умови міжвоєнної Волині, учений М. Бахтін указує, що запорукою гармонійного співіснування українців, чехів, німців, євреїв стала толерантність (терпимість), а також діалог культур (взаєморозуміння і обмін досвідом). Це стало можливим на основі визнання спільних цінностей, але не призводило до зникнення окремої культури, бо кожна з них мала свою унікальність і вагомість у суспільстві [287, с. 57].

Сучасні вчені розробляють методологічні засади вивчення суспільних, зокрема й культурних, процесів на західноукраїнських землях за міжвоєнного

періоду ХХ ст. На особливу увагу заслуговують праці Г. Бондаренка [604], Л. Зашкільняка [606], І. Колесник [609], Ю. Ганжурова [305], які допомагають розкрити логічну побудову систему понять, категорій і принципів, що спрямовують пошукового-аналітичну роботу дослідника від джерел до наукових історичних знань та пояснюють їхню роль і функції в суспільстві.

Проведення ґрунтового аналізу широкого комплексу проблем, що стосуються теми дисертаційної роботи, потребує використання сучасного наукового інструментарію. Аналіз розвитку культури на будь-якому історичному етапі вимагає застосування низки методологічних принципів. Через використання певного обсягу конкретного матеріалу методологічні принципи допомагають розкрити зміст і логіку розвитку культури досліджуваного періоду.

Фундаментальною основою нашого дослідницького процесу стали принципи наукового пізнання: історизм, наукова об'єктивність, системність, усебічність і цілісність, наступність і спадковість. Домінантний серед них – принцип історизму, який вимагав розгляду історичних фактів, явищ, подій стосовно конкретно-історичних обставин, у їхньому взаємозв'язку і взаємозумовленості. Будь-яке історичне явище треба вивчати в розвитку: з часу виникнення і до кінцевого етапу. Не можна розглядати подію чи особу абстрактно, поза часовими вимірами.

Стосовно об'єкта дисертаційного дослідження, то цей принцип вимагає вивчення культури загалом та її елементів зокрема з урахуванням особливостей суспільного розвитку та з'ясування її змін і трансформацій за визначеного хронологічного періоду. Такий підхід дозволяє оцінювати події, історичні факти, окремих осіб за конкретних історичних умов. Принцип історизму вимагає від дослідника вивчення літературних і мистецьких феноменів поетапно, відповідно до динаміки їхнього розвитку, розкриття чинників і умов, які впливали на їхнє формування, становлення та рівень культурно-мистецького життя загалом.

Суть принципу наукової об'єктивності сформулював відомий вітчизняний історик Я. Дашкевич: «Справжню історичну науку уявляю собі як об'єктивну наукову дисципліну, яка при всьому нашому толерантному ставленні до плюралізму думок не може бути нагромадженням плюралістичного різнобою з тої причини, що історична правда може бути одна єдина» [330, с. 135]. Використання цього принципу допомагає об'єктивно оцінювати перебіг національно-культурних процесів у Другій Речі Посполитій, яка утворилася й розвивалася як національна держава поляків.

Принцип системності орієнтує на комплексне осмислення літературно-мистецьких процесів. Принцип усебічності й цілісності застерігає від їхньої упередженої, однобічної, суб'єктивної оцінки та зобов'язує вивчати всі джерела, що детермінують культурний поступ. Принцип наступності, спадковості вимагає відстежувати загальну еволюцію літературно-мистецького процесу зі всіма його змінами і трансформаціями. Лише комплексне застосування цих принципів забезпечує глибоке всебічне відтворення досліджуваного феномену.

При написанні роботи для реалізації визначених мети і завдань використовувався науковий інструментарій у вигляді загальнонаукових і спеціальних методів дослідження, спрямованих на отримання об'єктивних і достовірних знань. Для розв'язання конкретних дослідницьких завдань, ураховуючи специфіку теми дисертаційної роботи, автор використала такі методи: аналізу та синтезу, порівняльно-історичний, індукції та дедукції, структурно-функціонального аналізу, ретроспективний, проблемно-хронологічний, кліометрії, статистично-аналітичний та ін.

Серед загальнонаукових одним з головних є метод аналізу та синтезу. Метод аналізу дозволяє, не відходячи від загального центрального наукового напрямку, зосередитися на окремих конкретних питаннях, розв'язання яких потребує тема дослідження (наприклад, стан видавничої справи, діяльність друкарень, бібліотек та ін.). Завдяки аналізу великої кількості джерел вдалося

відтворити основні тенденції літературно-мистецького життя населення Волинського воєводства за міжвоєнного періоду ХХ ст., виявити внесок у його розвиток окремих культурних діячів, митців, соціальних груп. Синтез накопиченого матеріалу дозволив скласти цілісну картину розвитку літературного процесу та різних видів мистецтва у 20–30-х рр. ХХ ст. на Волині.

Використання методу аналізу та синтезу забезпечує комплексне використання джерел різного походження: архівних матеріалів, періодичних видань, літературних творів, публіцистики, спогадів учасників культурно-мистецького руху тощо.

Для з'ясування особливостей культурної діяльності українців та інших національних меншин краю використовувався порівняльно-історичний метод. У його основі лежить критичне вивчення, порівняння і синтез першоджерел. У ході дослідження за допомогою цього методу змогли з'ясувати умови розвитку культури та суть політики Польської держави в цій сфері. Компаративний підхід уможливив визначити особливості розвитку архітектури в містах Волинського воєводства в контексті містобудівельної справи Польської держави.

Метод індукції, що також широко застосовувався в дисертаційній роботі, дозволяє на основі розгляду окремих подій і фактів формувати певні наукові судження. Керуючись цим інтелектуальним прийомом, здійснювали наукові узагальнення. Застосування методу індукції забезпечило можливість сформулювати авторську інтерпретацію сутності діяльності відповідних культурницьких закладів, колективів, організацій Волині в 1921–1939 рр., а також висновки до розділів і дисертації загалом. Дедуктивний метод дав можливість із загальних висновків і теорій виявляти окремі факти, на основі яких ці судження базуються. Обидва методологічні прийоми, протилежні за своїм значенням і застосуванням, особливо важливі при виявленні тенденцій розвитку культурно-мистецького життя у Волинському воєводстві в 20–30-х рр. ХХ ст.

Під час вивчення цього процесу було застосовано метод структурно-функціонального аналізу. Завдяки цьому об'єкт дослідження розкладено на окремі елементи, виявлено співвідношення між ними, правила їх поєднання в групи й виведення стійких визначальних модулів. За допомогою цього методу культурно-мистецьке життя Волині розглядали в сукупності розвитку таких складників, як література, мистецтво, видавнича й бібліотечна справа тощо. З'ясовуючи сутність культури у співвідношенні із суспільними процесами, ми виокремили первинний складник культури – національний та вторинний – соціальний, які за конкретних умов виступали як співвідношення змісту і форми.

Оскільки дослідження окреслене порівняно невеликими хронологічними межами, автор звернулася до використання ретроспективного методу, який допоміг абстрагуватися від сьогодення та зануритися в реалії суспільно-політичного життя Волині міжвоєнного періоду ХХ ст., проаналізувати його характерні риси, тенденції та закономірності розвитку. Через ретроспективу в роботі висвітлено особливості національної політики Другої Речі Посполитої досліджуваного періоду [596].

Проблемно-хронологічний метод забезпечив поділ загальної теми дослідження на окремі вузькі проблеми, які аналізуються за хронологічним порядком. Цей метод сприяє виявленню взаємозв'язків в історичному процесі й послідовному висвітленню окремих аспектів розвитку культури на Волині в означених хронологічних межах.

Дослідження літератури, мистецтва дало можливість відновити імена багатьох незаслужено забутих постатей. Оскільки за останніх років посилюється інтерес до вивчення ролі конкретних діячів в історичному процесі, зросла значущість таких наукових напрямів, як біографістика, просопографія, що стосуються вивчення окремих персоналій, особливо представників еліти, в загальноісторичному контексті [446, с. 118].

Основними завданнями цих історичних дисциплін є дослідження біографій осіб, що діяли за визначеного історичного періоду. У такому контексті проаналізовано маловідомі факти із життя та діяльності близько чотирьох десятків громадських і культурних діячів, визначено їхню роль у розвитку культурно-мистецького життя Волинського воєводства в 1921–1939 рр.

Використання широкого операційного інструментарію сприяє досягненню поставленої наукової мети. Ми намагалися послідовно аналізувати проблему, розширили фактологічний та аналітичний складники наукового пошуку. Застосування різноманітних технологій дослідження допомагає уникнути суб'єктивних оцінок та забезпечує наукову вірогідність результатів. Названі методи студій не лише уможливили проаналізувати умови культурного розвитку представників різних етнічних груп у Польщі, а й висвітлити розвиток окремих напрямів культури, виокремити її специфічні ознаки за означеного періоду.

Розв'язанню цих завдань слугувало використання теоретичних напрацювань суміжних дисциплін - етнології, культурології, психології тощо. Таким чином було застосовано міждисциплінарний підхід до вивчення культурно-мистецького життя міжвоєнної Волині. Особливе значення для дослідження проблеми має етнопсихологія, адже культурне життя населення це не лише розвиток літератури, мистецтва, але й їхнє відображення на різних рівнях індивідуальної та колективної свідомості. Окрім того, культура – це важливий чинник формування різних рівнів самосвідомості – етнічної, національної, соціальної (ставлення до прекрасного і його сприйняття), групової та індивідуальної. На сучасному етапі, коли в Україні посилюється інтерес до розвитку культури, зростає значущість вивчення цієї проблематики в конкретно-історичному контексті.

Сьогодні історична наука перебуває в процесі перебудови. Цей процес вимагає пошуку нових ефективних методів дослідження, які б дозволили без «кон'юнктурних коментарів і однобоких політизованих оцінок висвітлювати

минулий досвід суспільства, накреслювати науковий прогноз на майбутнє» [352]. Дослідження сучасних істориків показують, що одним із таких методів є кліометрія. Цей термін у вітчизняній історичній науці з'явився нещодавно. Він відкриває новий етап у розвитку системи застосування кількісних методів дослідження історичних джерел. Використання таких методів у галузі історичних знань стало можливим завдяки розвитку математики, комп'ютерної техніки, а також урахування внутрішніх законів розвитку самої історичної науки.

У процесі вивчення галузевої літератури з означеної проблематики було виявлено, що опрацювання дослідниками відповідних джерел часто носить тенденційний характер. Інакше кажучи, вони використовують ті матеріали, які доводять їхню позицію. При цьому виявляється недосконалість традиційних описових методів дослідження. Для зіставлення статистичних даних, проведення підрахунків кількісних показників (приміром, бібліотек, видавництв, книг тощо), а також для створення цілісного інформаційного поля ми звернулися до методів математичної обробки матеріалів. Завдяки їхньому поєднанню зі структурно-функціональним та статистично-аналітичним методами нам вдалось увиразнити узагальнюючі теоретичні твердження конкретними відомостями, показати їхню взаємодію, а також глибше розкрити сутність суспільно-політичних процесів, котрі впливали на певну галузь культури.

Отже, нагромаджена вітчизняною наукою система знань, теорій, поглядів дає розуміння суті та змісту методології конкретно-історичного дослідження, її наріжних принципів, наукового інструментарію та категоріально-понятійного апарату. Застосування означених методів повинно бути раціонально-комбінованим, мотивованим різними етапами наукового процесу та пізнавально-дослідницькими завданнями. Достовірність результатів наукового пошуку досягалася через поєднання фактологічного й теоретичного рівнів пізнання досліджуваного явища – культурно-мистецьке життя Волині в 1920–1930-х рр.

РОЗДІЛ 2

ЛІТЕРАТУРНІ ПРОЦЕСИ НА ВОЛИНІ В УМОВАХ ПОЛЬСЬКОЇ ДЕРЖАВИ

2.1 Поезія і проза: основні течії та громадські об'єднання митців

Згідно з умовами Ризького мирного договору Західна Волинь увійшла до складу Другої Речі Посполитої. У лютому 1921 р. було утворене Волинське воєводство, яке займало майже 35,8 тис. кв. км та об'єднувало 11 повітів [144, с. 12] (Додаток Г). На цій території формувалася суспільний порядок, який відрізнявся від того, що існував у Польщі та в УРСР. Він характеризувався примітивним рівнем сільського господарства, нерозвинутими промисловістю та мережею транспортного, телефонного й телеграфічного зв'язку тощо. Хоча умови для розвитку національного руху української громадськості стали кращими, аніж у колишній Російській імперії. Її сподівання, зокрема пов'язані з демократичною Конституцією Польщі 1921 р., яка гарантувала розвиток рідної мови і культури, не виправдалися. Польські уряди послідовно проводили політику примусової асиміляції, застосовуючи при цьому економічний тиск, військову силу та різні важелі політичного впливу.

Керманічі Польщі прагнули перетворити «креси» («східні окраїни» держави) на сировинний додаток до її економіки та резервуар дешевої робочої сили. На українських землях зберігалася поміщицьке землеволодіння, зубожіле населення страждало від малоземелля. Сюди масово стали переселятися польські військові колоністи («осадники»), які отримували земельні ділянки в безкоштовне користування. Українцям заборонялося обіймати державні посади, служити в поліції. Влада намагалася не допускати зміцнення української національної свідомості та проводила політику ізоляції Волині від Галичини, установивши між ними т. зв. сокальський кордон.

Ситуація ускладнювалася багатонаціональним характером Волинського воєводства. Окрім корінного українського населення, тут мешкали поляки, німці, євреї, чехи, білоруси, росіяни, караїми та інші етнічні групи. Важко визначити чисельність представників тієї чи іншої національності, оскільки результати переписів населення, які проводились у Польщі в 1921 та 1931 рр. (Додатки Б і В), були сфальсифіковані. Це визнають як тогочасні [598], так і сучасні зарубіжні і вітчизняні вчені [399]. Причини цього криються в тому, що частина населення з різних мотивів намагалася приховати правдиві відомості про своє віросповідання та національну приналежність [598, s. 38]. Окрім того, перепис 1921 р. проводився за того часу, коли багато репатріантів чи біженців ще не повернулися додому [142, s. 58]. Водночас на Волинь прибували поляки, росіяни, євреї з Росії, які теж ухилялися від реєстрації через побоювання депортацій.

Результати перепису 1931 р. також недосконалі, позаяк при його проведенні брали до уваги не показник національної приналежності, а мову, якою розмовляє особа. Якщо співставити показники національної приналежності за двома переписами, то простежується значне зростання чисельності українського населення Волині, яке збільшилося на 443, 3 тис. осіб, тобто на 45 %. Загалом у національній структурі краю українці становили 68, 4% [143, s. 2] та мали перевагу в усіх повітах. Отже, регіон мав український етнічний характер.

Справами національних меншин у Другій Речі Посполитій займалися чотири міністерства: внутрішніх справ; закордонних справ; військових справ; релігійних визнань та публічної освіти. На місцях їхні розпорядження проводили в життя воєводи та старости [564, с. 27]. У національній політиці держави особливо гостро стояло «українське питання». Важливим кроком щодо асиміляції українського населення став сеймовий закон 1924 р., який стверджував, що державною мовою на території Польщі є польська. На його основі стали запроваджуватися «утраквістичні» (двомовні) школи, у яких викладання поступово переходило з української на польську мову. Рідна

мова заборонялась у державних і муніципальних установах, відтак почалося переслідування україномовної преси, посилювався тиск на українські друкарні й видавництва [435, с. 180].

У серпні 1926 р. міністр внутрішніх справ Польщі К. Млодзяновський представив Раді Міністрів проект урядової програми під назвою «Керівництво в справі відносин уряду щодо національних меншин» [530, с. 75]. Згідно з цим документом головною засадою національної політики держави ставала їхня повна асиміляція. Однак, на відміну від українців, євреям, чехам, німцям передбачалися урядові субсидії на приватні школи, а також певна лояльність щодо вступу їхньої молоді до вищих навчальних закладів та інші привілеї [530, с. 76].

Слід визнати, що незважаючи на тиск у політичній, економічній, релігійній, культурній сферах, українці Польщі здобули певні свободи й можливості для національного самовиявлення та розвитку рідної мови й культури. Вони мали власну національну пресу, видавництва, мережу громадських культурно-освітніх організацій та кооперативних установ. У зв'язку з посиленням політичного тиску зростав опір українців, який проявлявся в різних формах (диверсії, саботаж, страйки, партизанський рух тощо), що свідчило про радикалізацію настроїв населення «на кресах» [633, с. 949, 1054, 1121, 1164].

За такої складної суспільно-політичної ситуації розвивалося літературне та мистецьке життя міжвоєнної Волині. Українські культурні діячі прагнули поставити слово на службу національно-визвольним змаганням, сформувати національну самосвідомість власного народу. Порівняно зі «східняками, придушеними московським централізмом, західники тішачись відносною свободою в Польщі, могли замінити свої власні зусилля на культурному й літературному полі на зусилля, які іншим чином могла ефективно виконати ціла нація», – справедливо стверджує дослідник Р. Олійник-Рахманний [436, с. 3].

Паралельно розвивали свою творчість представники чеської, єврейської, німецької, російської та інших національних меншин, які за умов Другої Речі Посполитої намагалися зберегти власну культуру, а також показати внутрішній світ людини, збагнути й донести специфіку культурного розвитку волинського краю.

Поети, прозаїки, публіцисти прагнули до ідейного і творчого самовизначення. Це змушувало їх до корпоративної самоорганізації. Літературно-мистецькі надбання волинян міжвоєнного періоду ХХ ст. за жанровим і тематичним розмаїттям можна розкласти на окремі підгрупи. З точки зору літературознавства його доцільно розділити на епос (прозу) та лірику (поезію), хоча багатьом дослідникам такий підхід видається умовним, неаргументованим. Окрему групу становлять публіцистичні твори, представлені статтями, нарисами, фейлетонами. З огляду на поєднання літературної творчості та громадсько-політичної діяльності представників усіх жанрів можна розподіляти за окремими творчими течіями та дрібнішими угрупованнями. Найбільш яскраво вираженими в письменстві були пролетарський і націоналістичний напрями. Виокремлюємо також романтичну течію. Водночас така класифікація має умовний характер, оскільки всі вони тісно перепліталися між собою [360, с. 3].

За різних історичних періодів література відігравала важливу роль у боротьбі за збереження національної ідентичності. У 20–30-х рр. ХХ ст. на Волині працювали різні культурні діячі та літературно-мистецькі товариства. Їхня творча діяльність формувалася під впливом трьох основних чинників: політична ситуація в регіоні; ідеологічна боротьба, що огорнула всю Європу; прагнення молодого покоління прискорити відновлення незалежної української держави. Тому поезія, проза, публіцистика мали здебільшого ідеологічне забарвлення.

Щоправда, чимало літераторів ставили за пріоритет звеличення та оспівування краси краю, зображення сутності людського буття та почуттів. Творчість таких митців належить до романтичного напрямку. Усі вони

залишили певний слід у культурному житті регіону. Літературні громадські об'єднання розвивалися лише в містах, мали виразну національну спрямованість та постійно боролися за виживання за умов польського державно-політичного режиму.

На Волині за міжвоєнного періоду ХХ ст. мешкали та працювали такі літератори: прозаїки У. Самчук, В. Островський, Б. Швед, М. Гаско, Галина Журба, Г. Тичковський, Е. Вайс, В. Василевська; поети М. Калинчук, Г. Жежко, Влас Мизинець, О. Стефанович, Ч. Янчарський, М. Чернявський, В. Либовецький; публіцисти М. Черкавський, С. Жук, Р. Бжеський, Б. Брем та ін. Одні з них стали більш відомими, інші мали вузьке коло шанувальників. Творчість багатьох із цих митців за часів радянської влади не вивчалася й лише з набуттям Україною незалежності їхні імена та літературне надбання стали відомі широкому загалові.

Українські митці, які жили на теренах Польщі, справляли великий вплив на розвиток української культури в Румунії, Чехословаччині, навіть радянській Україні. Прагнення народу до волі активізувало літературну діяльність представників т. зв. націоналістичного напрямку. Вони були найбільш продуктивними у творчому плані, їхні ідеї впливали на свідомість волинян, свідчили про стійкість народного духу, закликали до боротьби.

Однією із найвидатніших культурних постатей волинського краю за міжвоєнного періоду ХХ ст. став письменник і громадський діяч Улас Самчук (1905–1987 рр.), який ще за життя був визнаним класиком української літератури. Його перові належить низка літературних творів, з-поміж яких романи, повісті, оповідання «Ост», «Марія», «На твердій землі», «Чого не гоїть вогонь», «Юність Василя Шеремети» та ін. Найбільшу славу йому принесла трилогія «Волинь», яка ввійшла до золотого фонду не лише української, а й світової літератури.

Розглядати роль У. Самчука в громадсько-культурному житті регіону потрібно у двох площинах. З одного боку, це вплив його літературно-художньої творчості (роман-хроніка «Волинь», повісті «Марія», «Кулак»,

«Гори говорять» тощо) [638] на формування національної свідомості населення за умов національного та соціального гноблення і загрози його фізичного винищення внаслідок «пацифікації». У повісті «Марія» (1934 р.) зображено трагедію голодомору українського народу 1932–1933 рр. Твір «Гори говорять» (1934) присвячено боротьбі гуцулів-українців з угорцями на Закарпатті.

Преса міжвоєнного періоду ХХ ст. схвально відгукнулася на перший том «Волині», яка висунула автора в перші лави української літератури: «У. Самчук це дійсно, хто знає, чи не одинокий корифей українського письменництва. Його можна поставити поруч Кнута Гамсона і Раймонта... «Волинь» напевне стане обов'язковою літературою в наших середніх школах» [309]. Так само схвально писали про нього часописи «Дзвін», «Вісник», «Хліборобський шлях», «Назустріч» та ін. [175]. Трилогія, написана впродовж 1932–1937 рр., стала свого роду гімном Волині, селянській праці, сімейним цінностям народного життя, любові до землі. І не варто розглядати її як суто ідеологічний роман. Поділяємо думку, згідно з якою письменника цікавила не стільки політика, скільки об'єктивний плин самого історичного буття народу, який У. Самчук старанно досліджував.

З іншого боку, письменник проводив активну політичну діяльність: належав до Української військової організації під час навчання в Кременецькій гімназії на початку 1920-х рр.; брав участь у подіях у Карпатській Україні 1938–1939 рр. тощо. 1924 р. він здійснив невдалу спробу перейти польсько-радянський кордон, відтак співпрацював з нелегальним націоналістичним органом «Сурма» на початку 1930-х рр., а напередодні війни Німеччини з СРСР належав до мельниківської ОУН. Ці події та зв'язки У. Самчука з Д. Донцовим, А. Мельником, М. Сціборським, іншими діячами вплинули на його політичні погляди й літературну творчість [516, с. 134].

Ім'я У. Самчука було заборонене в радянській Україні, а твори письменника видавали лише за кордоном. Учений Я. Поліщук так оцінив його самотню літературну діяльність: «Улас Самчук не завинив перед

власним народом, як «завинив» перед комуністичним режимом своєю різкою опозицією до нього. Навпаки, своєю величною творчістю він уславив цей народ, створив художній літопис його боротьби, його перемог і поразок у складному і тривожному ХХ віці» [449, с. 46].

Другим відомим представником націоналістичного напрямку в літературі Волині й Холмщини 20–30-х рр. ХХ ст. став Володимир Островський (1881–1950 рр.). Сьогодні це прізвище поступово повертається в українську культуру. Лише 1991 р. журнал «Дзвін» опублікував його повість «Сміх землі», рукопис якої зберігається у відділі україніки Львівської національної наукової бібліотеки імені Василя Стефаника [317].

Розв'язання «українського питання» В. Островський вважав головною справою свого життя. Будучи активним членом УНДО, він проводив агітацію напередодні виборів до польського сейму, за що 1930 р. був арештований і відправлений до Луцької в'язниці. Так він став палким виразником ідей волинського селянства, нужденне життя якого описав у творі «Сільське страхіття». Як борець за православну віру В. Островський виступив в оповіданні «Хрест отця Василя». У збірці оповідань «За ґратами» письменник закликає до боротьби проти національного й соціального поневолення [467, с. 328]. Водночас його творчість пронизана палкою любов'ю до волинського краю. На прикладі образу весни, яку митець ототожнює з красунею-дівчиною, він вірить, що Волинь прокинеться зі сну й настане світанок, прийде нове життя, якого гідні її люди.

Луцьке видавництво «Сьогодні» 1934 р. надрукувало збірку віршів В. Островського «Сільські стежини». На сторінках часопису «Наш світ» були опубліковані його оповідання «Журавлі» (1935) та повість «Вогнене око» (1936), у яких автор змальовував важку долю українців Холмщини [187]. Упродовж 1930–1940-х рр. у його доробку з'явилися вірші та оповідання «Зайшло сонце в Холмі» (1940), «Холмщина до України», «Шлях Холмщини», історичні повісті «Князь Сила-тур» (1938). Твори письменника перекладалися російською та італійською мовами.

В. Островський писав україномовні підручники для початкової школи, видавав журнали «Наш світ», «Нарід», газету «Нова доба». Письменник розумів, що за відсутності фінансових засобів «завдання високої літератури можна і треба виконувати засобами масового, загальнодоступного мистецтва» [480].

Радянська влада жорстоко помстилася талановитому митцеві. Під час депортацій середини 1940-х рр. його направили до Станіслава (тепер Івано-Франківськ), де згодом звинуватили в приналежності до «українських буржуазних націоналістів». Твори В. Островського були заборонені, книги вилучалися з бібліотек і знищувалися [317, с. 67]. На зборах письменників у Львові майбутній лауреат Ленінської премії М. Бажан виступив зі звинуваченням проти В. Островського, котрого назвав «вовком, який під виглядом вівці ввійшов у радянську літературу». Відтак письменника звільнили з посади директора школи і через два роки (1950) він помер за загадкових обставин. Могила В. Островського не збереглася [317].

«Поетом непростой долі» та водночас «геніальним поетом» називають третю із черги знакову постать літературного бомонду міжвоєнної Волині – Олексу Стефановича (1900–1970 рр.) [447, с. 53]. З різних причин його творча доля склалася так, що до сьогодні це ім'я залишається маловідомим в Україні та за її межами. Він не брав активної участі в суспільно-політичних чи культурно-мистецьких рухах, утім, ще У. Самчук запевняв, що творчий здобуток О. Стефановича «увійде в історію літературної нашої мови, як цілком виключний звук поетичної мови нашого народу». А польський поет Ю. Лободовський стверджував, що такого митця «в нас радо би позичили сусіди», «бо ні в Росії, ні в інших слов'ян такого поета немає» [447, с. 46].

Великий вплив на життя і творчість О. Стефановича справили війна, революція, важкі напівсирітське дитинство і юність, які пройшли в с. Садки, неподалік Острога. Літературна спадщина О. Стефановича нечисленна. За міжвоєнного періоду ХХ ст. вийшли дві його збірки: «Поезії» та «Stephanos I» [318, с. 207]. Творчість поета не втратила актуальності, оскільки

просякнута болем за долю батьківщини, за її народ. Уже за часів незалежності завдяки рівненському видавництву «Азалія» побачило світ скромне видання поета «Возлюби її до крови» [318, с. 206].

Важкі переслідування випали на долю уродженця с. Береги (нині Млинівський район Рівненської області) Онуфрія Мельничука (1899–1960-рр.). Через постійний контроль за його діяльністю з боку влади український прозаїк, громадський діяч змушений був виїхати до Аргентини. Яскравим зображенням важкого становища волинян під владою Польщі став його роман «У пошуках кращої долі», де у виразних контрверсійних художніх образах показано трагічні події, пов'язані з вимушеною еміграцією тисяч українських родин на чужину [420].

Наприкінці ХХ ст. в українську літературу повернулось ім'я Галини Журби (дівоче прізвище Домбровська), дружини, соратниці А. Нивинського, однієї з найталановитіших українських письменниць міжвоєнних років. Літературна творчість жіноцтва, як зазначив історик Б. Савчук, є важливим показником його ролі в житті нації, адже саме на цій ниві, реалізуючи свій загальноосвітній рівень та інтелектуальний потенціал, жінки мали змогу найповніше проявити внутрішній світ, прагнення, національні почування [475, с. 184–185].

Галина Журба походила зі знатного шляхетського роду галицького Поділля. Вихована в традиціях польської культури, дівчина не забувала про свої українські коріння, які тягнулися за лінією маминого роду Копистинських. Майбутня письменниця самостійно опанувала українську мову, літературу, культуру та стверджувала: «По предках матері відгукнувся в мені голос української крові, українського духа» [307, с. 462]. Ранні твори були опубліковані в юному віці. Рецензентами її перших збірок виступили І. Липа та Є. Чикаленко. Професійну допомогу письменниці-початківцеві надав відомий літературознавець А. Ніковський. Дослідники вказують на «цілком особливий» стиль письменниці, на точність у коротких фразах, що черговий раз засвідчує талановитість українських жінок [473, с. 89].

Разом із чоловіком А. Нивинським Галина Журба була активною учасницею революційного руху. Їх обох звинуватили в антидержавній діяльності: спочатку – в комуністичній, відтак – в українській націоналістичній. Активна просвітянка, вона, працюючи громадською бібліотекаркою, часто зверталася до українців мовою своїх героїв, читала лекції з історії українського народу, виховувала любов до природи краю. На сторінках волинської преси з'являлися її оповідання, публіцистичні статті. У статті «З'ясування позицій», яку надрукувала в Рівному 22 січня 1922 р. газета «Боротьба», Галина Журба писала: «Мета наша – вкорінити глибоко в думку нашого працюючого народу почуття національної гідності, незалежності, самородности й віри у свої власні сили і в цих засадах виховувати український нарід... Бо нічого не вартий той нарід, що культурно слабкий, а політично не організований» [332, с. 15].

За допомогою дружини А. Нивинський видавав у Рівному одноденну газету Української соціал-радикальної партії (УСРП) «Боротьба» з епіграфом «Борітеся – поборете!». Польська влада заборонила її поширювати, оскільки вона закликала до боротьби. На це вказували слова передовиці: «Приймаючи як заповіт залишені нам гасла Великих Борців за визволення українського народу – Драгоманова й Франка, ми, соціалісти-радикали (бувші соціалісти-революціонери), вірні цим гаслам, підносимо стяг боротьби за національно-соціальне визволення українського селянства, робітників та працюючої інтелігенції на наших землях» [332, с. 18].

Переслідування, арешти змусили подружжя 1933 р. покинути Волинь і виїхати до Львова, де вони продовжили плідно працювати. Тут вийшов у світ написаний у Здолбунові прозовий твір Галини Журби «Зорі світ заповідають». Згідно з твердженням ученого Р. Іваничука, він «споріднений з «Волинню» У. Самчука», бо в обох випадках ідеться про події у волинських селах: в У. Самчука – Дермань, Кременець, у Галини Журби – придумана «Незабитівка» поблизу містечка Мізоч. Відмінності в тому, що «Волинь» – твір автобіографічний [332, с. 20].

Життя письменниці – це суцільна боротьба. Її не випадково називають «провісником процесів, що починали добу культурного відродження і одночасно добу кривавої московської розправи з нашою культурою» [465, с. 128]. Утративши чоловіка, Галина Журба змушена була поневіритися світом. Останні роки її літературної творчості пройшли у США, де вона заснувала Об'єднання українських письменників «Слово». 1955 р. у Буенос-Айресі вийшла її автобіографічна повість «Далекий світ», на яку позитивно відгукнулися літературні критики Є. Маланюк, Л. Рудницький, Ю. Шерех. Зокрема Л. Рудницький писав: «...широка картина життя шляхетської родини на Волині в дореволюційних роках, яка з бігом часу затратила свою ідентичність. Це сповідь мужності самої авторки, що свідомо зірвала накинені їй зв'язки з польськістю та пішла за зовом крові, української стихії» [634, с. 302].

У першій половині 20-х рр. ХХ ст. на Волині пожвавився літературний рух пролетарських письменників і поетів. Майже всі вони були членами КПЗУ. На Першій конференції представників цього напрямку у Львові 12 травня 1929 р., у якій узяли участь і волиняни, делегати заявили, що «пролетарське письменство ... являється одним із засобів пролетаріату в боротьбі за визволення» [500, с. 55–56].

Виразником ідей цього напрямку став видатний український письменник, літературознавець Мечислав Гаско (1907–1996 рр.). 1924 р. за активну участь у революційному підпіллі його арештувала польська влада та ув'язнила в Луцькій тюрмі. Упродовж шести місяців М. Гаско терпів знущання і тортури, проте гучні протести громадськості змусили випустити його на волю.

Перші проби пера майбутнього письменника припадають на час його революційної діяльності проти польської влади на Волині [439, с. 6]. Згодом він залишив малу батьківщину, але продовжував боротьбу за її волю. 1926 р. його твори були надруковані в радянських періодичних виданнях. В УСРР М. Гаско став членом Спілки революційних письменників «Західна Україна»,

яка об'єднала понад 50 літераторів і художників – уродженців Галичини, Буковини, Закарпаття [473, с. 8]. Спілка видавала альманах, а в 1930–1933 рр. її друкованим органом став місячник «Західна Україна». У ньому було надруковано чимало творів М. Гаско. Серед них поезії та оповідання «Пісня про шістьох розстріляних у Польщі», «На кордоні», «Західна Україна», «На прорив» та ін. Популярні в той час збірки поезій «Обабіч кордону» (1930), «Над аеродромом» (1931), «Шлю вам свій привіт» (1931) оспівували дружбу українського, російського та інших «братніх народів» [340].

У грудні 1933 р. М. Гаско арештували за приналежність до «контрреволюційної письменницької організації «Західна Україна». Його звинуватили в тому, що, «будучи поінформованим щодо діяльності окремих членів контрреволюційної організації «УВО», зокрема голови Спілки «Західна Україна» М. Ірчана, органам влади про це не доніс». Після тривалих допитів, очних свідчень, вимушеного «зізнання» йому оголосили вирок: три роки концтаборів. Покарання відбував на Печорі разом з Остапом Вишнею та В. Гжицьким [252].

У вересні 1956 р. військовий трибунал Київського військового округу скасував постанову Особливої наради від 31 травня 1934 р. щодо М. Гаска і припинив справу за відсутністю складу злочину. Отримавши дозвіл на переїзд до Києва, він продовжив свою літературну діяльність, видавши кілька збірок поезій, літературно-критичних нарисів, монографій [252]. Варто зазначити, що для письменника М. Гаска завжди залишалася музою рідна Волинь, край у якому він народився і якому присвятив своє життя.

Широковідомим як в історичній науці, так і літературознавстві стало ім'я Миколи Калинчука, за редагування якого виходили газети «Сель-Роб», «Сила», тижневик «Світло», журнали «Нові шляхи», «Робітниця», «Західна Україна», «Металеві дні» та ін. [168]. Він здобув визнання як дитячий поет завдяки поезіям «Маленькій Оленці», «Дівчатко» із циклу «Арешти». Через призму дитячого світосприймання М.Калинчук показав реальну дійсність напівголодного життя робітників [500]. На сторінках видання «Вікна»

друкувалися його вірші, у яких митець уміло використав дитячі висловлювання, діалоги батьків і дітей, зробив своєрідний художній зріз окремих прошарків суспільства [347].

1929 р. у «Вікнах» з'явилася поема М. Калинчука «Вартівничий», яка відтворює важке життя населення краю та образ борця-революціонера, що прагне щастя та щиро вірить у правоту своєї справи. Зразком «декларативної поезії» став його твір «Крик», у якому за допомогою риторичних запитань, застосування прямих, конкретних, майже без натяку на метафоричність образів висловлюється ненависть до ворогів-гнобителів [348].

Бойовим закликком до боротьби, вірою у визволення з-під соціального й національного гніту стали інші вірші М. Калинчука: «Вірю», «На Волині б'ють дзвони», «На грані», «Я знаю, що буде так» [173, с. 382–386; 467, с. 22]. Можна сперечатися про їхній літературний рівень, однак незаперечним є те, що через усю творчість поета проходить щирий революційний пафос, який спонукає до боротьби за звільнення народу з-під чужоземного панування. Свідченням новаторства поета, відчуття історичної епохи, з якою він наводить паралелі, є вірш «Дума про татарщину» [467, с. 197].

Дослідник творчості М. Калинчука М. Дубина відзначив, що «його образність взята не з книжкової ерудиції, а з вражень і реалій життя. Поет вдається до народнопісенних традицій, поєднуючи їх із загальним публіцистичним пафосом» [339, с. 151].

Тиск польської національної політики позначився на становленні поетичної творчості українського поета Івана Степанюка (1903–1934 рр.). Відчувши на собі важке становище українців у підневільному краї, юнак став активним учасником революційних виступів молоді сіл Цуцнова, Поромова, Рокитниці (населені пункти над Західним Бугом. – Л. П.). Закликом до боротьби були його революційні пісні, вірші. Їх співали на нелегальних зібраннях комсомольців Західної України і членів КПЗУ, під час демонстрацій, у тюремних катівнях [632, с. 458.]

Сьогодні важко встановити належність поетичних рядків тому чи тому авторові: тоді їх намагалися приховувати, однак дослідники стверджують, що «Над Бугом», «Лист з Холмщини», «Коні вітер поганяє сиві», «По той бік Збручу» належать саме І. Степанюку. Через революційну діяльність поета переслідував польський уряд, а 12 вересня 1925 р. він був змушений залишити Волинь і перейти польсько-радянський кордон. Його поетична творчість продовжувалася в УРСР, де сформувалися інші ідейні переконаннями, які стимулювали нові поезії. Вірші й оповідання молодого автора друкувалися на сторінках багатьох газет і журналів. І. Степанюка прийняли до Спілки революційних письменників «Західна Україна» [467, с. 234], а його твори 1931 р. ввійшли до «Антології української поезії».

Ще у 12 років з'явилися перші проби пера Василя Матчука (літературний псевдонім Влас Мизинець) (1907–1943 рр.). Уродженець с. Запілля Любомльського повіту Волинського воєводства, він з дитинства ставився до художнього слова як до могутньої зброї. Вихований на творчості Т. Шевченка, Лесі Українки, М. Коцюбинського, О. Пушкіна, юнак постійно перебував в епіцентрі революційної боротьби, за що тричі його арештовували й ув'язнювали в луцькій та ковельській тюрмах. Однак Влас Мизинець продовжував організовувати робітничі страйки, демонстрації, найбільшою з яких стала широковідома Колківська першотравнева демонстрація 1935 р. [421, с. 13].

Влас Мизинець займався самоосвітою, вивчав літературу, політекономію, а також есперанто, польську, німецьку, єврейську, китайську мови тощо.

Від перших віршів «Я все пам'ятаю», «Заходило сонце», «У вечірній час» до більш зрілих поезій «Друга рата» із циклу «Пісні селянина» Влас Мизинець не відступає від головної теми – опису злиденного життя волинського села за умов поневолення польською владою. Їхню квінтесенцію передають такі рядки: «Тут завжди похмуро, весілля немає, / людина тут наче захована в гріб. / Над всенькі тут мови лиш мова одна, / одвічна мова про

хліб і про хліб» [421, с. 379]. Цю тему поет продовжує в новелах «Комасація», «Наймит», «Бандохи», «Спосіб», у репортажі «Село в прірві» та ін. [421, с. 204]. У поетичних творах «Пролетарські розкоші», «Злодій» автор закликає не миритися з безправним становищем робітників, які важко працюють на промислових підприємствах [421, с. 304].

Навіть перебуваючи у в'язницях, поет за допомогою своєї гострої зброї – пера виступає проти ворогів рідного народу. Яскраві образи борців за соціальне та національне визволення західноукраїнських земель він змальовує в новелах «Червона корсетка», «В пілсудській тюрмі», «Виконати» та ін. [438, с. 16]. Творча спадщина Власа Мизинця слугує яскравим прикладом болісного переживання митця за долю свого народу та незламного прагнення віддати письменницький хист задля його служіння.

Як зазначалося, творчість окремих літературних діячів залишається маловідомою за сучасних умов. До них належить поет Т. Костянтин (1899–1942 рр.). Будучи на посаді секретаря Дубенського повітового комітету КПЗУ у 1925–1926 рр., він висловлював свою непримиренність до політики польської влади, гостро критикував її у віршах. За активну революційну діяльність був арештований і засуджений. Із приходом Червоної армії Т. Костянтина звільнили із в'язниці. Щоправда, не можемо досі ознайомитись із творчістю Т. Костянтина, оскільки дослідникам не вдалося віднайти вірші поета. Однак тепло про них згадують у своїх спогадах Г. Гапончук, білоруський письменник Я. Бриль та інші побратими революціонера [497]. Підписуючи поезії псевдонімом Буй-Тур, він виражав у них бажання боротьби за поневолений рідний народ.

До когорти визнаних майстрів художньої прози належить відомий літературознавець, есеїст, збирач фольклору, публіцист і громадський діяч Петро Козланюк (1904–1965 рр.). Свої твори він підписував псевдонімами та криптонімами: Мережка, Капе, Кризусовий, Перерівський, П. К., (-КА), М-а, Мер та ін. За прорадянські погляди, які П. Козланюк проявляв у творчості та в громадсько-політичній діяльності, будучи засновником письменницької

організації «Горно» та редактором журналу «Вікна», його неодноразово арештовувала польська поліція. Особливо посилилися переслідування після виходу в УРСР першої збірки оповідань «Хлопські гаразди». Важке життя волинських і галицьких селян, гнів і бажання боротьби та віра в перемогу стали лейтмотивом його творчості. Він був учасником Антифашистського конгресу працівників культури Польщі, Західної України та Західної Білорусії та брав активну участь в інших громадських акціях культурних діячів, які виступали проти свавілля польського режиму [131, с. 205]. Водночас творчий здобуток П. Козланюка можна віднести й до романтичного напрямку, оскільки з-поміж його творів є чимало ліричних поезій («Дружині» та ін.) [161, с. 29].

У 20-х рр. ХХ ст. розпочала творчий шлях волинська поетеса Ганна Жежко. Зі сформованими ідейними переконаннями та устремліннями молода вчителька присвятила творчу та політичну діяльність рідній Волині. За її ініціативи в Турійську було створено молодіжну підпільну організацію, яка стала організатором однієї з перших першотравневих демонстрацій на Волині. На чолі демонстрації із червоним прапором у руках ішла сама Г. Жежко. Незабаром вона була арештована й ув'язнена в ковельській тюрмі, де зазнавала тортур і знущань. Завдяки наглядчеві, поляку В. Недзеляку, поетеса зуміла передати на волю понад 50 віршів («Ми сильні, бадьорі», «Ой, гай, моя мамо», «Дівчата шили прапори» та ін.), які пройняті високим патріотизмом, нескореністю духу, непримиренністю до ворогів, жагою боротьби і вірою в перемогу:

...І нас не зупинять ні мури, ні ґрати!
 То ж доньку послала в дорогу цю мати,
 І сину сказала: «Іди до відважних,
 В сім'ї робітничій немає продажних».
 Немає продажних, не буде й байдужих:
 Когорта бо наших сміливих і дужих...
 Ми сильні, бадьорі стоїм у дозорі,

Ставайте же з нами боротись з панами

За правду і волю, за кращую долю!

Ці слова поетеси-борця, видряпані на стінах камери, згодом стали революційним гімном політв'язнів. Під тиском громадськості дівчину змушені були випустити на волю.

Відгомоном народних пісень і дум стали поетичні твори Г. Жежко «Волинь моя, мій рідний край», «Зацвітають, вирують діброви», «Дві доли», «Моя добра матуся казала в журбі», «На піску, на білій глині...» та інші, які ввійшли до збірки «Троянди за ґратами», що з'явилися у видавництві «Молодь» 1968 р. [344, с. 113].

Великий вплив на творче становлення Г. Жежко справила поезія Лесі Українки, тож її часто називають «ідейною спадкоємицею» Доньки Прометея. У передмові до перевидання збірки «Троянди за ґратами» відомі критики зазначили: «Вірші Г. Жежко являють собою яскраву сторінку героїчної історії Волині, історії та революційної боротьби» [411, с. 5]. У 1925 р. Г. Жежко виїхала до Харкова, де закінчила Харківський інститут народного господарства, а 1937 р. була репресована й лише після війни (1946) її реабілітували. До останніх днів свого життя поетеса підтримувала зв'язок із рідною Волиною, зустрічалася з її мешканцями.

На початку 1930-х рр. молоді поети краю об'єдналися в регіональну спілку «Волинь», засновану в Рівному. Гімназійна молодь, з-поміж якої були Ч. Янчарський, С. Шайдак, З. Румель, В. Іванюк, В. Мільчарек, ставили своїм завданням осмислення проблем культурного розвитку Волині. Вони почали видавати газету «Шкільне ехо».

Головним організатором і натхненником спілки виступив уродженець с. Грушвиця, поблизу Рівного Чеслав Янчарський (1911–1971 рр.). Його мати, з родини великих польських землевласників, сама виховувала сина. Освіту юнак здобував у Рівненській гімназії, а згодом у Львові, де проявив себе як поет-лірик. 1933 р. вийшла у світ його перша збірка «Акварель», 1936 р. – друга збірка «Голуба хустка». Тогочасні критики високо оцінили

ліризм поезії, який характеризувався «винятковим елементом справжньої музичності» [449, с. 43].

Ще один представник творчої спілки «Волинь» Владислав Мільчарек (1916–1993 рр.) був вихідцем із селянської родини. 1934 р. він видав першу збірку «Wieża Babel» («Вежа Бабель»), а 1938 р. у Здолбунові вийшов другий том його віршів «Lirizm Wołynia» («Ліризм Волині»). У передмові до нього автор відзначав: «До найбільш занедбаних відділів волинської культури належить література. Волинь – регіон великих можливостей – не має навіть власної літературної газети, молоді поети мусять шукати місця за межами Волині». Митець переймався суспільними і культурними проблемами краю, брав участь у регіональному русі «Wołyńska Wies» («Волинське село») в 1934–1936 рр. тощо [449, с. 37].

Темі побуту, звичаїв та обрядів поліського села 20–30-х рр. ХХ ст. присвятив свою творчість волинський письменник Борис Швед (1906–1945 рр.). Хоча починав він як поет, однак став більш відомим як прозаїк. Найціннішою з художнього погляду є повість «Поліщуки», де правдиво змальовано сільське життя з його турботами і бідами, злиднями і трагедіями. Водночас автор показав народну обрядовість, повір'я, мудрість і досвід старшого покоління. У своїх творах він закликав шанувати й любити Бога, природу, рідних, цінувати принципи християнської моралі. І хоча сам письменник був «людиною з народу», здобув лише початкову освіту, його творчість мала велику пізнавальну та мистецьку вартість [131, с. 184]. Він був типовим представником молоді генерції поетів Волині міжвоєнного періоду ХХ ст., що намагався втілити у своїх віршах «нові меланхолійні мелодії думок, геометрії волинської вишивки, творчого бунту і думки місцевого люду» [449, с. 34].

Хоча українці Волині жили в європейській державі, вони були значною мірою ізольовані від європейської культури, тому певний вплив на їхнє ознайомлення із західною культурою справляла літературна діяльність представників національних меншин, які мешкали на теренах краю.

Творчу генерацію волинських німців представляють Г. Генке (1913–2000 рр.), Г. Тичковський (1910–1987 рр.), Е. Вайс (1906–1988 рр.), Е. Кончак (1903–1979 рр.), Г. К. Шмідт (1909–1972 рр.) [379, с. 40]. Німецькі літератори міжвоєнної Волині зазнавали потужного впливу євангельсько-лютеранської церкви, тому політика польської влади не призвела до їхньої полонізації, а в їхньому середовищі панували патріотизм та усвідомлення національної гідності.

З-поміж німецьких літераторів Волині міжвоєнного періоду ХХ ст. великий інтерес становить творчість Густава Тичковського, уродженця колонії Пустомити Горохівського повіту. Тривалий час він працював на різних посадах у Луцьку, брав участь у громадському житті, за що його переслідувала поліція. Твори митця, опубліковані в часописі «Волинський вісник» («Wolhynischer Bote»), сповнені любов'ю до рідного краю та місцевим патріотизмом. Глибокими переживаннями ліричного героя пронизані його роздуми про шляхи відновлення власного «Я» [300, с. 49].

Чеську національну культуру представляли чехи-волиняни В. Лоуда, І. Кнотек, Й. Фойтік, Я. Грегра, Й. Рейзек. У національному часописі «Голос Волині» («Hlas Volynju»), який видавали у Квасиліві, поблизу Рівного, а також у львівській газеті «Діло» свої поетичні твори друкував В. Либовецький (1906–1980 рр.). Окрім того, він проявив себе як театральний діяч, балетмейстер, кіноартист: написав лібрето до балету «Марійка», знімався у фільмі «Полонинська любов» тощо [645].

Маємо небагато відомостей про уродженку Дубна Антонію Єржабек (у шлюбі Гржибовську) (1909–2002 рр.). Навчаючись у місцевій гімназії, вона почала писати поетичні твори польською мовою, а згодом і чеською [163]. Основними мотивами її творчості стали рідна Волинь, родина, люди, які працею звеличували цей край. Писала і про далеку Чехію – батьківщину своїх предків. Уже перебуваючи в еміграції, А. Гржибовська видала збірки поезій «волинської доби»: «Дощами падають зірки до саду», «Присмерки та

світання», «Аромати отчого дому» та інші, тож її творчість здобула визнання лише в 1970-х рр [163].

Польська влада розуміла суспільні роль і значення інтелігенції, тому, підтримуючи її, намагалася зміцнити свої національно-політичні позиції на теренах Волинського краю. Яскравим представником польської культури, для якого Україна була не лише батьківщиною, а й джерелом духовної наснаги, став поет, перекладач, публіцист Юзеф Лободовський. На запрошення воєводи Г. Юзевського він переїхав до Луцька, де заснував літературний тижневик «Волинь» (1937–1938 рр.) [495]. Будучи добре ознайомленим з «українським питанням», Ю. Лободовський з позиції оборони інтересів національних меншин у своїх поезіях, публіцистиці засуджував репресії польської влади щодо українців та закликав до єднання обох народів. Його вірші «волинського періоду», згодом включені до виданого в еміграції збірника «Золота грамота», засвідчують, що творчість Ю. Лободовського стала продовженням «польської романтичної української школи» [181].

Зважаючи на складний духовний світ поета, сучасники називали його «Отаманом Лободою», натякаючи на «любов до козаччини». На портреті, який намалював його приятель, художник Е. Санца, Ю. Лободовський зображений як середньовічний лицар із булавою в руці на тлі малинового козацького прапора. У підписі до нього значиться: «Juzef Lobodowski dux et hetman consortionum poetarum» («Юзеф Лободовський, вождь і гетьман поетичних товариств» [159].

Відома польська письменниця і громадський діяч Ванда Василевська (1905–1964 рр.) формувала свої літературні погляди змалечку. Донька знаного публіциста, автора багатьох праць із проблем національних відносин, міністра закордонних справ в уряді Пілсудського-Морачевського (1919–1920 рр.) Л. Василевського, ще під час навчання в Ягеллонському університеті (Краків) розпочала громадсько-політичну діяльність. Цьому сприяло її домашнє оточення. «Мій рідний дім був для мене доброю

школою... Політичні суперечки, назви партій, організацій весь час лунали у моїх дитячих вухах... Атмосфера рідного дому, де на першому плані завжди стояли громадські, а не особисті проблеми, не могли не відбитись на моєму дальшому житті», – писала в «Автобіографії» письменниця [296, с. 148]. Урешті, В. Василевська почала обстоювати відверто революційну позицію в польській літературі: зверталася до теми села та важкого життя польського народу. Її твори називали «звинувачувальним актом проти капіталізму» [296, с. 7].

Від батька дівчина успадкувала любов до України, до українських пісень. 1937 р. вона здійснила подорож річками Стир, Турія, Горинь, Стохід, Мухавець, Ясьольда через усе Полісся. Під час цієї мандрівки збирала матеріали для літературних творів. Захоплена красою Полісся, Волині, вона бачила й важку долю людей, які жили у великих злиднях, боролися і гинули в боротьбі за краще майбутнє. Враження від подорожі лягли в основу повісті «Полум'я на болотах», яка стала першою частиною трилогії «Пісня над водами». У ній В. Василевська відобразила життя і побут поліщуків. Про щирість своїх почуттів вона писала: «Кожна книжка – клаптик мого життя, в кожній можна побачити не тільки долю моїх героїв, а й мою власну долю...» [295, с. 156].

Простежуючи діяльність літераторів волинського краю впродовж міжвоєнного двадцятиріччя ХХ ст., можна створити картину «суголосності» тодішньої суспільно-політичної дійсності та їхньої відповідальності за долю своїх народів.

Думками про волю та любов'ю до рідного краю пронизані рядки наймолодшої генерації поетів – учнів Луцької української гімназії. На сторінках гімназійних журналів «Промінь» та «Шуліка» С. Говдій, Д. Гудемчук, М. Ніцевич друкували свої перші літературні проби – вірші, оповідання, драматичні твори, статті літературознавчого характеру [157, с. 168].

Однак, потрібно зазначити, що на відміну від Галичини, де на розвиток літератури й політичної думки впливав «Літературно-науковий вісник» (ЛНВ), Волинь не мала такого літературного органу, навколо якого могли б гуртуватися письменники задля розв'язання засадничих питань: як підняти якість літератури, як пропагувати її на рівні населення краю тощо. Окремі волинські діячі друкувалися на сторінках ЛНВ, що викликало дискусії з приводу їхньої творчості. До прикладу, Григорій Косинка, реагуючи на вихід оповідання П. Козланюка, так критикував «незрілість і нехудожність автора»: «...це радше низьковартісне антирелігійне й пропагандистське оповідання, а не мистецький твір». Щоправда, радянський дослідник С. Трофимук пояснював цей факт конкуренцією пролетарських письменників із т. зв. націоналістичними [500, с. 71]..

А творчість У. Самчука галицькі діячі, що гуртувалися навколо ЛНВ, віднесли до «національної течії українського письменства». Вони навіть стверджували, що «Літературно-науковий вісник» «виховав такого письменника», адже талант і популярність У. Самчука сприяли зростанню авторитету самого журналу [500, с. 86].

Для популяризації творів літератури й мистецтва та створення умов для розвитку творчих здібностей літераторів Волинського краю їхні представники шукали різні шляхи. Цьому сприяла діяльність їхніх літературно-мистецьких і культурологічних організацій, що мали різну ідейну спрямованість: від «малопольської ментальності» до виразно націоналістичного світогляду. Зазвичай вони не мали філій, а носили локальний характер.

Так, 1927 р. у Рівному було засновано Українське літературно-художнє товариство імені Лесі Українки, яке нараховувало 40 членів. Найактивнішими з-поміж них були П. Зінченко, С. Скрипник, Й. Карпенко, Д. Колупаненко, В. Павловський та ін. За їхньої допомоги організовували вечори, лекції, реферати, драматичні вистави, що пропагували творчість земляків [131, с.285].

Активну роботу з популяризації творчості волинських митців проводили «Просвіта», Союз українок та інші товариства. На численних громадських масово-просвітницьких заходах вони прагнули донести живе слово письменників до широкого кола читачів, пробудити в них національну свідомість та любов до рідного краю. Із цією метою Кременецька філія «Просвіти» заснувала літературно-громадський альманах «Віра», який майже відразу, у травні 1923 р., влада заборонила і конфіскувала [512, с. 57].

Задля пропаганди чеської прози та поезії в додатку для молоді «Зірниця» часопису «Голос Волині («Hlas Volyne») був створений літературний розділ. Свої твори чеські поети та прозаїки також друкували на сторінках «Волинського сімейного календаря» («Rodinny Kalendar Volynskych») [583]. Серед громадсько-культурних товариств, які знайомили з творчістю земляків, був Чеський клуб. За міжвоєнного періоду ХХ ст. його філії існували в Луцьку, Здолбуніві, селах Гульча Чеська та Здовбиця Здолбунівського повіту [18, арк. 3–4, 6]. На збереження національної ідентичності чеських колоністів була спрямована й діяльність «Чеської бесіди» [268, с. 2].

Подібні товариства у Волинському воєводстві мали поляки й росіяни: «Польський клуб», «Руський клуб», «Польська бесіда», «Руська бесіда». Примітно, що вони не мали обмежень щодо членства через національну приналежність, тож, судячи з прізвищ, до них належали й українці [43, арк. 2; 44, арк. 12].

Отже, волинські літературні діячі – поети і прозаїки міжвоєнних десятиріч ХХ ст. постійно перебували в пошуках кращого виразу власного таланту та прагнули віднайти способи донести живе слово до читача задля формування його світобачення. Це знайшло вияв у розвитку літературно-мистецьких течій – націоналістичної, пролетарської, романтично-ліричної, хоча виразні відмінності (за ідейними переконаннями) існували між двома першими, а лірика, романтика були властиві всім літераторам. Така ситуація стосується не лише українських, а й польських, меншою мірою чеських,

німецьких митців, які виражали соціальний біль і потреби населення краю та водночас оспівували його красу, велич, культурні традиції, природу. Саме задля популяризації поетичного слова, а не захисту корпоративних прав (як у Галичині) створювалися професійні літературно-мистецькі та культурологічні організації. Активну діяльність у цьому напрямі проводили масові культурно-освітні товариства.

2.2 Публіцистика як відображення національно-культурного і соціального становища краю

Вагома роль у формуванні суспільної думки та мистецько-культурного життя за міжвоєнного періоду ХХ ст. належить публіцистиці, яка відображала соціальну дійсність та характер економічних, мистецьких, моральних, духовних відносин Волині та всієї Польської держави. Публікації, які з'являлися на шпальтах періодики та у вигляді книжкових видань, стосувалися актуальних проблем життя Волинського воєводства. Ці матеріали можемо класифікувати за тематичним принципом, виокремлюючи такі основні напрями: національно-політичний, релігійний, культурно-освітній. При цьому їхні автори – відомі громадські, політичні, літературні діячі – виступали зі статтями на різну тематику.

Одним з найвідоміших українських публіцистів став М. Черкавський (1906–1945 рр.) – видатний політичний і культурний діяч, директор Дерманської учительської семінарії, член польського сейму, голова української фракції в сенаті. Будучи активним членом «Просвіти», він видав українською мовою кілька брошур на просвітянську тематику. У липні 1922 р. М. Черкавський виступив із двома доповідями «Про сучасні завдання в області дошкільного виховання», «Про українізацію служби Божої в цілях релігійного і морально-естетичного виховання» на другому просвітянському з'їзді в Луцьку[422, с. 113].

У травні 1923 р. діяч звернувся до делегатів народного з'їзду Української трудової партії у Львові від імені парламентарної репрезентації Волині, Полісся, Холмщини, Підляшшя з промовою, у якій наголосив, що «всі українці повинні об'єднуватися на єдиній народній [національній. – Л. П.] платформі» [422, с. 116].

Пізніше, 1925 р., сенатор М. Черкавський зібрав навколо себе представників передової української інтелігенції Волині та приєднався до УНДО. Він активно обстоював ідею соборної незалежної демократичної Української держави. Значну роль у розвитку національної свідомості українців відіграли засновані ним у Луцьку часописи «Громада» (1925–1926 рр.), «Українська громада» (1926–1929 рр.). Останній виходив у світ як орган «Української національної думки» та здобув широку підтримку і популярність, про що засвідчують пропозиції про співпрацю, які надходили з Німеччини і Франції.

Виступаючи в сенаті 2 березня 1927 р., М. Черкавський заявив: «Україна є тільки одна на цілому просторі українських земель, під усіма займанщинами, під усіма владами. І лише за таку Україну, за Україну соборну, за її природне право до незалежності, до самостійного життя, до її духовного розквіту і матеріального доброту будуть боротися всі сили української землі» [422, с. 115]. Цей виступ відображає політичне кредо діяча, що активно боровся за суверенні права українського народу.

Прикладом різнобічної літературно-публіцистичної діяльності стала творчість відомого в мистецьких колах громадсько-політичного діяча, активного члена Кременецької філії «Просвіти», депутата польського сейму С. Жука. Його публіцистичний доробок становить монографію та низку статей, що не втратили актуальності й до сьогодні.

Будучи вихідцем зі священничої родини, С. Жук надавав великого значення релігійному чинникові в розвитку суспільства та формуванні національної свідомості. Його книга «Короткий історичний нарис Почаївської Успенської Лаври» була видана 1938 р. під псевдонімом

С. Антонович. Проаналізувавши матеріали архіву Почаївської лаври, автор показав духовне й національно-культурне значення святині в житті українського народу. Обстоюючи таку позицію, він наводить грамоту 1700 р. польського короля Августа II, який називає цю обитель «стародавнім і чудодійним монастирем грецького обряду», а не латинського [283, с. 3].

Здобутки С. Жука в галузі публіцистики не мають тематичної цілісності, хоча кожна зі статей виражає політичну зрілість автора, що послідовно обстоював інтереси українського народу та його боротьбу за власну державність. Через творчість С. Жука наскрізно проходить головна ідея – необхідність пробудження національної свідомості українців Волині [482, с. 136]. Вона пронизує такі основні публікації: «До характеристики громадсько-політичного відродження на Волині», «Політичні сили й громадські настрої на Волині», «Чи й волинське село шумить?», «З польського Сейму. Бюджетова дебата і польське ставлення до українського питання», «Курси по українознавству в м. Острозі (замітки й враження)», «Дописи. Крем'янець» та ін. У них автор оцінює суспільну ситуацію на Волині та в Західній Україні, розкриває роль політичних партій в їхньому громадському житті. Зокрема він вказував на утиски польської адміністрації стосовно українців, обстоював ідеї радикалів та критикував КПЗУ за те, що вона акцентувала більшу увагу на співпраці з польським пролетаріатом, аніж на розв'язанні українського національного питання [360, с. 189].

У статті «Чи й волинське село мовчить» С. Жук схарактеризував роль української еліти в боротьбі за національні права та пояснив причини низької політичної активності селянства. Публіцист закликав поживавити культурно-просвітницьку роботу на селі та залучати селян до обстоювання власних громадянських прав [360, с. 200].

Однак, варто зазначити, що С. Жук не був відверто опозиційно налаштованим проти Польської держави, бо вважав, що для українського народу потрібно зберігати толерантність до неї. Така позиція простежується в статті «Питання шумськізму на Великій Україні» [360, с. 201].

Аналізуючи публікації С. Жука, бачимо процес трансформації його поглядів від акцентів на просвітницькій роботі до пріоритету політичної діяльності як чинників боротьби за реалізацію національних інтересів українства. За допомогою зброї – слова – діяч прагнув навчити своїх земляків мислити по-державницькому, спонукав їх до активної участі в громадському житті.

У другій половині 30-х рр. ХХ ст. на сторінках волинської періодики замайоріло ім'я письменника, журналіста А. Нивинського (1890–1945 рр.), відомого в літературі як Антін Чекмановський. На формування його патріотичної позиції великий вплив справило виховання матері, що походила з давнього священничого роду Чекмановських. Вона передала сину любов до рідної мови та української культури [640, с. 130–131]. Свої творчі здібності А. Нивинський проявив ще під час навчання в Рівненській реальній гімназії. Після повернення з фронтів Першої світової війни став одним із засновників Рівненської «Просвіти». Співпрацюючи з волинськими часописами «Громада», «Українська громада», друкував на їхніх сторінках оповідання і новели [448]. У квітні 1924 р. переїхав до Луцька, де почав працювати в газеті «Громада» [333, с. 5].

За життя автора було надруковано небагато його художніх творів, серед них – цикл оповідань із життя і побуту місцевої людності: «Збірка поліських оповідань», історичні повісті. Більшість з них («Полум'яний їздець», «Здобувачі» та ін.) є бібліографічною рідкістю [637, с. 47].

Розуміючи силу друкованого слова, А. Нивинський звертався до українства через публікації в громадських періодичних виданнях регіону. Окрім того, він співпрацював із книгарнею «Відбудова» (з квітня 1925 р. – «Наша культура») у Здолбунові, яку заснував колишній віце-міністр уряду УНР В. Чудновський [347, с. 158]. Щоб «запобігати полонізації українського населення і приготувати народ до самостійності», просвітяни за допомогою книгарні поширювали українські часописи, книги, розбудовували бібліотеки,

читальні [448]. Усе свідоме життя А. Нивинський присвятив боротьбі рідного народу за незалежність.

Гострі проблеми суспільно-політичного життя українства, питання культурних надбань, освіти, мови, духовності порушував як публіцист уже згадуваний письменник В. Островський. У статті «Інтелігенція – двигун культури» він змальовує економічну й культурну розруху в селах і містах Волині та Холмщини, руйнування храмів та цькування їхніх служителів. Визначальну роль у виході з такої ситуації В. Островський відводить українській інтелігенції, котра має стати в авангарді боротьби за національну культуру. Діяч наголошує, що вона «не може ні недооцінювати свого значення в загальному культурному поступі людства, ні зменшувати своєї енергії. А тим більше бути пасивною при руйнуванні наших скромних культурних надбань» [188]. Питання жертовної праці інтелігенції зі збереження та розвитку національної культури, на яких акцентував увагу публіцист, не втратили своєї актуальності.

1924 р. В. Островський заснував літературно-мистецький часопис «Наш світ». Через матеріальні труднощі видання незабаром припинило роботу й відновилося лише 1935 р. На його сторінках друкувалися Галина Журба, І. Атаманюк, У. Наріжна, П. Коваль-Степовий, І. Зубенко й сам редактор В. Островський [187]. Про роль журналу в житті волинян засвідчує лист до редакції однієї із читачок: «... даєте змогу розвинути крила новим силам, які своєю працею підносять Волинь до вищого ступеня культури... «Наш світе», волинський часопису, що на своїх сторінках даєш світові знати, що Волинь живе» [187].

З-поміж діячів краю, які обстоювати інтереси православної церкви та порушували культурно-освітні проблеми краю на сторінках преси, активною діяльністю відзначився голова Волинського українського об'єднання П. Певний. Він систематично виступав на сторінках газети «Українська нива», де, зокрема, у статтях «На церковні теми», «Останні вісті», «Літературне життя», «Українське шкільництво» обстоював думку, що саме

національний часопис повинен допомогти українському народові в розв'язанні питань освіти, церкви, самоврядування [244].

До тематики релігійного характеру неодноразово звертався зі шпальт часопису «Православна Волинь» професор В. Біднов. Окрім матеріалів із дослідження історії церкви, автор акцентував увагу читачів на проблемах православ'я, критикував католицьке духовенство за намагання посилити тиск на православних українців у питаннях церковно-релігійного життя [360, с. 127].

За міжвоєнного періоду ХХ ст. на Волині активну публіцистичну діяльність розгорнув емігрант із Наддніпрянської України, відомий літературознавець, історик, публіцист, журналіст і видавець Р. Бжезький. Його перові належать понад 125 праць. По закінченні Чернігівської гімназії він включився в революційну боротьбу. Із установа в Україні більшовицької влади його як колишнього службовця апарату Центральної ради було арештовано і кинуте до в'язниці, з якої він утік і на початку 1920 р., перейшовши радянсько-польський кордон, опинився в Кременці [513, с. 137]. Тут Р. Бжезький разом з іншими емігрантами І. Власовським, С. Скрипником, В. Бідновим, В. Юрченком (Юрій Карась-Голинський), А. Животком, П. Грабом, А. Коломійцем, М. Кобрином, К. Місевичем поринув у громадсько-політичну діяльність. Під егідою «Просвіти» Р. Бжезький відкрив книгарню. Сповнений ідеями української державності, почав писати поетичні твори. 1923 р. у журналі «Веселка» було надруковано його поему «Срібносиня легенда», яку автор присвятив січовим стрільцям. Пізніше з'явилися вірші «Легенда Крут», «22 січня», «Тим, що полягли під Базаром» [513, с. 141]. Одночасно з літературними творами автор друкував і публіцистичні статті, у яких гостро ставив питання щодо майбутнього устрою української держави.

Своєю творчістю Р. Бжезький намагався спрямувати національно свідоме патріотично налаштоване юнацтво до боротьби. Польська влада переслідувала діяча, тож 1934 р. він був арештований та ув'язнений у Березі-

Картузькій, де перебував до 1939 р. Лише з початком Другої світової війни Р. Бжеському разом з іншими в'язнями вдалося вирватися на волю.

Активну публіцистичну діяльність на Волині проводив відомий український письменник, композитор, педагог, лікар М. Левицький. Ще в січні 1907 р. за участь у протесті проти розгону соціал-демократичної фракції І Думи М. Левицького разом із Лесею Українкою, її сестрою О. Косач-Кривинюк, Б. Грінченком було арештовано. Його життя і творчість пов'язані з родиною Косачів та іншими діячами української культури. Саме під безпосереднім впливом Олени Пчілки він формувався як письменник і публіцист.

У 1927–1932 рр. М. Левицький разом із сім'єю сина мешкав у Луцьку. Тут він працював учителем української мови початкових класів української гімназії, виступав у міській бібліотеці з лекціями з історії України, а в гімназії – з питань етики. Прогресивний педагог організував разом з учнями виставку волинських крашанок та гімназійний гурток бандуристів (сам чудово грав на бандурі, кобзі, фортепіано, гітарі). Він навчав дітей співати та активно пропагував творчість Лесі Українки [157, с. 36].

Свої перші публіцистичні твори М. Левицький друкував під псевдонімами Виборний, Макогоненко, Модест Пилипович, М. Поліщук, М. Вигнанець, Дід Модест, М. Л. Залізничний та ін. Він сприяв поширенню українського друкованого слова, діяльності «Просвіти» та її бібліотек [457, с. 107]. Знання іноземних мов, а також потреб власного народу давали сюжети для літературних пошукувань. У його творчому здобутку драматичні твори, публіцистичні статті, гуморески, фейлетони, етюди, нариси. Серед них – «Земля рідна», «Заєць», «Людина звір», «Gloria victis» та ін.

Тематику його оригінальних праць нерідко підказувала лікарська практика. Майстерне володіння художнім словом допомагало М. Левицькому передавати глибину переживань та душевний стан літературних героїв. При цьому окремі твори письменника, серед яких роман «Перша руїна», а також його мемуари «Спогади лікаря», досі залишаються не опублікованими.

Творчість і талант М. Левицького вплинули на його учнів. У журналах, які випускали в Луцькій українській гімназії, часто друкували статті різного змісту і напрямку. З-поміж них відзначаємо літературознавчі публікації М. Ніцевича «Іван Франко», низку статей, присвячених видатним діячам української культури – Т. Шевченку, І. Франку, Лесі Українці, С. Петлюрі, рубрику «Куток мови» тощо. Вони сприяли підвищенню мовної культури гімназистів. На прикладі творчості таких педагогів, як М. Левицький, учні шукали шляхи самовираження [157, с. 36]. Свідченням цього стали «Десять заповідей молодим українцям», опубліковані в одному із номерів гімназійного часопису «Промінь» за 1927 р. [447, с. 45] (Додаток Е).

Тривалий час на творчість М. Левицького було накладено тавро «буржуазного націоналіста». Лише на початку 1960-х рр. окремі його твори було включено до «Антології українського оповідання». Наприкінці 1980-х рр. у видавництві «Каменярь» з'явилися новели і нариси М. Левицького «Образки з життя» [157, с. 56].

З-поміж публіцистів культурно-освітнього напрямку заслуговують на увагу діячі, котрі порушували краєзнавчі проблеми. Волинь приваблювала польських літераторів, які вважали своїм завданням збереження здобутків культури краю, що сторіччями належав Речі Посполитій [110, арк. 3].

Досить активно працював у цій ділянці згадуваний Я. Гофман. За його ініціативи в Рівному виходив «Rocznik Wołyński», який став науково-популярним, енциклопедичним джерелом інформації про волинський край. Серед опублікованих у ньому матеріалів переважають дослідження з історії, археології, географії, етнографії, геології, біології, а також бібліографічні огляди польських науковців тощо. Уже перший том щорічника викликав широкий резонанс з-поміж поляків. Газети «Ранковий експрес» («Ekspres rankowi», 30 червня 1930 р.) і «Кур'єр варшавський» («Kurjer Warszawski», 16 вересня 1930 р.) відразу відгукнулися на цю подію. Водночас вони зауважили, що до цього часу такі праці польської інтелігенції виходили лише

в містах центральної Польщі, однак тепер «і в тому місті, резиденції Любомирських, плідно працює польська думка» [266].

Вагомий внесок у розвиток волинського краєзнавства зробив польський лікар А. Войнич, що виступив співзасновником Волинського товариства краєзнавців та опіки над пам'ятками минулого (1927 р.), Волинського музею в Луцьку (1929 р.), Товариства з підтримки народних промислів (1930 р.), Волинського товариства приятелів наук (1935 р.). 1922 р. він видав монографію «Луцьк на Волині. Історико-фізіографічний опис», що містила рідкісні фотографії, малюнки і плани міста, які віднайшов сам автор [641, с. 134].

Попри професійну діяльність А. Войнич вів активну громадську роботу. Будучи секретарем Луцького лікарського товариства, членом окружної Ради Польського червоного хреста, на численних з'їздах у Польщі та Волині він порушував питання про поліпшення санітарного становища й медичного обслуговування в місті. А. Войнич став редактором і видавцем книги «Перший з'їзд лікарів кресових в Луцьку за 07.VIII.1928» (1930), де навів унікальні дані з історії лікувальних закладів краю. Завдяки його виступам на сторінках місцевої преси у Луцьку 1927 р. було відкрито міський т. зв. епідемічний шпиталь [641, с. 135].

У вже згадуваному часописі «Наш світ» громадськість Волині мала можливість ознайомитися з публікаціями наукових матеріалів молодого дослідника, ученого О. Цинкаловського [186]. Навчаючись у Варшавському університеті, він проводив археологічні розвідки на Волині, займався науково-пошуковою та історико-краєзнавчою роботою. Тематика його розвідок була різноманітною. Досліджуючи волинські села, діяч доводив їхній український етнічний характер і давність заселення. Він глибоко аналізував історію українсько-польських стосунків у контексті історичного минулого [186]. Активній творчій діяльності О. Цинкаловського сприяла його участь у володимирській «Просвіті».

Представники різних національних меншин, розвиваючи власну літературу й культуру, збагачували її колоритною лексикою Волині. З-поміж тих, хто народився або тривалий час проживав у краї, були німецькі літературознавці Е. Альтгаузен (Althauzen Ernst) із Рівного, подружжя В. та Е. Гайнріх (Wolz Heinrich und Erna) з Вацлавки Рівненського й Киселівки Володимирського повітів, А. Кляйндінст (Kleindienst Alfred) із Луцька, Ю. Райнгольд (Jungton Reinhold) із Ледахова Горохівського, Е. Вайс (Weiß Ewald) із Владиславівки Рівненського повіту, Гуго Карл Шмідт (Schmidt Hugo Karl) із Рожищ та багато інших [301, с. 225].

Найбільш відомим своєю публіцистичною діяльністю став німецький композитор, поет Е. Вайс (1906–1988 рр.), який тривалий час працював учителем і диригентом церковного хору в Рожищі. З-під його пера вийшла низка статей про культурні традиції волинських німців, про розвиток церковної та органної музики, хорового співу в Західній Волині тощо [300, с. 225].

Автором численних публікацій про німців краю та книг про утворення і діяльність євангельсько-лютеранської церкви на Волині був Гуго Карл Шмідт (1909–1979 рр.). Здобувши відповідну освіту, працював вікарним священником у Рожищі, а з 1936 р. – у Тучині Рівненського повіту. Керував багатьма маленькими протестантськими общинами на Волині. Він виступив співзасновником історико-патріотичного товариства німців-волиняків та його почесним президентом. Заслуговує на увагу його співпраця з науковим збірником «Волинська книга» («Wolhynische Hefte»), де надрукував чимало історико-краєзнавчих розвідок та науково-публіцистичних статей з актуальних проблем культурного й соціального розвитку Волині та ролі і місця німецької громадськості в цьому процесі [94, арк. 2]. У вересні 1939 р. був заарештований польською владою і ув'язнений в концтаборі Береза Картузька.

У 1926 і 1928 рр. на теренах Волинського воєводства відбулися етнографічні експедиції за участі німецьких культурних діячів і

фольклористів А. Карасек-Лангера, В. Куна, К. Люка та ін. Відвідавши десятки німецьких колоній, вони зібрали й опублікували близько 1400 казок, розповідей і переказів. Активно співпрацювали із членами експедиції волинські пастори А. Кляйндинст із Луцька, В. Гільчер із Мар'янівки, А. Штанке з Буян, Р. Генке з Рожища, П. Сікора з Рівного, А. Янс із Глинища та ін. [300, с. 223]. Згодом на основі зібраних етнографічних матеріалів німецький письменник Б. Брем видав книгу «Велика Вітчизна» («Die größere Heimat») [300, с. 247].

Однак жорстка політика польської влади не оминула й волинських німців. Уже із середини 30-х рр. ХХ ст. посилювався наступ на їхній культурно-освітній рух, стали суворо обмежуватися релігійне життя та діяльність культурних діячів і громадських спілок.

Популяризатором чеського театрального мистецтва на Волині виступив відомий громадський діяч В. Лібовицький (1906–1984 рр.), чиї дитячі роки пройшли на теренах краю. Будучи солістом балетної трупи Великої опери в Празі та театрів Братислави, Виноградова, Ужгорода, він неодноразово відвідував Волинь та щоразу за допомогою публіцистичних статей у місцевих часописах популяризував чеський театр, закликав засновувати аматорські гуртки. Діяч наголошував: «Аматорський театр вас зближує, піднімає загальний культурний рівень... Пізнавайте свій народ і його культуру» [271].

Публіцистика посідала особливе місце в культурному процесі Волині 20–30-х рр. ХХ ст. Інтелігенція краю за її допомогою намагалася сприяти підвищенню рівня національної свідомості населення, закликала до збереження етнокультурних традицій, виховувала власну гідність, пропагувала самобутність етнічних меншин. Ця публіцистична спадщина становить важливе джерело інформації для сучасних істориків і літературознавців.

Публіцисти й літературні критики М. Черкавський, С. Жук, В. Островський, Р. Бжеський присвятили свої публіцистичні пошукування

історії українського народу та актуальним релігійним, національним, соціальним питанням розвитку регіону. Символічною постаттю в розвитку польсько-українського діалогу став Ю. Лободовський, поезія і публіцистика якого слугували захисту інтересів національних меншин, закликали поляків до міжкультурного діалогу.

За складних історичних обставин міжвоєнної доби ХХ ст. населення волинського краю перебувало у вирі постійної боротьби за збереження національних і духовних цінностей. Тому закономірною для тогочасного літературного процесу стала політизація творчих пошукувань його учасників. Волинські письменники зробили вагомий внесок у боротьбу проти ополячення й окатоличення. Своєю творчістю, а також політичною, громадською та культурно-освітньою діяльністю Галина Журба, М. Левицький, У. Самчук, А. Нивинський, Г. Жежко та інші закликали протистояти польському свавіллю та сприяли утвердженню національної свідомості українців.

Літературні діячі національних меншин, які мешкали на теренах волинського краю, прагнули до зміцнення внутрішньої єдності своїх громад задля збереження національної мови, культури, власних традицій. Вони спрямовували талант і зусилля на протистояння асиміляційній політиці польського уряду в межах чинного законодавства та наданих їм демократичних прав і свобод. Помітний слід у громадсько-літературному житті міжвоєнної Волині залишили Ю. Лободовський, Ч. Ястшембецький, С. Чернявський, Е. Вайс, інші діячі, що вписали яскраві сторінки в поліетнічну палітру історії культури України та всієї Європи.

Літературний процес міжвоєнного періоду ХХ ст. засвідчує, що саме представники волинської інтелігенції виступили головними носіями ідей національного відродження та прихильниками соборної суверенної Української держави. Їхні патріотичні переконання пробуджували національну свідомість народу. Інтелігенція Волині чітко розуміла, що без жертвовного політично активного проводу неможливо розв'язувати проблеми

етнічного самозбереження, задоволення освітніх, культурних і релігійних потреб українського народу, що волею долі опинився в межах чужої державно-політичної системи.

РОЗДІЛ 3

РОЗВИТОК ВИДАВНИЧОЇ ТА БІБЛІОТЕЧНОЇ СПРАВИ

3.1 Видавнича діяльність як засіб розвитку культурно-освітнього життя та збереження етнічної ідентичності населення Волині

Видавнича діяльність – це дзеркало політичного, громадського та культурного життя як окремого регіону, так й усієї національної держави. За кількістю, тематикою, мовою видань можна судити про характер національних, культурних, соціально-економічних процесів за різних історичних періодів.

За міжвоєнного періоду ХХ ст. на Волині поступово зростала кількість періодичних видань. Упродовж 1921–1939 рр. у воєводстві виходило близько 300 назв газет і журналів українською, польською, єврейською, чеською, німецькою та іншими мовами. Окремі видавничі центри функціонували в найбільших містах краю – Луцьку, Рівному, Ковелі, Володимирі, Дубні, Кременці, Костополі, Здолбунові та ін. Лише у Луцьку за різного часу виходило 45 газет, з них 25 – українською та 18 – польською мовами [619, с. 80]. Варто зазначити, що загальна кількість і середній наклад видань національних меншин Волинського воєводства були нижчими від польських. Цей факт слід пояснити тим, що від довоєнних часів вони успадкували кращу матеріальну базу, сформовані журналістські колективи, налагоджені комунікаційні зв'язки. Звідси – оперативний інформативно насичений зміст, і досконаліший ілюстративний матеріал, і вищий рівень поліграфічного виконання польських періодичних видань [412, с. 151].

Велику роль у формуванні суспільної свідомості та збереженні національної культури й мови волинян відіграла українська преса. Поряд з бібліотеками й хатами-читальнями вона стала вагомим засобом пропаганди українського друкованого слова у 20–30-х рр. ХХ ст. Низка громадсько-політичних, літературних, релігійних видань вели активну культурно-

просвітницьку працю. Часописи «Українська нива», «Шлях», «Громада», «Українська громада», «Дзвін», «Волинське слово», «Культурне життя», «Сонечко» друкували на своїх сторінках нариси з історії краю, культури, краєзнавчі та етнографічні матеріали, мемуари, українську поезію, висвітлювали діяльність громадських товариств та організацій. Кожне із цих видань намагалося поширити впливи на молоде покоління.

Періодичні видання Волині за своєю змістовно-тематичною та ідейною спрямованістю умовно можна поділити на такі групи: церковні; проукраїнські; прорадянські; ліберальні; селянські; кооперативні; освітні; дитячі; науково-мистецькі, а також національних меншин (польські, чеські, німецькі, єврейські та ін.) (Додаток Д).

Перш за все необхідно звернути увагу на той факт, що у 20–30-х рр. ХХ ст. поширеним явищем стала часта зміна назв видань, до прикладу: громадсько-політичний часопис «Громада» (1920 р.) – надалі «Українська громада» (1926–1929 рр.), відтак «Український дзвін» (1922–1923 рр.), згодом «Дзвін» (1923–1928 рр.); «Українська нива» (1926–1936 рр.) – надалі «Волинське слово» (1937–1939 рр.) і т. д. [19, арк. 5].

Виразником суспільних настроїв населення Волині за міжвоєнного періоду ХХ ст. стало національно-патріотичне крило журналістики. Його підтримало створене на теренах краю Українське національно-демократичне об'єднання, що було найвпливовішою політичною партією Галичини та випускало численну періодику. У 1926–1929 рр. у Волинському воєводстві УНДО видавало тижневики «Громада» та «Українська громада» [19, арк. 4]. На їхніх сторінках М. Черкавський, С. Вишнівський та інші діячі формували громадську позицію щодо комуністичної ідеології та порушень прав і свобод українців у Польщі; аналізували зміни в психології українського населення за умов московського та польського панування; застерігали від небезпеки національної асиміляції.

Видавці часопису закликали до єднання всіх українських політичних партій у боротьбі за національне визволення та намагалися використовувати

різні журналістські прийоми для досягнення цієї мети. Уміщені в ньому хроніки та статті відомих громадсько-політичних діячів просякнуті ідеями про національну гордість, людську гідність, потребу боротьби за народну волю. Задля цього активно популяризувалася творчість Б. Грінченка, Т. Шевченка, І. Франка, а також Р. Едінга, який, зокрема, наголошував: «Народ, який у відповідь на образу його відповідає мовчанкою, сам себе віддає на погибель» [196]. Згодом волинська організація УНДО видавала часописи «Нова доба» (1936 р.) та «Волинська неділя» (1929–1939 рр.).

Із часописами «Громада» й «Українська громада» активно співпрацював очільник луцької повітової «Просвіти» І. Власовський. 1921 р. він сприяв заснуванню в Луцьку української книгарні «Нива», яка забезпечувала літературою бібліотеки читалень «Просвіти», українських початків шкіл, Луцької української гімназії. 1922 р. товариство «Просвіта» видавало часопис «Волинські літописи» [441, с. 66], однак не збереглося жодного його примірника.

Ще одне видавництво, котре діяло в Рівному впродовж 1923–1928 рр., випускало газету «Дзвін» як орган Української народної партії. Часопис активно інформував читачів про життя в радянській та інших частинах України в рубриці «На українських землях»: друкувалися статті про русифікацію української культури, освіти, нищення церкви, протести проти більшовицької влади тощо. Видавці відкрито виступали проти чинної польської влади, закликали перешкоджати Волинській шкільній кураторії переводити українські навчальні заклади на викладання польською мовою, засуджували судові процеси над місцевими патріотами і священнослужителями. Не зламали патріотичного духу журналістів ні переслідування і утиски, ні навіть убивство головного редактора часопису В. Оскілка [175].

Попри складні суспільно-політичні обставини розвивалася українська преса прорадянської, прокомуністичної орієнтації. У луцьких часописах «Наш стяг» (1924 р.), «Поступ» (1929–1930 рр.), «Червона Волинь» (1934–

1935 рр.) та рівненській газеті «Борітеся» (1928 р.) активно пропагувалася ідея возз'єднання з радянською Україною, засуджувалася внутрішня політика Другої Речі Посполитої. Усі вони характеризувалися нетривалістю існування, невеликим форматом, низьким поліграфічним рівнем, а через прокомуністичне спрямування часто підлягали конфіскації [418, с. 210].

До ліберальних видань Волині відносимо часописи «Наше життя» (1920–1924 рр.), «Народна Рада» (1922 р.), «Українське життя» (1922 р.), «Вільна думка» (1925–1926 рр.), «Українська нива» (1925–1936 рр.), «Волинське слово» (1937–1939 рр.) та ін.

Видавці часопису «Українська нива» Е. Делпіс, П. Певний, В. Арцапка своїм головним обов'язком вважали пропагувати ідею боротьби за рідну мову, освіту, церкву. Будучи формально позапартійним, «Українська нива» завдяки змістовному наповненню постійних рубрик «Українське життя», «Літературне життя», «Життя Волині та Полісся», «Останні вісті», «Господарське життя» та статей, рецензій, фейлетонів на театральну й літературну тематику характеризувалася як «типове антибільшовицьке видання... із пропольським ухилом, посилюваним відомими соціально-політичними обставинами» [441, с. 93]. Привабливості часопису сприяло використання різних шрифтів, оригінальна реклама та інші поліграфічні прийоми.

Оскільки в середині 1930-х рр. українська проблема в Польщі загострилася, активізувала свою роботу «Українська нива». Польська влада заборонила з 1 січня 1937 р. видавництво газети та звернулася до Польського союзу видавців щоденників і часописів з проханням налагодити випуск нового часопису «Волинське слово» [83, арк. 3]. Незабаром у видавництві ВУО з'явився перший номер цього громадсько-політичного часопису (редактор А. Коханівський). Основні рубрики «З польського громадського життя», «Огляд подій за минулий тиждень», «Господарча хроніка», «З Волинського життя» мали засвідчити про його «нейтралітет» у питаннях політики та про «селянськість» у сенсі змістового наповнення. На

пропольську позицію «Волинського слова» вказує і відсутність «конфіскатив» його номерів.

Зважаючи на історичні обставини, у яких перебували українці міжвоєнної Волині, важливою заслугою видавництва цієї групи громадської періодики вважаємо її україномовність.

Іншу чи не найчисленнішу групу волинських періодичних видань 1921–1939 рр. становили селянські часописи. Це пояснюється соціальним складом українського населення Волинського воєводства та актуальністю земельного й інших соціальних питань краю. При цьому на їхніх шпальтах активно друкували матеріали загальнополітичного, антипольського, антибільшовицького, а також культурно-мистецького, релігійного та іншого змісту. Через тиск з боку влади, як вже відзначалося, вони часто змінювали свої назви. Цікавим у цьому відношення є приклад часопису «Наш голос» (1920–1922 рр.), який видавав і редагував у Луцьку Д. Шульга. За час свого існування він змінив кілька назв: «Наш голос», «Народній український тижневик волинської землі», «Волинський народний тижневик», «Волинський сільськогосподарський тижневик», «Волинський селянський тижневик».

Популярними виданнями стали часописи культурно-просвітницького та соціально-економічного спрямування – «Волинський господар», «Нова скиба», «Рідний колос», «Нова доба» та ін. За їх допомогою селяни отримували поради з усіх галузей сільського господарства, кооперації, переймали досвід західних господарств. Про значення часописів у селянському житті свідчать такі рядки, розміщені в одному із цих видань: «Дай Боже прожити, / А нам передплатити. / «Нова доба» – то наш часопис: / Зичу всім читати; / То селянський наш часопис» [188].

Інтелігенція Волині прагнула задовольнити попит сільського населення на газети й журнали та зробити їх доступнішими для масового читача. Велику роль у цьому відігравали громадські організації «Просвіта», «Сільський господар», «Воєвідське товариство організацій і рільничих

гуртків у Луцьку», а також політичне угруповання Українське соціалістичне об'єднання «Селянський Союз» та ін. Найбільшою активністю відзначався «Сільський господар», який дбав про видання українських книг і періодики. Для налагодження зв'язків селян із мережею кооперації, утілення методів прогресивного господарювання на селі та подолання економічної кризи в Луцьку з 1933 р. стали видавати місячник «Нова скиба» за редакції В. Островського [393, с. 159].

За сприяння згаданих громадських і політичних інституцій виходили «газети-одноденки «Селянська правда», «Селяни», «Селянська доля», «Волинське життя», «Селянин», які поширювалися безкоштовно. Вони містили інформацію про події у світі, краї, про церковні справи та життя селянського люду, а також використовувалися для агітації під час виборів. З-поміж їхніх видавців виступили знані журналісти та літератори В. Островський, С. Маківка, П. Кравчук, О. Дробан та ін. Поляки постійно контролювали діяльність цих діячів [393, с. 152].

Селянські видання були тісно пов'язані із кооперативними. Їх поєднували спільні автори та проблеми, оскільки волиняни переважно були зайняті в аграрному секторі, а кооперація ґрунтувалася на виробництві та збуті сільськогосподарської продукції. У 1923–1924 рр. у Львові та Луцьку виходив часопис «Новий час», який редагував І. Тиктор. У цьому та інших виданнях («Наша праця», «Спільна праця») подавали хроніку господарського життя, висвітлювали поступ української кооперації.

Значну роль у боротьбі за національні інтереси відігравала церква, яка послідовно боронила права українців Польщі на свободу віросповідання. Особливо пошвавилася діяльність у цьому напрямі після визнання автокефалії Православної церкви в Польщі Томосом Вселенської Царгородської патріархії 13 листопада 1924 р. Відтоді на Волині розгортається активний рух за відновлення соборних національно-релігійних традицій. У червні 1927 р. у Луцьку відбувся український церковний з'їзд за участі делегатів з Волині, Холмщини, Полісся та Підляшся, на якому було

ухвалено резолюцію про «розмосковлення» та українізацію православної церкви [403, s. 152].

З-поміж ініціаторів цього руху виступали просвітяни та представники інтелігенції. У статутах «Просвіти», ВУО, Товариства імені митрополита П. Могили та інших громадських об'єднань зазначалося, що для здійснення своїх цілей вони будуть закладати школи, відкривати музеї, бібліотеки, організовувати концерти, академії, видавати книги, часописи, сприяти зміцненню українського православ'я [398, с. 42]. Тому зрозумілим є факт, що в цій боротьбі важливими чинниками українського церковно-православного руху стали національні видавництва.

Його очільниками виступили кременецькі видавництва. Із 1922 р. у Кременці професор В. Біднов почав випускати двотижневик «Православна Волинь», на сторінках якого висвітлювалися проблеми історії церкви, друкувалися офіційні церковні матеріали, бібліографічні огляди літератури тощо. За своєю суттю це було фахово-професійне видання для священиків. Окрім аналітичних публікацій, на сторінках часопису вміщували списки «вакантних парафій», постанови Волинського єпархіального зібрання та ін. Особлива увага приділялася полеміці щодо українізації богослужіння. Це викликало супротив з боку влади, яка згодом закрила видання, а самого В. Біднова вислала за межі повіту [512, с. 38, 127].

Видавці м. Володимира випускали часописи «На варті» (1925–1926 рр.) та «Рідна церква» (1927 р.) за редакції А. Річинського і М. Калинчука. Їх об'єднували спільні мета, програма та змістове наповнення: документи з історії автокефальної православної церкви на Волині; матеріали про результати плебісцитів волинян щодо богослужбової мови; інформації про церковні з'їзди в Луцьку, Кременці, Рівному, Володимирі та ін. [183].

До волинських видань релігійного напрямку можна зарахувати: церковний народно-ілюстрований часопис «Духовний сіяч» (1927–1929 рр.), який видавали в Кременці [512, с. 227]; громадський церковний журнал «Наше братство» (1929 р.) за редакції А. Річинського, що виходив у

Володимирі; рівненську одноднівку «Волинські дзвони» (1934 р.) за редактування О. Палієнка. Зміст цих часописів відзначався гострою церковно-релігійною полемічною спрямованістю.

Протягом 1935–1938 рр. у видавництві Волинської консисторії виходило одне з найцікавіших з-поміж таких видань – «Церква і нарід», відповідальним редактором якого був В. Квасницький. На сторінках журналу висвітлювалися події церковно-релігійного життя. На честь 950-ліття хрещення Русі накладом видавництва було надруковано працю протоієрея М. Тучемського «Життя і діяльність Святого Рівноапостольного Князя Володимира та охрещення при ньому Русі-України (988–1938 рр.)» з ілюстраціями. У преамбулі автор писав: «Ця подія... вивела народ з темряви грубого поганства на ясний шлях релігійно-морального виховання, відродила його духовні і національні сили та з'єднала його... в одне ціле» [501, с. 2].

Змістовними були вміщені в часописі розвідка доктора Е. Саковича «Історія приєднання Київської митрополії до Московського патріархату» [251, с. 556–562; 252, с. 592–597; 253, с. 629–633; 254, с. 675–686; 256, с. 375–379], статті професорів О. Плотоцького «Початок ієрархії в Києві» [258, с. 457–461], «Поділ Київської церкви» [259, с. 508–516; 260, с. 664; 261, с. 534–536] та Б. Бодільського «У справі відродження традицій наших церковно-національних свят» [255, с. 813–816] та ін. В окремих публікаціях акцентовано на особистості українського пастиря, адже священники відігравали вагомий роль у вихованні парафіян, тож впливали словом і прикладом на свідомість усього народу.

Кількість публікацій у часописі «Церква і нарід» постійно зростала. Обсяг окремого видання становив 32–66 сторінок. Підвищувався рівень поліграфічного оформлення. Сучасники стверджували, що «Церква і нарід» – «одне з найповажніших релігійних, християнсько-ортодоксальних видань, одне з найцікавіших українських видань загалом 20–30-х рр.» [254, с. 676].

Товариство імені Петра Могили у Луцьку видавало власні органи «За соборність» та «Шлях», на сторінках яких формулювали вимоги до особи

українського священника. Служителя церкви хотіли бачити духовно багатим і високоосвіченим та водночас громадянином, який «почуває себе сином народу, до якого належить і за котрий бореться» [67, арк. 3]. Прогресивні видавці вважали, що без цих прикметних рис релігійні діячі не зможуть виконати покладену на них місію, що призведе до занепаду рідної церкви та збайдужіння юнацтва до релігії.

Дієву участь в українізації православного церковного життя Волині брав політичний, церковний і громадський діяч І. Власовський, який активно боровся за відродження і збереження української національної ідеї. З 1932 до 1935 рр. він редагував журнал «За соборність», видавав церковно-громадський часопис «Рідна церква», а також співпрацював із двотижневиком «Церква і нарід». Статті І. Власовського, присвячені Т. Шевченкові, Лесі Українці, І. Франкові, М. Коцюбинському та іншим визначним українцям, періодично з'являлися на сторінках газети «Волинське слово». Діяч був членом комісії з перекладу богослужбових книг, відновлював діяльність Митрополичої ради та Товариства імені Петра Могили в Луцьку.

Усі православні релігійні видання Волині акцентували увагу на проблемах збереження православного обряду та боротьби за українську автокефалію, а також полемізували щодо мови богослужінь, байдужості парафіян до церковного життя тощо.

Серед видань церковно-релігійного напрямку слід виокремити греко-католицький часопис «Друг» – орган Духовної папської семінарії Східної Польщі. Він виходив у Дубні в 1934–1939 рр. Його редакторами й видавцями були священники Я. Герматюк, Е. Мельничук, Й. Вавриняк, Е. Пшибульські. Загалом «Друг» стояв на «нейтрально-лояльних» позиціях у церковно-релігійних питаннях та пропагував греко-католицизм, хоча окремі публікації були спрямовані проти православного руху та його діячів [179].

Окрему групу релігійних видань Волині становили, говорячи термінологією міжвоєнного періоду, т. зв. сектантські часописи. З 1935 р.

щомісяця в Луцьку С. Бохонюк видавав євангельський альманах «Нова правдива дорога життя» («Новая правдивая дорога життя»). У Кременці за редакції Д. Гарасевича виходив євангельсько-християнський місячник «Будівничий Церкви Божої» (1935–1936 рр.), а також журнали п'ятидесятників «Євангельський голос» (1936, 1938–1939 рр.), «Євангельське слово» (1937 р.) [418, с. 30, 80, 86]. Усі вони пропагували і сприяли поширенню євангельського руху.

Волинське духовенство через часописи намагалося впливати на свідомість вірян та популяризувало ідею української національної соборної церкви. Воно було опорою культурних та мистецьких осередків, сприяло налагодженню міжнаціональних стосунків. Апогей такої діяльності припав на другу половину 30-х рр. ХХ ст., коли зріс інтелектуальний рівень духовної верстви.

Активну видавничу діяльність проводив Ревізійний союз українських кооперативів (РСУК) – центральна національна кооперативна установа на західноукраїнських землях. З 1928 р. він видавав часопис «Кооперативна республіка», з 1929 р. – «Господарсько-кооперативний часопис», а 1934 р. налагодили випуск журналів «Кооперативна родина», «Кооперативне молочарство» та ін. Водночас випускали підручники для кооперативних потреб, зокрема «Кооперативний буквар» – першу україномовну книжку з кооперативного навчання. Щорічно заходами РСУК з'являлося по 10 назв науково-популярних книг тиражем від 3 до 5 тис. примірників. З-посеред 12 видавничих кооперативів, що діяли під протекторатом РСУК, були такі потужні, як «Червона калина», що видавала «Літопис Червоної Калини», «Рідна школа», а також «Хортиця», у якій випускали журнал «Дніпро», мемуари та книги українських письменників-класиків [393, с. 149].

Польська влада намагалася всіляко вплинути на пресу, вдаючись до конфіскацій, примусового закриття часописів, судових процесів над їхніми редакторами тощо. Постійно посилювався адміністративний контроль за періодикою і видавництвами (поверталися пакунки з пошти із газетами,

притягалися до суду передплатники українських часописів та книг, звільнялися з державної служби їхні автори тощо), однак українські інституції не припиняли видавничої діяльності.

Порівняно з періодикою громадсько-політичного та економічного спрямування, культурно-мистецькі часописи на Волині за міжвоєнного періоду ХХ ст. були менш численними. Ця група видань представлена журналами «Досвітня зоря», «Культурне життя», «Наш світ», «Промінь» та ін. Здебільшого це були друковані органи «Просвіти», гімназій, а іноді політичних угруповань (часопис «Досвітня зоря» з 1927 р. став «Органом Партії Українського Народного Єднання», що мало вказувати на «спільність державних і культурницьких справ»).

У травні 1923 р. у Кременці було видрукувано вже згадуваний «альманах літератури і громадського життя» «Віра», що складався зі статей про становище української інтелігенції, козацькі часи, події громадянської війни, уміщував добірку поезій тощо. Однак напередодні його виходу поліція конфіскувала вже видрукувані примірники й розкидала весь набір. Згідно зі свідченням дослідника Б. Савчука, зберігається лише один примірник альманаху в бібліотеці Українського історичного кабінету в Празі [474, с. 62].

Значний інтерес у читачів викликав літературний і науково-популярний тижневик «Наш світ». Завдяки співпрацівникам В. Павловичу і К. Лавриновичу його літературознавчі огляди-розвідки відзначалися високим професійним рівнем. Редактор В. Островський домігся, щоб часопис був тематично розмаїтим, містив якісні ілюстративні матеріали і мав високий поліграфічний рівень. Задовольняючи інтереси передплатників не лише в культурницьких, а й в економічних, церковних, політичних питаннях, В. Островський випускав безкоштовні «книжкові додатки» до тижневика у вигляді творів видатних українських письменників, поетів та громадських діячів [186].

Особливу групу періодики Волині в 1921–1939 рр. становлять дитячі та шкільні видання. Через брак коштів багато із них були рукописними, як, до

прикладу, «Перші кроки» – видання учнівського гуртка Кременецької української школи; часопис кременецької молоді «Проліски» та ін.

1936 р. зусиллями товариства «Українська школа» в Рівному побачив світ український двотижневик для дітей «Сонечко». Цей фактично єдиний дитячий україномовний часопис Волині міжвоєнного періоду можна вважати одним із найкращих зразків вітчизняної дитячої журналістики. Тому «обов'язком зорганізованого українського громадянства є підтримати наше видавництво, що повстало і існує тільки завдяки безкорисливій праці свідомих одиниць», – писав посол польського сейму С. Скрипник [100, арк. 34].

Основною метою видання було виховання любові до України, утвердження типових рис українців: «поваги до батьків і старших, працелюбства, побратимства, любові до порядку». У статтях, уміщених на сторінках «Сонечка», друкувалися матеріали з історії рідного краю, портрети українських гетьманів, малюнки, світлини, нариси-подорожі Кременцем, Острогом, Дубном, Корцем та ін. Різноманітність матеріалів засвідчують сценарії дитячих вистав, присвячених борцям за волю України, які діти грали на шкільних сценах, патріотичні вірші й пісні тощо. Історичні задачі, ребуси, календарі тощо заохочували до вивчення героїчної минувшини краю.

Отже, видавці дбали про виховання освіченої людини, яка в майбутньому принесла б користь своєму народові. Задля цього товариство «Українська школа» планувало видати науковий збірник «Волинь у минулому і сучасному», проте матеріальні труднощі та початок Другої світової війни перешкодили здійсненню цих планів [100, арк. 36].

Польська адміністрація всіляко протегувала провладні видання. Одним з таких прикладів стало видання Кременецькою друкарнею місячника «Життя крем'янецьке». У ньому читачі могли ознайомитися з інформацією про події місцевого значення. З-поміж активних кореспондентів часопису – викладачі Кременецького ліцею Ф. Мончак, З. Опольський та ін. Воно не відзначалося цілісним внутрішнім змістом і не користувалося популярністю

серед населення, яке, однак, передплачувало часопис завдяки низькій ціні, що встановлювалася завдяки державним субсидіям [512, с. 127].

Задля збереження культурних традицій, мови, звичаїв активно працювали на ниві видавничої справи представники різних національних меншин (Додаток 3). Порівняно добре була розвинена періодика в середовищі російської етноменшини: 1927 р. у 10 містах Волинського воєводства виходив 21 їхній часопис, а 1939 р. – дев'ять. Серед них були видання інформаційно-політичного та професійного (комерційного, економічного, науково-популярного) характеру. Їм надавало послуги агентство «Russpress». Росіяни також мали власні видавництва, які підтримували благодійні (Російське благодійне товариство) та культурні (т. зв. російські будинки) організації. Основним рупором їхнього суспільного життя стала газета «Новий вірний шлях до життя» («Новый верный путь к жизни»), що з 1927 р. виходила в Луцьку [458, с. 60].

Протягом 1921–1929 рр. у Рівному видавали російськомовну газету «Волинське слово» («Волинское слово»), у якій друкували економічні, суспільні, літературні новини краю, а також відомості про події з різних куточків світу. Рекламу товарів і послуг уміщували російською та польською мовами [432, с. 343].

Активну видавничу діяльність проводили чехи. Змістовну роботу в цьому напрямі розгорнули «Чехословацьке народне об'єднання» (ЧНО), «Чеська матиця шкільна». Головним завданням чеських періодичних видань стала підтримка внутрішніх економічних та культурних зв'язків представників чеської національної общини Волині. Чільне місце з-поміж таких видань посідають часописи «Крайові листи» («Krajanske Listy», 1936–1939 рр.), «Чеська квітка» («Ceske kvitko», 1938–1939 рр.), «Відродження» («Buditel», 1928–1929 рр.), «Наше відродження» («Nas buditel», 1930–1934 рр.). Усі вони виходили в Луцьку [376, с. 13].

Велика роль у становленні чеських видань належала волинському журналістові Й. Фойтіку. За його редагування газета «Крайові листи» стала

виступати як захисник національних інтересів чеської меншини всієї Польщі. Однак, незважаючи на змістовність рубрик часопису, у якому висвітлювали актуальні проблеми чехів і шляхи їхнього розв'язання, видання залишалося лояльним до влади. Із 17 вересня 1938 р. воно змінило статус: з органу ЧМШ повністю перейшло у власність редактора Й. Фойтіка [18, арк. 29]. Відтоді «Krajanske Listy» набули радикального характеру. Автори передових статей, з-поміж яких Й. Фойтік, Й. Рейзен та інші, стали порушувати політичні питання. Поряд зі статтями з історії та сучасного життя чеських поселень на Волині, з'явилися рубрики, присвячені становищу Чехословаччини, виборам до польського сейму й сенату (листопад 1938 р.), а також чехословацько-польським відносинам тощо. Прикладом тут може слугувати номер часопису від 17 жовтня 1938 р., який розмістив на своїх сторінках вибірку аналітичних статей про конституції Польської республіки, які визначали становище національних меншин у державі.

У вересні 1938 р. у друкарні Й. Фойтіка за редагування Й. Рейзека було організовано випуск дитячого часопису «Ceske kvitke». На жаль, в архівах не збереглося жодного примірника цього двотижневика [42, арк. 37].

Та ж друкарня за керівництва Й. Фойтіка впродовж 1937–1939 рр. випустила три номери «Сімейного календаря волинських чехів» («Rodinny Kalenar Volynskych Cecho»). У календарі, який складався з кількох розділів («Волинський землероб», «Молочарство» та ін.), цікавими та яскравими були ілюстративний матеріал, літературні рубрики чеських письменників, за якими можна вивчити тогочасне господарське та культурне життя чеської общини Волині [583].

Окрім згаданих, важливу роль у розвитку видавничої справи відігравали такі чеські громадські організації, як Добровільна пожежна дружина (Ochotnicza Straž Požarna), «Сокіл» («Sokol»), Сільськогосподарське товариство (Towarzystwo Rolnicze) та ін.

Лояльну позицію щодо урядової політики в різних життєвих сферах обстоював тижневик «Голос Волині» («Hlas Volyně»), який видавали в

одному з найбільших чеських поселень Рівненського повіту Квасиліві. Над його випуском працювала редакційна колегія із 18 осіб, з-поміж яких найактивнішими були Й. Земан та Й. Раде. Посаду головного редактора обіймав А. Перний. Оскільки держава не асигнувала випуск видання, він виходив у світ за рахунок громадськості накладом 800–900 примірників [532, s. 55].

Важливий вплив на культурне життя волинських чехів мали зв'язки з батьківщиною. У Квасиліві функціонувало Консульство Чехословацької Республіки на Волині. Його почесним головою був відомий промисловець В. Сваровський, якого пізніше депортували до Сибіру. Відвідуючи чеські колонії, державні й громадські діячі Чехословаччини надавали побратимам посильну допомогу для розвитку видавничої справи [531, s. 47].

Чеські поселенці Волині отримували пакунки з художніми та науково-популярними книгами від земляка з Праги В. Шварта. Лише до осередку Союзу чеської молоді в с. Хомути Дубенського повіту надійшло від нього 180 примірників книг, сім портретів видатних діячів Чехословаччини, пісенник, грамофонні платівки, фотопристрій тощо [531, s. 39].

Відомі контакти у 1928–1938 рр. волинської чеської громади з празьким координаційним центром чехів у різних країнах світу. Члени цього об'єднання дбали про забезпечення умов вивчення земляками рідної мови та літератури, історії батьківщини, її національних традицій [532, s. 60].

Досить численними й популярними були на Волині єврейські видання. Так, у Рівному, де вісім друкарень і літографій належали єврейській общині, видавали газети «Волинське життя» («Wolyner Leben») і «Wolyner Sztyme» [50, арк. 3]. Часопис «Wolyner Leben» почав виходити 1924 р. за редагування Ф. Ізраеля. 1923 р. у Ковелі функціонувало три друкарні. Їхніми власниками були євреї Гірмабаум, Брануха й Ковеберда, Сандемін [38, арк. 2].

Великим попитом з-поміж читачів користувалася газета «Wolyner Sztyme», яка виходила в Рівному з 1927 р. З нею активно співпрацювали Б. Бойм, Б. Перелмутер, Я. Зельман-Ягода та інші єврейські журналісти. На

сторінках часопису, наклад якого становив 1000 примірників, подавали інформацію про економічні, соціальні та культурні проблеми краю. Частину накладу надсилали емігрантам за кордон [35, арк. 5].

Центрами популяризації єврейської культури в містах і містечках Волині стали книгарні, зокрема А. Меєра в Торчині, де можна було придбати художню літературу польською, єврейською, російською мовами, шкільні підручники тощо [325, с. 128].

Періодичні видання відігравали вагомую роль у духовному та культурному житті й німецьких колоністів. За сприяння волинських пасторів у Луцьку з квітня 1927 р. почав виходити тижневик «Волинський посланець» («Wolhynischer Bote»). У 1936–1938 рр. було налагоджено випуск «Волинського народного календаря» («Wolhynischer Volkskalender»). Вони докладно інформували про життєдіяльність поселень німців на Волині та суспільні процеси на їхній етнічній батьківщині, а також закликали до внутрішньої консолідації, збереження власної етнічності. Часописи містили цінні поради щодо ведення господарської та культурно-освітньої праці на місцях [92, арк. 15].

У 20–30-х рр. ХХ ст. поступально розвивалося культурно-громадське життя найменшої за чисельністю етнічної меншини Волині – караїмів, яких на 1937 р. у Луцьку мешкало лише 62 особи від загальної кількості населення 40 541 (0,12 %) [598, s. 76]. Зокрема, 1931 р. у Луцьку побачило світ періодичне видання караїмською мовою «Голос караїма» («Karaaj awazy») [372, с. 252]. Польський дослідник, професор Я. Ковальський зазначав, що Луцька гміна караїмів у 30-ті рр. ХХ ст. провела роботу «гідну подиву», у чому важливу роль відіграв цей часопис [599, s. 11].

Головний редактор часопису, власник друкарні, караїм О. Мардкович на сторінках видання знайомив членів караїмської громади із суспільним життям Луцької гміни, подвижницькою діяльністю караїмських просвітителів С. Кобецького, А. Фірковича, релігійними й культурними проблемами краю. Він яскраво описував караїмські обряди, звичаї,

досліджував особливості караїмської мови. Дослідниця О. Волощук схарактеризувала зміст спеціальних випусків «Karaj Awazy». До прикладу, одне з видань 1932 р. було повністю присвячене історії міста Луцька, становленню караїмської громади в ньому. Поряд із цікавими матеріалами на його сторінках розмістили світлини Луцької кенаси та В'їзної вежі Луцького замку. Однак нестабільна політична ситуація призвела до закриття «Голосу караїма» у 1937 р. [304, с. 113].

Караїмський письменник О. Мардкович видав караїмською мовою монографію «Пригоди Еліягу» («Elijahunum usuru (jomak)») (1930 р.) [562] та збірник «Релігійні пісні» («Zamerler karaj sezinde jarukka cyhardy Aleksander Mardkowicz») (1931 р.), який був присвячений духовним пісням про біблійних пророків, епічних героїв, релігійних наставників. Щоб залучити ширше коло читачів, окремі публікації друкувалися польською мовою: «Про Ільяша Караїмовича, очільника Війська Запорізького» («Olljaszu karaimowiczu, zwierchniku wojsk zaporoskich») (1931 р.), «Сини Закону» («Synowie Zakonu. (Kilka slow o karaimach)») (1930 р.) [563], «Короткий виклад граматики західно-караїмської мови» («Krotki wyklad gramatyki jezyka zachodnio-karaimskiego») (1935 р.) та ін.

Незважаючи на невелику кількість родин, волинська етнорелігійна громада караїмів завдяки особливостям мови, віровизнання, тісному особистісному спілкуванню зуміла зберегти й розвинути традиції національного духовного та культурного життя. Караїмські видавництва стали одним із засобів уповільнення асиміляційних процесів у їхньому середовищі, запорукою стійкої етнічної самосвідомості.

Громадські товариства, організації та політичні партії Волині боролися за видання та поширення української книги. Чи не найбільший внесок у цю справу зробило товариство «Просвіта». Зважаючи на книжковий голод та брак коштів, волинські просвітяни намагалися налагодити сталі зв'язки з іншими організаціями. Так, Львівське матірне товариство «Просвіта», окрім продажу книжок, безкоштовно надсилало щорічники й часописи «Народня

Просвіта», «Золотий колос» та ін. Допомогали книжками й видавництва Варшави, Кракова, Відня, Праги. Зі 103 томів цінних видань, які в березні 1927 р. надіслала луцькій філії товариства Українська сільськогосподарська академія в Подєбрадах (Чехословаччина), було створено окремий науковий відділ [48, арк. 16].

У 1921–1923 рр. кременецька філія «Просвіти» змогла налагодити видання власної літератури. Першими видрукували брошуру «Книжка з «Просвіти», «Альманах-Календар на 1923 р.», листівку «Через самоосвіту – до кращого життя», а також книжечки для дітей. Найціннішим надбанням цього видавництва став «Малий Кобзар» Т. Шевченка, який вийшов 1922 р. у друкарні братів Юзефових у Кременці [48, арк. 16].

Українські видавництва зазнавали арештів, переслідувань, закриття, конфіскації майна. Причини висувалися різні. Найпоширенішими з них стали закиди влади щодо публікації матеріалів, які «можуть завдати шкоди інтересам Польської держави» та «викликати громадський неспокій». Окрім того, причиною ліквідації часописів ставали борги передплатників. На це, до прикладу, указують багаторазові звернення голови ВУО до волинського воєводи, якого запевняли, що в 1936–1937 рр. кількість читачів дитячого журналу «Сонечко» зросте з 800 до 2000 примірників і тоді видавництво стане самоокупним, виплатить усі боргові зобов'язання [22, арк. 8].

Українська інтелігенція намагалася поширювати і пропагувати твори письменників краю за допомогою Наукового товариства Шевченка, яке мало власні книгарні в Луцьку, Кременці, Ковелі. Також кооперативна спілка «Наша культура» утримувала свої книгарні в Ковелі, Рівному, Сарнах, Дубні, Луцьку.

Окремою сторінкою в історії української книги у Волинському воєводстві за міжвоєнного періоду ХХ ст. стала діяльність місцевого духовенства. Оскільки на початку 1920-х рр. у користуванні священнослужителів не було повноцінних перекладів українською мовою Святого письма Старого та Нового Завіту й інших богослужбових книг,

Почаївський з'їзд 1921 р. виступив з ініціативою започаткувати видавництво книжок рідною мовою. Зі звинуваченням на адресу Митрополії Православної автокефальної церкви в Польщі щодо неспроможності видати «жодної української богослужбової книги» на Луцькому Православному церковному з'їзді 1927 р. виступив А. Річинський. Він наголосив, що вся наявна церковна література була видана за рахунок чи приватних осіб, як І. Огієнко, чи громадських або кооперативних товариств, як Волинське кооперативне видавництво, «На варті», «Поділля» [180]. Відтак у квітні 1932 р. при Українському науковому інституті у Варшаві було засновано Комісію перекладу Святого письма та книг богослужбових на чолі з митрополитом Варшавським і Волинським та всієї Польщі Діонісієм (Валединським) [68, арк. 27].

1925 р. задля того, щоб показати «перевагу й красу Служби Божої на рідній мові», А. Річинський уклав збірник для сільських хорів і шкіл під назвою «Всенародні співи в українській церкві». Наступного року накладом видавництва «На варті» вийшли «Українські церковні співи», а 1929 р. – «Українська відправа вечірня та рання». До доробку автора також належить збірка «Українських колядок» [245].

Поділяємо думку дослідника В. Комара, який стверджує, що тогочасні проблеми церковно-релігійного життя, на яких акцентував увагу А. Річинський, перегукуються із сьогоднішніми, тож його ім'я слід поставити в один ряд із сучасними борцями за українську автокефальну церкву [380, с. 439]. Свідченням такої діяльності є праці А. Річинського, які зберігаються у фондах Волинського краєзнавчого музею: «Походження єпископату» [183], «На манівцях» [184] та ін. Не втратили актуальності його промовисті слова: «Російська церква не тільки впала в ересь, бо порушила догматичну науку про священство, але й підміняла непомітно самий об'єкт віри, бо звела її до політичного гасла: «За веру, царя и отечество», яка вже одним закликком проголошувала поважати тільки московське благочестіє, яке вдовольнялося

«лояльністю» до Царя Небесного, коли жадало цілковитої відданості самодержавцеві земному та єдиному-неділимому «отечеству» [183].

1935 р. при Товаристві імені Петра Могили в Луцьку було засновано богословську секцію, одним із напрямів діяльності якої стало видання релігійної літератури та перекладів богослужбових книг. Зусиллями її членів підготовлено т. зв. «національно-історичні листівки» та листівки проти безбожництва, сектантства й на церковно-історичні теми з промовистими назвами «Без Бога нема життя», «Звичаї в Православній церкві на Україні», «Святий Андрій Первозваний в історії християнства в Україні», «Святий Рівноапостольний князь Володимир», «Князь Ярослав Мудрий і справи релігійної освіти на Україні», «Митрополит Петро Могила», «Луцьк у релігійному житті Волині», «Остріг», «Володимир» та ін. [66, арк. 7]. Згодом вийшли друком малий богогласник, молитовники першого та другого чисел тощо. У звіті про видавничу діяльність товариства повідомлялося, що його богословською секцією було поширено дві тисячі примірників «Таїн шлюбу»; 25 тис. молитовників; 2 тис. примірників «Чину Святого Хрещення і Миропомазання» та ін. [68, арк. 5].

Окремим напрямом діяльності богословської секції Товариства імені Петра Могили в Луцьку стало видання дитячої літератури. До Великодніх свят вийшла книга «Замість крашанки для української молоді», де автори знайомили з історією і традиціями святкування Великодня, Вознесіння Господнього, Святої Трійці, подавали Тропар, Кондак тощо [66, арк. 12].

Богословська секція сприяла впровадженню українських відправ у храмах Волині. Більшу частину видань, які містили партитури повної Літургії та Панахиди, підготував священик М. Тележинський [66, арк. 9]. Активно співпрацювали із секцією Український науковий інститут на чолі з О. Лотоцьким, друкарня Конажевського у Варшаві та ін. Ці починання благословив архієпископ Волинський і Кременецький владика Олексій (Громадський) [260]. Він особисто асигнував тисячу злотих на друкування октоїха. На 1 січня 1938 р. на складі богословської секції зберігалася велика

кількість різних видань: Молитовників – 8910; Євангелій – 428; книг «Чин Святого Хрещення і Миропомазання» – 100; «Чинушлюб» – 160; «Чин панахиди» – 840; «Ноти літургії» – 815; «Ноти панахиди» – 185; «Замість крашанки для української молоді» – 200 [68, арк. 4].

Значну допомогу в поширенні літератури надавали книгарні Луцька, Ковеля, Горохова, Львова. Закуповували й поширювали книги з-поміж населення повітові кооперативні спілки Волині. Посильну допомогу в забезпеченні літературою надавали єпископ Кременецький Діонисій, протоієрей з Володимира А. Бордюківський [292, с. 310]. Як зазначає дослідник В. Борщевич, за того часу українські богослужбові книги мали неабиякий попит серед читачів бібліотек імені Симона Петлюри в Парижі, Музею боротьби в Празі, Українського наукового інституту у Варшаві та Наукового товариства Шевченка у Львові. Замовлення на них надходили від українського духовенства із Чехословаччини, США, Канади, Югославії [292, с. 311]. Як свідчення цього, автор наводить лист-подяку від архієпископа Іоана Теодоровича зі США від 1 грудня 1938 р., у якому той дякує за надіслані секцією октоїх, літургії та акафісти [292; 311].

Волинське духовенство мовою свого народу намагалося впливати на свідомість парафіян та прагнуло надати богослужінням національного змісту. Апогей такої діяльності припадає на другу половину 30-х рр. ХХ ст., коли зріс інтелектуальний рівень духовної верстви. Часто священники користувалися перекладами професора І. Огієнка, які влада забороняла через прогресивні погляди діяча. Осторонь такої діяльності церковнослужителів воєводства стояла видавнича комісія при Священному Синоді Православної автокефальної церкви в Польщі. Отож лише завдяки українській інтелігенції та свідомому духовенству православні українці одержали можливість користуватися службниками, требниками, літургіями та іншими богослужбовими книгами рідною мовою.

Значний внесок у розвиток книговидавничої справи на Волині зробили емігранти з Великої України, які ставали редакторами і видавцями:

Є. Богусласький (книгарня «Нива» в Луцьку), П. Доманицький і О. Бакун (книгарня в Ковелі) та ін. [243].

Заслуговує на увагу видавнича діяльність згадуваного Я. Гофмана, який видав реферат «Стан і потреби науки на Волині та про Волинь», де схарактеризував стан досліджень з історії, археології, етнографії, географії, геології, біології, а також бібліографію праць польських науковців [110, арк. 5].

Велику видавничу працю у Волинському воєводстві провело місцеве відділення Польського краєзнавчого товариства, засноване 1927 р. за ініціативи інженера Ф. Ксенжопольського, керівника Дирекції публічних робіт у Луцьку. Серед його видань відзначаємо «Ілюстрований путівник по Волині» М. Орловича, який вийшов 1929 р. у Луцькій державній друкарні. Цінним у ньому є те, що поряд з історичними, природничими, економічними, культурними матеріалами про Волинь на його сторінках було вміщено ілюстрації пам'яток мистецтва. На замовлення товариства вільнюський художник-фотограф підготував до друку серію «поштівок» (листівок) із волинськими краєвидами. 1934 р. накладом товариства було видано нарис Й. Дуткевича про Волинь, який започаткував серію брошур про річки краю Горинь, Стир, Ікву [565, s. 157].

1937 р. видавництво Волинського краєзнавчого товариства підготувало до друку наукову працю «Луцьк середньовічний», до якої ввійшли статті волинських і зарубіжних науковців Г. Леньсплуки з Кракова, М. Малущинського з Варшави, Т. Гумінського з Луцька. Початок Другої світової війни перешкодив її виданню, тож вона залишилась у машинописному варіанті. Один її примірник вивіз голова Волинського відділу товариства Т. Гумінський до Польщі, ксерокопія іншого зберігається в бібліотеці Луцького культурно-історичного заповідника. Сьогодні стоїть питання про видання цього цінного наукового дослідження.

Отже, більшість видань, що виходили на теренах Волинського воєводства за міжвоєнного періоду ХХ ст., мали спільне завдання:

згуртувати навколо себе представників національних меншин задля збереження рідної мови, культури, звичаїв і традицій. Головним комунікативним засобом спілкування та поширення різнопланової інформації стала преса. Періодичні видання враховували інтереси різних соціальних верств і вікових категорій населення та представників релігійних вірувань і конфесій. Основне місце на сторінках українських видань посідали питання протистояння асиміляційній політиці польського уряду, а німецькі, чеські, єврейські, караїмські часописи, намагались уникати політичного контексту та висвітлювали переважно економічне й культурне життя своїх етноменшин.

3.2 Тенденції, форми і напрями розвитку бібліотечної справи

Бібліотечна справа на території Волині за міжвоєнного періоду ХХ ст. відрізнялася від інших регіонів України щодо політичних, соціальних, економічних та культурних умов розвитку. На початку 1920-х рр. її стан був занедбаний. Особливо це стосувалось українських бібліотек, зважаючи на політику польської адміністрації стосовно корінного населення. Ось як схарактеризував їхнє становище в Рівному часопис «Культурне життя»: «Одна з найважливіших ділянок культурно-освітницького життя, прилюдна бібліотека, була досі занедбана. У самому Рівному, крім шкільних бібліотек та невеличкої бібліотеки округової Управи ВУО, громадянин-українець не має де позичити української книжки для читання» [182]. Саме тому волинська інтелігенція прагнула створити якнайбільше друкарень і видавництв, щоб за допомогою друкованої продукції впливати на широкі верстви населення краю. Задля цього запроваджували різні форми обслуговування книгою: бібліотеки, кооперативні книгарні, хати-читальні, просвітянські хати тощо.

На території Волинського воєводства функціонували бібліотеки, які вирізнялися за цільовим призначенням, складом користувачів, спеціалізацією бібліотечних фондів тощо. За цими ознаками можемо виокремити такі їхні види: шкільні, публічні, наукові, спеціалізовані, універсальні, галузеві.

Для розвитку бібліотечної справи у 20–30-х рр. ХХ ст. багато зробили громадські й культурно-освітні організації, передусім «Просвіта». Бібліотеки стали одними з головних засобів підвищення загальноосвітнього й культурного рівня українського населення, ліквідації неписьменності, боротьби за рідну школу, навчання дітей українською мовою.

За цього періоду, на відміну від попередніх десятиріч, одним з головних завдань українського просвітництва стали самоосвіта й самовиховання. Яскравим свідченням цього є промова «Наші завдання» активістки Союзу українок Волині А. Горохович. У ній наголошується, що за умов, коли «цивілізовані народи... німці, англійці виділяють мільйони на утримання бібліотек, коли кожен громадянин вважає обов'язком підтримати пожертвуванням книгу, ми не можемо дивитися й мовчати, коли наша людність, не дивлячись на свою нужду, мільйони витрачає на алкоголь і тютюн, коли ті книги, що маємо, гризуть по читальнях миші» [98, арк. 5].

Населення Волині впродовж сторіч було позбавлене можливості писати, читати рідною мовою та видавати українську книгу. Її відсутність стала особливо відчутною за міжвоєнної доби ХХ ст. Тому просвітяни спрямували зусилля на поширення української літератури з-поміж населення, особливо на селі, де в ній відчувалася найбільша потреба. При новостворених просвітянських організаціях відразу створювали читальні й бібліотеки, а в містах ще й книгарні.

Бібліотеки навчальних закладів були неоднорідними. Їхні фонди поділялися на учнівські та вчительські. Окрім того, існували книгозбірні навчальних гуртків та різноманітних громадських організацій, що функціонували при школах.

Рада Луцької повітової «Просвіти» неодноразово зверталася до прем'єра уряду Другої Речі Посполитої з проханням виділити кошти на придбання українських підручників для бібліотек. За першої можливості було організовано поїздку до Львова задля закупівлі для шкіл букваря «Початок» С. Черкасенка [302, с. 20]. За рішенням загальних зборів товариства від 17 травня 1921 р. у Луцьку відкрили українську книгарню «Нива». Вона відіграла велику роль у забезпеченні підручниками початкової школи, поширенні української книги з-поміж народу та заснуванні бібліотек у філіях. Книгарня «Нива» спричинилася до становлення центральної бібліотеки Луцької «Просвіти» як пайового товариства. Його активісти за отримані від продажу книг кошти поновлювали бібліотеки читалень «Просвіти» та Луцької української гімназії. Через утиски влади книгарня припинила існування у квітні 1928 р. [302, с. 29].

Важливу роль у культурно-освітньому житті міжвоєнної Волині відіграла наукова бібліотека Кременецького ліцею, заснована 1924 р. як окрема структурна одиниця, незалежна від його адміністрації. Активно формували цю книгозбірню громадськість та її директор М. Зауружний [638, с. 28]. Уже через кілька років книжковий фонд зріс до 10, 5 тис. томів. Серед раритетів були презентовані І. Чисновським із Риму цінні видання В. Легума, праці Я. Длугоша, А. Нарушевича, Ю. Немцевича, К. Шайного, К. Сенкевича, Т. Чацького. У колекції бібліотеки зберігалися оригінальні твори французькою і польською мовами, стародруки до 1820 р. [302, с. 21]. Фонди поповнювалися власними виданнями ліцею та тогочасною періодикою. Лише 1938 р. до бібліотеки надійшло 90 іноземних та україномовних часописів та десятки книг [512, с. 128].

У бібліотеці ліцею, що була окремим науковим закладом, зібрали багато літератури з різних галузей знань: педагогіки, історії, географії, філософії, суспільних та інших дисциплін. Вони користувалися неабияким попитом з-поміж викладачів і учнів та інших відвідувачів. Популярність бібліотеки засвідчує той факт, що кожного дня тут обслуговували 25–

50 читачів, а за місяць – близько тисячі осіб. З роками визнання її зростало. Протягом 1927–1932 рр. кількість читачів збільшилася на 230 %. Найбільше відвідувачів припадало на літні місяці, коли тут організовували різні методичні об'єднання [651].

Великої слави в регіоні зажила бібліотека Волинського товариства приятелів науки, вона налічувала близько 20 тисяч томів. Завідував нею доктор Ю. Нець, випускник Ягеллонського університету, який постійно дбав про поповнення фондів літературою і періодикою. З 1935 р. у підпорядкування товариства передали Волинський музей, що мав різноманітні експозиції, відділи. За період 1935–1937 рр. його фонди поповнилися 864 експонатами від 137 благодійників. Серед дарунків були унікальні старовинні видання [373, с. 78].

Волинське краєзнавче товариство опіки над пам'ятниками минувшини було створене в Луцьку 1935 р. Наступного року його включили до складу Польського краєзнавчого товариства як Волинський відділ. Він мав свої відділення в Кременці, Володимирі, Острозі, Дубні, Ковелі, Рівному та Костополі. При кожному з них функціонувала бібліотека [425, с. 7].

Міські мешканці мали ширший доступ до користування пресою, книгою, порівняно із сільськими. Зі створенням «Просвіти» на початку 1920-х рр. бібліотеки почали функціонувати майже в усіх сільських читальнях товариства. Селянство цікавилось суспільно-політичною, історичною літературою. Великим попитом користувалися видання практичного спрямування: з городництва, бджільництва, садівництва, кооперації.

Навесні 1917 р. було засновано одну з перших просвітянських бібліотек на території Острозького повіту, хоча саму філію «Просвіти» в Острозі староста зареєстрував лише 13 липня 1921 р. Вона нараховувала близько 1 260 книжок [103, арк. 12].

Багато цікавої інформації про діяльність просвітянських бібліотек можна почерпнути з документів фондів Ковельського та Луцького

(Додаток Ж) повітових товариств «Просвіта». У них ідеться про відкриття бібліотек у селах і містечках Волинського воєводства. До прикладу, у Турійську на прохання мешканців передмістя 1925 р. було відкрито бібліотеку-читальню в будинку М. Сидори. Збереглися листи до повітового старости про дозвіл на проведення зборів членів Турійської бібліотеки, їхні протоколи. З цих документів дізнаємося про проведення циклу лекцій, вистав, концертів. Члени «Просвіти» та працівники бібліотек мали можливість вступити до безкоштовної тримісячної т. зв. школи життя і гарту, де давали загальноосвітні знання та орієнтували на пошук шляхів поліпшення матеріального становища за тодішніх соціально-економічних умов [60, арк. 2].

На балансі філії Ковельської «Просвіти» було близько 10 тис. книжок. Великий внесок в активізацію діяльності її читалень зробив племінник Лесі Українки Ю. Косач, який був безпосереднім організатором і куратором читальні в селі Колодяжне. За його допомоги фонди бібліотек Ковельського й інших повітів поповнювалися творами поетеси й інших українських письменників [97, арк. 23].

Одним із засновників товариства «Просвіти» в Мацейові (Лукові) 1920 р. був молодший брат Лесі Українки М. Косач, інженер-агроном за фахом. Він став першим головою товариства та організатором солідної бібліотеки при ньому. Його заслугою стало зібрання усіх творів Лесі Українки, а також передплата 23 періодичних видань за фінансової підтримки меценатів і представників творчої інтелігенції. Тут улаштовували літературні вечори, під час яких звучали твори Т. Шевченка, І. Франка, П. Мирного, Лесі Українки та інших письменників [184].

У поширенні книги з-поміж населення багато зусиль доклали й церковнослужителі. Засновниками Воютинського просвітянського осередку Луцького повіту виступили о. Й. Грушецький та дяк І. Сачук. Дружина священика Г. Грушецька завідувала місцевою бібліотекою. Такі ж бібліотеки вони заснували в Боратині, Буянах. Найпалкішим пропагандистом творів

Т. Шевченка, І. Франка, Лесі Українки, І. Котляревського став наймолодший 19-річний бібліотекар Луцького повіту, мешканець села Буяни М. Куделя [61, арк. 6].

У містах і селах повіту існували культурно-освітні осередки у вигляді хат-читалень і просвітянських хат, де проводили читання, організовували курси для неписьменних, з підготовки до школи тощо. Члени Острозької «Просвіти» (як і в інших повітах) проводили концерти, ставили аматорські вистави, організовували хори для дітей і дорослих, благодійницькі збори та численні культурно-освітні заходи [478, с. 158].

У фондах Рівненського повітового староства збереглися протоколи відкриття бібліотек-читалень у селах Рясники, Клевань, Колесники, Тамахов Бугринської гміни, Межиріччя, Ворць, Олександрія, Грушевиця, Милостиво Дятинської гміни, Рогачеві Кизганської гміни, Щитиничі Межиричської гміни [105, арк. 1, 2, 3]. Вони засвідчують проведення вистав та інших публічних культурно-освітніх заходів, кошти з яких спрямовувалися на створення і розвиток бібліотек-читалень [105, арк. 22].

У 1922 р. у Торчинській гміні не було жодної бібліотеки. Однак згодом з ініціативи місцевих активістів С. Горошка, Ф. Лобурського, М. Воїни та інших відновила діяльність «Просвіта», а пізніше при ній створено бібліотеку, яка відразу набула популярності з-поміж місцевих мешканців. Її працівники поширювали «Кобзар» Т. Шевченка, «Історію України-Руси» М. Грушевського, твори І. Франка, Лесі Українки, книги з агрономії, ремесла, а також організовували прилюдні читання книг, газет, декламування поетичних творів. Вони дбали про передплату часописів «Нове село», «Сурма», «Волинь», «Неділя», «Вікна», «Барвінок» та інших видань, кошти на які виділялися з просвітянських внесків [325, с. 216, 227] (Додаток С).

Велику допомогу в налагодженні бібліотечної справи на Волині надавала галицька «Просвіта», про що засвідчує виступ її очільника М. Галущинського на святі книжки 1923 р. у Рівному [1, арк. 15]. У вересні 1927 р. під час роботи конференції керівників «Просвіт» Волині, Полісся,

Холмщини, Підляшшя та Галичини він знову акцентував увагу на виданні українських книг та їхньому поширенні на українських теренах під Польщею [4, арк. 36].

Просвітянські бібліотеки поповнювалися книгами в різний спосіб. Їх закупували за зниженими цінами, безкоштовно передавали галицькі видавництва «Рідна школа», «Дніпросоюз», «Загальна книгозбірня», «Новий час», Матірне товариство «Просвіта» у Львові. Окрім того, значну допомогу в бібліотечній справі надавали віденські, варшавські, краківські, празькі видавництва [4, арк. 42].

На 1939 р. Рівненська просвітянська бібліотека налічувала 9 772 томи й була найбільшою україномовною книгозбірнею на Волині. Вона видавала комплекти книжок своїм філіям на кілька місяців та мала найбільші прибутки (1400–1700 злотих) серед інших бібліотек «Просвіти» [103, с. 15].

Поступ у бібліотечній справі ілюструють такі статистичні дані: 1926 р. у 48 філіях товариства «Просвіта» Волинського воєводства було прочитано 4 774 книги, а користувалися їхніми бібліотеками 574 особи. Згідно з відомостями, надісланими до Ради товариства, на 1 липня 1928 р. у 57 філіях були бібліотечки із загальною кількістю 7 430 томів. Найбільшими з-поміж них були книгозбірні Лаврівської та Жидичинської філій (по 1 400 книг), Цуманської (340) та ін. [30, арк. 16]. Бібліотека в Луцької «Просвіти» нараховувала лише 1 082 томи, яких, безумовно, не вистачало для потреб місцевих українців [30, арк. 18].

З «Відомостей про рух бібліотеки» Жидичинської філії за 1927 р. маємо інформацію про те, що її читачами були 133 дорослих і 57 дітей шкільного віку. Силами цього осередку було засновано чотири пересувні бібліотеки, які обслуговували філії в селах Кульчині, Озерці, Рудці-Козинській, котрі не мали власних книгозбірень [62, арк. 10]. В одній з найактивніших філій товариства в селі Підгайці 1928 р. 45 особами було прочитано 400 книг [59, арк. 17]. Садівська бібліотека того року у своїх фондах мала всього 224 книги, її відвідували 127 читачів, а наступного року кількість книг у ній

зросла до 245 [59, арк. 18]. Серед них було: 149 томів художньої літератури, а решта – книги з історії (50), драматургії (42), сільського господарства (4). Кількість читачів у ній становила 90 дорослих та 36 школярів (106 чоловічої й лише 20 жіночої статі) [59, арк. 31].

Зміст та засади функціонування читальняних бібліотек окреслювали їхні статuti та інші нормативні документи. Так, статут бібліотечної секції Ковельської «Просвіти» визначав її завдання, склад та джерела формування бюджету. Серед інших типових документів відзначаємо список реєстрації бібліотечних читалень, у якому зафіксовано, що лише 1927 р. у Ковельському повіті було відкрито 66 бібліотек, а їхня загальна чисельність становила 75. З-поміж них віднаходимо переліки книг, протоколи засідання комісій з розподілу книжок за 1925–1926 рр., абонементні книги читачів окремих бібліотек, звіти про проведення бібліотеками виставок літератури, листування з ковельським староством про дозвіл на їхнє влаштування у 1921–1930 рр. та ін. [97].

Для вдосконалення комплектування бібліотек читалень за допомогою інформаційних бібліографічних посібників уже 1921 р. було підготовлено перший каталог видань «Просвіти». Згодом товариство безкоштовно розсилало «Списки рекомендованої літератури для читалень», котрі редагувалися згідно із цензурними нововведеннями польської влади, яка у випадку виявлення забороненої літератури закривала товариства [29, арк. 3; 63, арк. 1; 97, арк. 23].

Започатковану «Просвітою» справу створення бібліотек продовжили інші громадські та культурно-освітні організації. Завдяки їхнім зусиллям було створено інфраструктуру бібліотечних та різних інформаційно-пропагандистських осередків, зокрема молодіжного та педагогічно-просвітницького характеру.

Упорядкувати книжковий фонд бібліотечній секції Товариства імені Лесі Українки допомагало ВУО, активісти якого також передавали до читальняних бібліотек книги, котрих потребувало українське село.

Товариство імені Петра Могили стало єдиним з громадських організацій Луцького повіту, яке допомагало фінансами бібліотеці «Рідної хати» в Луцьку та передало їй 700 книг [68, арк. 4].

Про відкриття публічної бібліотеки в Ківерцях 25 лютого 1923 р. дізнаємося з документів фонду «Луцький шкільний інспекторат» [15, арк. 1], зокрема в них ідеться про зміст роботи бібліотек Луцького повіту в 1931–1932 рр., з-поміж яких було десять пересувних шкільних бібліотек.

Велику діяльність зі створення бібліотек проводили члени волинського Союзу українок та його секретар А. Горохович, яка наголошувала на потребі боротьби за українську книгу, що «була найсильнішим піонером українського відродження, будителем живого духу і носієм культурних цінностей» [49, арк. 15]. Відповідаючи на цей заклик, голова Союзу українок у Володимирі, дружина А. Річинського, Н. Річинська зініціювала створення місцевої бібліотеки. Цікавою є історія її заснування. Під час одного із заходів місцевої «Просвіти» діячка запропонувала присутнім принести зі своїх приватних бібліотек по одній-дві книжки, щоб започаткувати громадську книгозбірню. Згодом Н. Річинська згадувала: «Наступного разу всі поприносили різні книги. І зараз пам'ятаю їх назви: «Мотря» Б. Лепкого, твори Т. Шевченка, Лесі Українки і інші... Ми намагалися поширювати все наше українське... Навіть польська влада до нас мала симпатію» [405, с. 27].

Фонди цієї заснованої 1933 р. бібліотеки налічували 970 книг, а через чотири роки – 1200. Її послугами користувалися близько 200 абонентів, найактивнішими читачами було юнацтво. Фонди Володимирської бібліотеки становили також газета «Жінка», що видавалася у Львові; часописи «Жіноча доля», «Жіноча воля» та інша періодика. Ці видання закуповувалися за членські внески, добровільні пожертвування і кошти міського магістрату. 1938 р. кошторис бібліотеки становив 600 злотих [474, с. 154].

З кінця 1920-х рр. почала поступово формуватися мережа громадських бібліотек Союзу українок. Засновували бібліотеки при філіях і гуртках.

Спочатку їхня численність була невеликою, а фонди налічували лише по кілька десятків книжок.

Значний внесок у поширення книги робили члени філій Союзу українок. Стараннями О. Левчанівської, єдиної жінки-депутата до польського парламенту від українців Волині у 1922–1927 рр., бібліотеки Горохівського, Ковельського, Луцького повітів поповнилися творами науково-публіцистичного змісту. До них увійшли «Українська культура» І. Огієнка, «Всесвітня історія» М. Грушевського, «Україна на переломі» В. Липинського, «Всесвітня історія» та «Культурно-національний рух на Україні» Е. Вандервельда, «Народність і держава» В. Левитського та ін. [152, с. 6, 147].

Членкині Союзу українок Волині через заснування та налагодження роботи мережі бібліотек реалізовували культурно-освітні завдання жіночих організацій: залучення жінки до активного суспільно-громадського руху, піднесення її ролі як творця суспільного життя поряд із чоловіками. Розуміючи, що приватну бібліотеку за різними галузями знань зібрати досить складно, союзнянки вирішили робити це спільними зусиллями. У тих селах, де були читальні інших українських товариств («Просвіта», «Рідна хата»), ситуація була краща, оскільки жіноцтво могло користуватися їхніми виданнями. Проте не завжди фонди цих бібліотек задовольняли інформаційні потреби жіноцтва. Ще складнішою була ситуація в населених пунктах, що не мали жодних читалень чи бібліотек.

Активістки Союзу жінок громадської праці в Луцьку, що працювали під протекторатом ВУО, істотно спричинилися до відкриття шкільних бібліотек, сприяючи таким чином розв'язанню гострої проблеми нестачі української навчальної та наукової літератури. Головна управа ВУО навіть склала спеціальний меморандум до уряду в справі їхнього видання. У ньому зазначалося, «що макулатура в стилі «баби Палажки і баби Параски» нас задовільнити не може... Крім науково-популярних книг, повинні видаватися

соціально-політичні, економічні, природничі, книги з історії, географії» [398, с. 93].

В архівних матеріалах збереглися відомості про одну з найактивніших бібліотек Володимирської філії Союзу жінок громадської праці, фонди якої 1933 р. нараховували 970 книг. Її послугами користувалися 117 абонентів, найбільше з-поміж них було юнацтва. Незважаючи на матеріальні труднощі, бібліотека розширювалася, на 1937 р. її фонди зросли до 1200 книг [51, арк. 2].

Мережа бібліотек поступово вдосконалювалася, їхній типовий і видовий склад урізноманітнювався. Окрім звичайних книгозбірень при гуртках і філіях, створювалися бібліотеки-читальні. Там, де не було фінансової змоги, організовували гурткові, а також засновувати мандрівні бібліотеки. Окремі гуртки та філії формували дитячі книгозбірні.

Доступний масив джерел не фіксує загальної територіальної мережі бібліотек Волинського воєводства, однак окремі факти дозволяють стверджувати, що вона була досить щільною та різноманітною у плані відомчого підпорядкування. До прикладу, бібліотечним відділом Здолбунівського (з 1925 р. Острозького) повіту керував відділ безпеки повітового староства. Для регулювання їхньої діяльності було заведено спеціальний «Журнал обліку бібліотек», згідно з яким станом на 1935 р. у повіті було 119 публічних та відомчих бібліотек, у тому числі 12 у самому Острозі. Значна кількість цих установ функціонувала в Здолбунові, Здовбиці, Дермані, Мізочі. Вони здебільшого належали загальноосвітнім та іншим навчальним закладам. Їхній книжковий фонд не був великим – налічував по кілька сотень томів (переважно польськомовних). Вони призначалися для педагогів та учнів, тож доступ інших громадян до них був обмеженим [103, арк. 13].

Фонди бібліотек формувалися за рахунок громадських пожертвувань, за кошти від проведення різних культурно-просвітницьких заходів: виступів, концертів, лотерей тощо. Додатковим джерелом комплектування були т. зв. книжкові подарунки. Окремі бібліотечні установи встановлювали невелику

плату за користування літературою. Ці кошти також спрямовувалися на комплектування фондів книгозбірень, проте читачів здебільшого обслуговували безкоштовно.

З-поміж користувачів бібліотек Союзу українок було багато дітей і т. зв. доросту – дівчат, які готувалися до вступу в лави товариства [466, с. 103]. Вони цікавилися творами видатних жінок, діяльністю культурних діячів та їхньою літературною і мистецькою творчістю. Тут можна було знайти літературу про виховання дітей, гігієну дівчат і жінки, про дошкільні установи й особливості їхньої організації, про надання першої медичної допомоги, про роль жінки в кооперації та веденні домашнього господарства тощо. Серед бібліотечних фондів були мистецькі науково-популярні видання та довідкова література, яка включала словники, підручники, практичні поради, ілюстровані альбоми. Працівники бібліотек Союзу українок у різний спосіб пропагували видання рідною мовою з-поміж жіноцтва, дітей та юнацтва [653].

З матеріалів публікацій тогочасних часописів можна зробити висновок, що бібліотекарі громадських книгозбірень ретельно вивчали інформаційні потреби читачів, асортимент видавничої продукції, урахували рівень освіченості користувачів бібліотек. Вони постійно вдосконалювали форми та методи роботи. Зокрема, були започатковані т. зв. прилюдні читання; «відпуск» книг на абонемент; запроваджувався міжбібліотечний абонемент. Завдяки співпраці з бібліотеками «Просвіти» проводили «Дні книги» тощо.

За умов польської окупації значну роль у культурному й духовному розвитку села відіграли кооперативні бібліотеки. Після заборони волинським воєводою Г. Юзевським на початку 1930-х рр. діяльності «Просвіти» в краї, громадські діячі розпочали пошук нових форм бібліотечної роботи. Тоді за ініціативи М. Бойка 1930 р. у с. Лопушна Кременецького повіту створили кооперативну бібліотеку, яку українська преса назвала «першою в Україні» й навіть такою, що не мала аналогів у світі [3, арк. 2].

Суть кооперативних бібліотек зводилася до того, що їхні засновники з власної ініціативи приносили свої книжки та зобов'язувалися всіляко сприяти формуванню громадських книгозбірень. Оскільки такі установи, згідно з польськими законами, не мали правового статусу, ця діяльність проводилася під егідою гуртків сільської молоді. Щоб не викликати надмірної уваги з боку влади, до каталогів цих книгозбірень не вносили назви книжок, які були заборонені (твори Т. Шевченка, І. Франка й інші), хоча насправді вони там зберігалися. Часто кооперативні бібліотеки ставали осередками просвітництва й культури, готували юнацтво до вступу в народні університети. У своїх роздумах про значення кооперативних бібліотек М. Бойко наголошував, що там, де держава не забезпечувала матеріально такі установи, саме кооперація стала «товаришкою бідняків» [1, арк. 7].

Про пошуки різних форм забезпечення бібліотек книжками можна судити з документа Ради товариства Рівненської «Просвіти», у якому наголошено, що бібліотеки в читальнях товариства становлять «неподільну цілісність із Центральною бібліотекою в Рівному, оскільки власних книжок було від 50 до 200 примірників, тому користувачі мають можливість випозичати літературу з рухомих бібліотек» [103, арк. 18]. Зі звіту Рівненського староства від 24 серпня 1926 р. дізнаємося про реєстр бібліотек і читалень у Рівненському повіті: усього діяло близько 60 таких установ, із них 90 % українських [103, арк. 19].

Бібліотечний рух міжвоєнного періоду ХХ ст. став одним із чинників боротьби за рідну школу, мову, культуру, звичаї, традиції. Представники творчої інтелігенції, працівники бібліотек використовували різні форми роботи: колективні читання, відзначення ювілейних історичних дат, концерти, книжкові виставки тощо. При цьому вони перебували під постійним пильним наглядом поліції.

Паралельно розвивалися бібліотеки польських громадських інституцій. На початку 1935 р. до Волинського товариства приятелів наук (ВТПН) у Луцьку було включено публічну бібліотеку. Його представник Ю. Нець

інспектував інші волинські бібліотеки, інвентаризував їхні архіви, включаючи деякі з них до фондів бібліотеки ВТПН. На 1937 р. вона нараховувала близько 25 тис. томів і була найбільшою на Волині. На жаль, ця бібліотека не збереглась: за роки Другої світової війни частину літератури спалили нацисти. Лише окремі її фонди розміщено нині в книгосховищах Держархіву Волинської області та Волинського краєзнавчого музею [373, с. 79].

Каталоги бібліотеки ВТПН склалися з власних зібрань і депозитів. Власні колекції налічували 57 дипломів (грамот): 3 – з XVI ст., 8 – з XVII ст., 25 – з XVIII ст. Найстаріший датовано 1536 р. [30, арк. 17]. За тих часів колекція музею, його експозиції та дослідницька діяльність посідали особливе місце в системі польських наукових та культурно-освітніх установ. Так, у «Звіті про діяльність Волинського товариства приятелів науки» відзначалося, що «колекція його музею комплектувалася різними шляхами: від безкоштовних передач та самостійних експедицій до закупок. За період 1935–1937 рр. фонди поповнили 864 експонатами від 137 благодійників. Серед дарунків варто відзначити унікальні книги, старовинні пам'ятні медалі, добірку малюнків із «Альбому історичних краєвидів» польського графіка Наполеона Орди, літографії віденського маляра Генріха Пейєра, «Альбом малюнків Юзефа Крашевського. Варшава, 1861» [30, арк. 18–19].

Музейно-бібліотечна комісія ВТПН, яку очолював Я. Лешинський, опікувалася Волинським музеєм та його бібліотекою. Окрім директора, до її складу входили голова, завідувач бібліотеки, науковці, секретар, скарбник. Комісія поділялася на дві секції – музейну та бібліотечну. Засідання проводили раз на місяць, залежно від потреб збирались і секції. До обов'язків очільника входили проведення зібрань комісії, членство в уряді товариства з одним дорадчим голосом, керівництво роботою комісії, підписування рахунків і зобов'язань комісії, а також ведення листування і складання квартальних звітів. Результативними для обох секцій були робота з інвентаризації волинських архівів та приватних збірок, опрацювання

матеріалів з історії Волині, співпраця з архівними науковими закладами Польщі [373, с. 78-79].

Волинське краєзнавче товариство опіки над пам'ятками минувшини в 1935 р. було включене до складу Волинського відділу Польського краєзнавчого товариства, який мав філії у Володимирі, Острозі, Дубні, Ковелі, Костополі, Рівному, Кременці. При цих відділеннях функціонували власні бібліотеки [425, с. 8].

Серед бібліотек Волинського воєводства 1920–1930-х рр. частина була відомчого підпорядкування. Вони функціонували при кожній повітовій поліцейській комендатурі та мали «сприяти зростанню психологічного рівня посадових осіб, зважаючи на політичні погляди суспільства» [71, арк. 2]. У фонді «Волинське воєводське управління» можна ознайомитися зі статутом бібліотеки поліцейських у Луцьку. Обслуговувала вона переважно офіцерів і рядових поліції, а також інших працівників неособового складу. Платня за користування бібліотекою становила 75 грошів щомісячно для поліцейських і 5 злотих – для інших службовців [37, арк. 2].

Свої бібліотеки мали луцька та ковельська в'язниці. Утворені одночасно із судовими органами, вони слугували для осіб, які відбували попереднє ув'язнення, тюремне покарання за звинуваченнями в революційній діяльності, та карних злочинців. Бібліотеки поділялися на службові для працівників тюрем та бібліотеки-читальні для в'язнів. З листування тюремного керівництва із міністерством юстиції дізнаємося про кількісний і якісний склад їхнього книжкового фонду, який формувався переважно з варшавських надходжень. Оскільки з-поміж ув'язнених була велика кількість малописьменних і неписьменних, бібліотеки мали певну кількість шкільних підручників з арифметики, граматики, польської мови та ін. [88, арк. 3–18].

В анкеті у справі культурно-освітньої роботи з в'язнями Ковельської тюрми зазначено, що станом на 4 червня 1934 р. там перебувало 550 засуджених віком від 18 до 60 років, з них – 6–8 % жінок. За

національними складом, 84 % належали до українців, 13 % – до поляків, 3 % – до євреїв. А 105 в'язнів були зараховані до категорії неписьменних, 198 – до малописьменних. Одним із завдань службовців було залучення ув'язнених до читання різноманітної літератури, яка переважно була написана польською, зрідка українською, єврейською, російською, англійською мовами. Найбільше нараховувалось художньої літератури, решта – шкільні підручники й книги релігійного змісту [88, арк. 3–18].

У зв'язку з великою кількістю неписьменних і малописьменних в'язнів адміністрація Ковельської тюрми неодноразово зверталася до міністерства юстиції із замовленням підручників, яких не вистачало. Для них часто видавали підручники зі службової бібліотеки (історія Польщі, географія Польщі, суспільно-політичні брошури). Статистичні звіти тюремних бібліотек засвідчують популярність творів Б. Стоуна, Д. Дефо, Ч. Діккенса, Р. Кіплінга, М. Ярославського, К. Коженювського та ін. З-поміж них не знаходимо жодного українського автора [88, арк. 19–22].

У матеріалах фонду «Волинське воєводське управління» міститься таблиця, у якій показано кількість публічних бібліотек за повітами Волині на 1934-1936 рр. [47, арк. 4, 23, 51]. Із них дізнаємося, що 1934 р. у Горохівському повіті було 23 бібліотеки, у Ковельському – 14, Любомльському – 17, Луцькому – 49, Володимирському – 214 [47, арк. 5–7]. Донесення повітових старост за 1936–1937 рр. про контроль за діяльністю бібліотек, читалень, друкарень, книжкових магазинів фіксують виявлення в них нелегальної літератури [42, арк. 6–10].

Особливу увагу розвитку бібліотечної справи на Волині приділяв волинський воєвода О. Гавке-Новак, який усіляко сприяв збільшенню кількості книгосховищ та їхньому наповненню. Так, він видав спеціальне розпорядження, згідно з яким у бюджеті воєводства на 1939–1940 рр. на розвиток бібліотек мали передбачатися суми, які б складали не менше 5 грошів на одного мешканця [535, s. 190]. Цим указом запроваджувалося десять правил «Як поводитись з книжкою» (Додаток И).

Бібліотечна справа розвивалася і в середовищі національних меншин. У чеських поселеннях до 1939 р. функціонувало 32 бібліотеки [316, s. 18]. «Чеська матиця шкільна», створена 1923 р., 1930 р. налічувала 31 гурток і 1 980 членів та мала 11 приватних загальних шкіл і 21 бібліотеку [137, s. 36]. Фонди чеських бібліотек поповнювалися за рахунок членів товариства або переказів із Чехословаччини. На сторінках часописів трапляються публікації і різні повідомлення про діяльність бібліотек ЧМШ, звіти про наявність книг і періодики в них. Так, у с. Грушвиця Рівненського повіту бібліотечний фонд 1925 р. становив 405 примірників [105, арк. 3]. Мешканці колонії Хомути того ж повіту заснували свою бібліотеку 1935 р. та, зібравши 400 злотих, придбали 200 книг. Ще 50 книг і 57 «театральних брошур» надійшло до бібліотеки від В. Шварца із Чехословаччини [417, с. 29]. Про роботу бібліотечного осередку в Сенкевичівці свідчить її відвідувач Й. Малек. Він стверджує, що особливою популярністю з-поміж чеських колоністів користувалися часописи «Краянські листи», «Празькі новини», «Мілошицький господар» та дитячий «Молодий світ» [455, с. 15].

Отже, маючи різні умови розвитку, обмежену матеріальну та фінансову базу, громадські, приватні та державні бібліотеки сприяли поширенню освіти, національної культури та відігравали роль важливих осередків громадського життя на теренах краю. Важливу роль пропагандиста рідної книги відіграло товариство «Просвіта», бібліотеки якого часто ставали єдиними установами, де можна було знайти літературу українською мовою. Найбільшими з-поміж них були рівненська, луцька, острозька, володимирська, дубенська та кременецька книгозбірні. Для обслуговування сільського населення створювали читальні, книжковий фонд яких не завжди задовольняв попит громадян. Тому перед громадськими товариствами стояло завдання пошуку нових форм бібліотечної роботи. Досить активно розвивалася бібліотечна справа в середовищі чеських та інших національних меншин, що сприяло збереженню їхньої мови і культури.

Волинські видавництва та українські часописи пропагували національну культуру, сприяли збереженню національної ідентичності за умов панування чужої влади. Жодні цензура чи фінансові труднощі не могли перешкодити розвитку видавничої справи на теренах Волинського краю. Завдяки журналістському корпусу друки ставали вагомим чинником національно-визвольних змагань та захисником політичних, економічних, культурних інтересів українства.

Структура видань була досить різноманітною. За їхньою допомогою політичні партії, громадські організації, товариства знайомили населення краю з новинами, акцентували увагу на актуальних суспільних проблемах, відтворювали сторінки минушини Волині. Видавці газет і журналів релігійного спрямування стимулювали полеміку навколо питань мови богослужіння, традицій і звичаїв церковного обряду, підпорядкованості духовенства цивільній владі та його відірваності від народу, байдужості парафіян до перспектив розвитку церкви тощо. Особливу увагу в них звертали на внутрішньо-релігійну боротьбу. Таким чином волинські видавництва сприяли реформуванню релігійно-церковної сфери. Вони друкували літературу, що спрямовувала на боротьбу з впливами більшовизму та засуджувала прояви червоного терору на Великій Україні.

Видавнича діяльність українських громадських інституцій Волині не могла конкурувати з польською державною видавничою системою, яка мала потужну матеріально-видавничу базу, сформовані журналістські колективи, які могли забезпечувати оперативний збір інформації, досконалий ілюстративний матеріал, високий рівень поліграфічного виконання. Окрім того, багато польських часописів фінансувалися з бюджету держави.

Польська адміністрація всіляко перешкоджала розгортанню повноцінної мережі українських видавництв і друкарень. Цензурна політика держави ускладнювала діяльність українських видань, призводила до їхнього закриття і конфіскації. Українська преса орієнтувалася і спиралася переважно на незаможного читача, здебільшого на селянство й окремі групи

інтелігенції. Тому виникали фінансові проблеми, які призводили до нестабільності й нетривалості існування україномовних газет і журналів.

Видання національних меншин на теренах Волинського воєводства приділяли найбільше уваги питанням власної культурної ідентичності, проте звертались і до загальних суспільних проблем. Стабільність соціально-економічного становища чехів, німців, євреїв, їхнє компактне проживання, а також тісні зв'язки з національними державами сприяли лояльній політиці до них з боку польської влади. Забезпечували доступ населення до друкованого слова бібліотеки, книгозбірні. Вони стали важливими осередками громадсько-культурного життя завдяки проведенню на їхній базі публічних читань, авторських і літературних вечорів, концертів, інших просвітницьких заходів. Отже, бібліотечний рух та видавнича справа на Волині за міжвоєнного періоду ХХ ст. здійснили потужний розвиток та становлять своєрідне явище в історії культури України.

РОЗДІЛ 4

ОСОБЛИВОСТІ ТА ЗДОБУТКИ МИСТЕЦЬКОГО ЖИТТЯ КРАЮ

4.1 Зміст, форми, напрями розвитку музично-хорового і хореографічного мистецтва

Розвиток музично-хорового і хореографічного мистецтва Волині за міжвоєнного періоду був представлений діяльністю аматорських і професійних колективів українців та інших національних меншин. За складних суспільно-політичних умов вони відіграли вагомую роль у прилученні населення краю до кращих зразків світового мистецтва та сприяли збереженню і розвитку власних етнокультурних традицій.

Вагомий внесок у культурний розвиток краю зробили аматорські культурно-мистецькі колективи. Вони були більш демократичними, ніж професійні, та виступили носіями багатотисячолітнього історичного спадку населення «східних кресів». Їхня культурницька робота не вимагала залучення значних коштів, субсидій, спеціальних приміщень, однак стала вагомим чинником морального й національно-громадського виховання та піднесення загальнокультурного рівня населення.

Однак адміністративні органи Волинського воєводства різними шляхами перешкоджали розвитку українських та інших мистецьких осередків. На противагу їм створювалися польські та польсько-українські («мішані») мистецькі товариства. Так, в Острозі голова місцевої «Просвіти» М. Шугаєвський заснував дитячий та дорослий хори, які часто збиралися на репетиції в помешканні єврея Шейнерберга. Там само були організовані одномісячні балетні курси національних танців [286, с. 135], проте польська влада «наклала заборону» на діяльність цих колективів, пояснюючи своє рішення тим, що вони «діють у прикордонній смузі». Водночас аналогічні польські товариства продовжували успішно працювати [286, с. 136].

За такої ситуації культурні діячі Волинського воєводства, з-поміж яких композитори М. Тележинський, А. Річинський, С. Козицький, намагались відродити музичне та хорове мистецтво.

Відомий український композитор М. Тележинський (1886–1939 рр.), випускник Київської духовної семінарії, діяч Центральної ради, через переслідування 1919 р. переїхав на Волинь. У Володимирі він працював регентом однієї із церков і вивчав фольклор. 1922 р. вийшла його «Збірка пісень і забав для дітей». На сторінках газети «Українська нива» з'являлися його статті про творчість композиторів К. Стеценка, О. Кошиця, М. Лисенка та ін. [218]. Обіймаючи посади диригента хору Чесно-Хресного братства в Луцьку та інспектора українських народних хорів при шкільній кураторії, діяч організував диригентські курси, розробляв статuti народних хорів. Серед творчого доробку композитора – дитяча опера «Дід Мороз», хорові обробки, цикл музичних композицій на вірші О. Олеся «Айстри». Митець видав збірники українських народних пісень та «Вечірні й ранішні відправи» тощо [591]. 1937 р. зазвучав його церковний твір «Співи на літургії св. Іоанна Златоуста», а 1939 р. М. Тележинський прийняв духовний сан. Відтак радянська влада арештувала священника і при «спробі втечі» він був розстріляний [337, с. 307].

Попри активну політичну й громадську роботу, музичною та композиторською діяльністю займався А. Річинський. 1925 р. він уклав збірку церковних співів для сільських хорів «Всенародні співи в українській церкві». Її видання мало за мету полегшити церковне богослужіння українською мовою, «показати перевагу й красу Служби Божої рідною мовою» [281, с. 42]. Згодом композитор підготував і видав збірники «Українська відправа вечірня та рання», «Українські колядки», «Скорбна мати» (збірка пісень із богогласника). А. Річинський наголошував, що саме музика є важливим складником народного церковного культу, який відображає справжню релігійність. Це засвідчує і його книга «Проблеми української релігійної свідомості». У співпраці з М. Тележинським та

вчителем семінарії З. Курдиновським він видавав й інші пісенні збірки [498, с. 59].

У своїй творчості митці проявляли патріотизм, прагнення до національного відродження. Керуючи хором Союзу українок, А. Річинський включив до його репертуару пісні лише українською мовою. Переслідування, арешти, ув'язнення в концтаборі Береза-Картузька польською, а пізніше і радянською владою за «розпалювання національної ворожнечі» між українським та російським народами підірвали здоров'я митця.

Український композитор С. Козицький (1883–1941 рр.), окрім громадської та політичної діяльності (упродовж 1922–1928 рр. був послом до польського сейму і головою Українського парламентського клубу; у 1928–1930 рр. – членом польського сенату), займався активною культурницькою роботою. Три церковні та просвітянські хори, які він створив на Рівненщині, стали активними пропагандистами народного фольклору та творів українських класиків. Їхніми здобутками були відзнаки на численних конкурсах, оглядах. Навіть до аранжування церковних молитов і обрядових пісень С. Козицький підходив з бажанням надати їм колориту волинського краю. Його творчий талант був утілений у музиці до творів Т. Шевченка, у збірках пісень весняно-літнього циклу. Справжній патріот, він слугував прикладом для молодого покоління, виховував любов до рідного народу та його національної культури [493, с. 92].

Погоджуємося з думкою сучасного вченого Б. Столярчука, що творчий доробок композитора С. Козицького потребує копіткого дослідження [493, с. 94]. Частина рукописних збірників згоріли під час пожежі на початку 1920-х рр., багато його творів разом із церковними архівами влада знищила за 1970-х рр. Лише окремі обробки пісень композитора збереглися в пам'яті колишніх учнів, ще декілька нотних записів колядок збережено в церкві с. Сіянци Острозького району. Збірку українських, угорських, сербських народних, а також духовних пісень земляк Є. Жигальський передав на зберігання до Острозького історико-культурного заповідника. Велику роботу

щодо вивчення творчої спадщини С. Козицького проведено під час експедицій, які організували науковці Рівненщини. У віднайдених записах було виявлено партитури хорів М. Лисенка, обробки народних пісень М. Леонтовича й інших композиторів, а також твори пісенного фольклору Рівненщини, Підляшшя, Холмщини, Волині. Значну пошукову роботу провів також рівненський краєзнавець Р. Краплич [493, с. 92].

За свою діяльність С. Козицький був засуджений та ув'язнений у таборі Береза-Картузька, згодом за загадкових обставин він помер в Острозькій лікарні. Палку любов до рідного краю засвідчують рядки одного з його листів: «Не знаючи, чи пощастить мені, чи побачить світ цей збірник, а як так бажав, щоб це сталося! Щоб показати, що ми, волиняки, маємо пісні, котрі багаті як мелодією, так і змістом. Наша пісня – це або завзятий жарт, або тяжка туга, плач, бо інша пісня не могла вродитись у нас: вона є найправдивіший відтінок нашої історії. Найголовніше бажання моє, щоб ми, зрозумівши всю красу нашої пісні, не захаяли її, не кидались за чужою, котра не дасть нам того, що дає рідна, яку ми викохали віками тіжкого життя, яка втішала нас, давала нам сили знести всі недолі і знов вставати, і знов працювати. Вона живе, її подих чуємо щохвилини, вона живе поміж нами, як повітря, котре свіжим подихом повертає нас до праці і дає завзяття тоді, коли ми часто боїмося впасти під тягарем життя» [366].

Роль захисників інтересів і прав волинян та організаторів культурно-мистецького життя краю виконували різні товариства, об'єднання, політичні партії. Активну діяльність у цьому напрямі проводило товариство «Просвіта». Просвітянські хорові, танцювальні, музичні секції були найбільш дієвими та масовими, окрім того, вони мали право розпоряджатися фінансами.

Просвітянські осередки Луцької «Просвіти» налічували 27 хорів, 22 з них також співали в церквах. Заслугує на увагу факт, що хористи сіл Михлин, Садів, Гірка Полонка, Воютин, Буяни, Воротнів, Жидичин, Рованці співали лише українською мовою. На Ковельщині було засновано десять

просвітянських хорів, із них п'ять – винятково україномовних [8, арк. 2, 4–6, 23–28]. Іншою була ситуація на Рівненщині та Дубенщині, де під час хорового виконання пісень переважала старослов'янська мова. Тут точилося гостре протистояння між просвітянськими хорами та проросійськи налаштованим духовенством за українізацію богослужінь. Розв'язанню цієї проблеми сприяло влаштування відправ з приводу різних національних свят – роковин Т. Шевченка, Лесі Українки, І. Франка, І. Котляревського та ін. [99, арк. 7–10].

Активною була концертна діяльність Жидичинського просвітянського хору, заснованого 1924 р. Колектив виступав з творами «Сей день, що його створив Господь» Д. Бортнянського, «Хваліте ім'я Господнє» О. Архангельського; у репертуарі були народні пісні, колядки, щедрівки. Диригент хору В. Бабиченко навчав музичної грамоти дітей і дорослих [62, арк. 2].

Одним із найкращих волинських просвітянських колективів став хор Володимирської «Просвіти», який тривалий час очолював М. Тележинський. Його виконавці поєднували церковні традиції та народний спів. У Володимирському кафедральному соборі у виконанні хористів лунали композиції А. Веделя, О. Кошиця, К. Стеценка, М. Лисенка, Д. Леонтовича, Д. Бортнянського, А. Річинського, М. Тележинського. Цей хор започаткував на Волині літургію українською мовою [591]. Його популярність засвідчує участь у багатьох імпрезах польської громадськості. Отже, мистецтво поєднувало обидва народи, попри різні політичні світогляди й переконання.

Часто просвітянські хори виникали на базі церковних хорів. Згодом їх репертуари поповнювали світські твори й вони отримували статус просвітянських. Інколи при хорах створювалися народні театри, які популяризували українську драматургію та народну творчість.

Заслугою «Просвіти» було започаткування такого культурного явища, як академії – святкові концерти на честь відомих діячів чи історичних дат. Такі події об'єднували людей, пробуджували їхню національну свідомість.

Музичну та хорову діяльність на Волині організовувало ВУО, що мало такі окремі структурні одиниці, як просвітянські хори та «Просвітянські хати». Вони виконували чітке завдання: підняти культурний рівень села й наблизити його до міста. На цьому наголошував і представник Головної управи ВУО П. Певний [156, с. 15]. Майже кожна «Просвітянська хата» мала народний хор, який популяризував українську класику, творчість волинських композиторів, виступав на урочистостях, супроводжував аматорські вистави.

Активісти ВУО вважали українські народні хори одними з головних осередків українського відродження Волині. Хоча ВУО підтримувало політику «польсько-українського єднання», слушною є думка М. Сивіцького, який у книзі «Записки сірого волиняка» наголошував: «Без ВУО довелося б зректися будь-яких спроб національного відродження, залишитися без політичного проводу, який би він там не був» [156, с. 16]. Таку ж думку поділяють і волинські дослідники Р. Давидюк та С. Пономаренко, які у своїх дисертаційних працях акцентують увагу на тому, що волинський воєвода Г. Юзевський сприяв створенню мережі громадських організацій такого типу, щоб заповнити культурно-освітній вакуум. Утім, його розрахунки на існування «кишенькових культурних осередків» не здійснилися, позаяк вони все-таки сприяли національному вихованню волинян [646; 652].

З 1928 р. поживилася культурницька праця товариства «Рідна хата», де особливу увагу приділяли хорам, оркестрам, постановкам народних танців. Газета «Українська нива», до прикладу, повідомляла: «При «Рідній хаті» у Володимирі є читальня, український хор проводить співанки...» [208]. Щоправда, поряд з українськими піснями у виконанні цих хорів часто лунали польські твори. Так, Оженинський хор Здолбунівського повіту брав участь в академіях пам'яті Ю. Пілсудського, на яких виконував польські народні пісні «Дзись, дзись», «В бору сосна» та ін. [210].

Зростання рівня хорового мистецтва волинського краю призвело до прийняття Головною управою ВУО «Статуту просвітянських хорів».

Відповідно до цього документа хор ставав «самостійною організаційною та матеріальною одиницею», яка мала свою управу, ревізійну комісію, скарбницю. Це вимагало від них високого виконавського рівня, професійної майстерності та відповідного репертуару. Найкращими колективами вважалися хор ВУО імені М. Леонтовича с. Хорохорина, хор ВУО с. Біскупичі-Шляхетські, хор ВУО імені К. Стеценка с. Воютина Луцького повіту. Останній відзначився тим, що здійснив постановку опери С. Гулака-Артемівського «Запорожець за Дунаєм» [225].

Як бачимо, традицією стало присвоєння хорам імен визначних українських композиторів. Так, колективові с. Облапи Ковельського повіту було надано ім'я М. Леонтовича, хорові с. Годовичі того ж повіту – ім'я К. Стеценка тощо. Слухаючи пісні у їхньому виконанні, селяни «...мимоволі віддавали пошану хористам, їхньому національному почуттю та любові до рідної пісні» [244].

Активна діяльність аматорських хорових колективів вимагала запровадження відповідної системи мистецької освіти. З 1935 р. при Округових управах ВУО проводили культурно-освітні курси, де вивчали теорію і практику хорової справи. Розвитку волинської хорової культури сприяли мистецькі конкурси. Ініціатором їхнього проведення стало ВУО. Після «Конкурсу театральних гуртків в Острозі», який охопив хорові колективи Здолбунівського повіту, зорганізували такі заходи на Рівненщині, Луччині [14, арк. 7]. 1936 р. у Володимирі відбувся з'їзд диригентів аматорських хорів, на якому пролунала думка про потребу заснування на Волині української державної музичної школи [398, с. 318].

На противагу таким організаціям діяли польські інституції, які пропагували польську культуру з-поміж населення Волинського воєводства. Таким яскравим прикладом стало спортивно-руханкове товариство «Сокіл», яке ставило за мету популяризацію польської танцювальної та музичної культури, театру, книги, радіо. Осередки товариства залучали до співпраці такі організації, як Волинське товариство підтримки театального мистецтва

в м. Луцьку, «Ormuz» – Організація музичного руху в Кременці, «Lutnia» – Співоче товариство в Ковелі та ін. Польські хори існували і в с. Усичі та Людвигшин Луцького повіту тощо [154].

Головними центрами польської культури стали міста Луцьк, Рівне, Кременець, Ковель. Польська громадськість запрошувала на різноманітні свята за участі хорів, де звучали польські, українські, російські пісні, виконували церковні та класичні твори [43, арк. 30]. Заняття у хорах, участь у концертах сприяли естетичному вихованню населення, зокрема юнацтва, прищеплювали любов до музично-мистецьких традицій польського народу, урізноманітнювали дозвілля.

Хорове мистецтво не могло розвиватися без музичного супроводу. Уже на початку 20-х рр. ХХ ст. при товариствах «Просвіта» виникли перші струнні оркестри, інструментальні ансамблі. Згодом вони почали виступати із сольними номерами. За певних причин (відсутність традицій, нестача виконавців тощо) інструментальний склад таких колективів був нетрадиційним. Це означало поєднання струнно-смичкових інструментів із народними, коли поряд зі скрипкою звучали балалайки, мандоліни, домри. Репертуар оркестрів становили романси, марші, варіації Ф. Шуберта, Й. Штрауса, М. Глінки, Дж. Верді. Активно працювали в цьому напрямі струнні оркестри Радивилова, Ковеля, Турійська, Рожищ, Олики [119, к. 5].

Досить вдало поєднували просвітницьку діяльність з мистецькою члени Блудівської «Просвіти» Горохівського повіту брати П. та О. Годики, П. Косинський, А. Гребенюк, сестри Бондар та ін. Так, організувавши у власному будинку бібліотеку й хату-читальню, П. Годик зумів налагодити діяльність сільського аматорського театру, вистави якого супроводжувалися українськими піснями й музичним оркестром. Проте поліція закрила цей просвітянський осередок, мотивуючи своє рішення відмовою селян у постановці п'єс польських драматургів [146; 147].

Приєднуємося до думки М. Пшеничного [459, с. 80], який стверджує, що кожна видатна особистість неординарна хоча б тому, що глибоко шанує

свій рідний край, народ та інших представників національностей, із якими звела доля. Це стосується представників національних меншин, які мешкали на теренах Волині за означеного часу. Зокрема, відомий громадський діяч, професор, викладач Дубенської гімназії отець-митрат Ю. Шумовський (1909–2004 рр.) у своїх публікаціях активно звертався до єврейського питання. З любов'ю та пошаною він подає традиції та звичаї євреїв, наголошуючи на їхньому музичному колориті. Описуючи православну священницьку вечерю, він згадував: «сходились музики Йоселя на концерт та баль для гостей пароха... Широко і гостинно відчинена їдальня наповнялась гостями, а оркестра славного Йоселя виграла якусь довгу увертюру... Йосель зі своєю капелою жидів у характерних хаситських національних жидівських строях (в чорних лапсардаках довгих, чорних пантофлях, але в білих панчохах, в ярмулках та з червоною хустиною в задній кишені, що через розріз лапсардака добре виглядала) з запалом вигрвали на своїх інструментах...» [160, с. 40]. З-поміж єврейських оркестрантів, які вважалися толерантними і в національному, і в релігійному аспектах, можна було почути звуки цимбалів, скрипок, контрабасів, труб, бубнів [160, с. 3].

Оповідає Ю. Шумовський і про своє навчання в Кременецькій духовній семінарії: «Завжди ми мали перевагу над оркестрами та заслуговували найбільше оплесків від народу, серед котрого переважно були містечкові жиди. В той час не було в наших волинських жидів якогось нацизму і ненависті до українців, а навпаки – між нами і жидівським населенням панувала приязнь і взаємна пошана...» [160, с. 3].

Своє хорове та оркестрове мистецтво демонстрували чехи. Наприкінці 30-х рр. ХХ ст. на Волині функціонувало 107 духових оркестрів, які популяризували музику на волинських святах і фестивалях [444, с. 37]. З відомої родини українських чехів походив поет, композитор і виконавець Я. Поспішіл (1921–1997 рр.) – уродженець волинського села Глинськ на Рівненщині. Любов до музики він перейняв від своїх дядьків – піаніста, композитора й педагога К. Дуди та професора Київської консерваторії та

піаніста й композитора, професора музичної школи Львівського вищого музичного інституту імені М. Лисенка в Рівному О. Поспішила, автора фортепіанних творів. Музичну грамоту та гру на скрипці Я. Поспішил вивчав у двоюрідного дядька – професора Львівської консерваторії. По завершенні навчання в неповних 18 років він керував смичковим оркестром у рідному селі [178].

Порівняно з хоровою виконавською справою, музичне виконавство розвивалося повільніше. Найактивніше себе проявили бандуристи, кобзарі, перші успіхи яких починались із сольних виступів (Д. Щербина, Г. Білогуб, К. Місевич).

1928 р. колишній діяч Центральної ради, просвітянин К. Місевич (1890–1943 рр.) разом із Д. Гонтою створив у Кременці ансамбль торбаністів і бандуристів. Виступи артистів були популярними з-поміж учнівського юнацтва, селянської та робітничої публіки, представників інтелігенції. Творча доля звела його з М. Боно – випускницею Київської консерваторії за класом фортепіано та вокалу, дочкою італійського емігранта, повстанця-гарібальдійця. На той час співачка була знаною в Україні, виступала з хором К. Стеценка, обробки українських пісень для її сопрано писав сам М. Леонтович. К. Місевич власноручно виготовив для Маргарити бандуру, навчив грати на ній. Новостворений творчий дует розпочав гастрольну діяльність Волинню, під час якої пропагував українську пісню, пробуджував національну свідомість [512, с. 212]. За його прикладом М. Левицький організував у Луцькій гімназії гурток бандуристів і став ініціатором створення інструментів за власними кресленнями [157, с. 182].

Власний ансамбль бандуристок створила в Луцьку солістка Волинського українського театру Г. Білогуб, одна з перших жінок-бандуристок Західної України. Зі своєю концертною програмою колектив об'їздив усю Волинь і Полісся. Бандуристки виконували народні пісні та твори композиторів-класиків («Виклик» Б. Ємця, «Шумка» М. Завадського) [171]. Високопрофесійна гра К. Білогуб викликала захоплення у відомих

громадських діячів М. Скрипника, С. Руданського. У подарунок від Ф. Колесси жінка отримала збірку народних дум із написом: «Першій жінці-бандуристці». До спільного турне Європою вона отримала запрошення від Д. Котка, а до поїздки в Америку – від В. Тисяка. Однак, будучи патріоткою малої батьківщини, Ганна відмовлялася від цих пропозицій і стверджувала, що принесе більше користі саме в рідному краї. Свідченням цього є знаменита Струсівська капела, створена бандуристкою в с. Струсів на Тернопільщині, яка згодом отримала міжнародне визнання [343, с. 130].

Великим успіхом користувався квартет бандуристів, який Г. Білогуб організувала в Луцьку разом із донькою та Ю. Кох. Пізніше колектив було реорганізовано в капелу. Неодноразово музиканти брали участь у концертах, урочистих академіях, товариських сходинах. Репертуар виконавців вражає різноманітністю та різножанровістю, з-поміж них – інструментальні твори «Про Байду», «Запорожець», «Ой піду я лугом, лугом», «Чом, чом не прийшов», «Колисанка» М. Левицького на слова Лесі Українки, «Колисанка» Ф. Шуберта та ін. [343, с. 174].

Завдяки виконавській майстерності Г. Білогуб на Волині утверджувалося професійне інструментальне мистецтво. «Відома талановита бандуристка Ганна Білогуб... своїм чудовим виконанням українських дум... викликала правдивий ентузіазм присутніх, як українців так і поляків», – писала газета «Українська нива» [227].

Молодий бандурист із Рівного М. Боготниця організував капелу бандуристів, за допомогою якої намагався донести до слухачів милозвучність українських народних пісень та музики («Ой Морозе, Морозенку», «Ой, видно село», «Стоїть явір над водою» на слова Г. Сковороди та ін.) [343, с. 135].

За допомогою мистецтва волиняни прагнули зберегти національні духовні багатства. Виразниками такого руху стали кобзарі, які закладали основи розвитку професійного інструменталізму з елементами місцевих фольклорних традицій.

Можемо стверджувати, що кобзарський рух на Волині в 1920–1930-х рр. був продовженням відповідної тенденції музичного життя в Наддніпрянській Україні на початку 20-х рр. ХХ ст. Він став доказом єдності мистецьких процесів в українській культурі за міжвоєнного часу.

Періодичні видання 1920–1930-х рр. дають підстави стверджувати, що Волинь була представлена і професійним фортепіанним мистецтвом. Так, у Кременці 1937 р. під час фортепіанного концерту виступала піаністка В. Михайлівська, у репертуарі якої звучали твори М. Лисенка, Л. Ревуцького, В. Барвінського, С. Людкевича, Н. Нижанківського [170].

На шпальтах часописів згадуються імена піаністок Єленковської з Ковеля та І. Ванджарук. Остання виступала на концерті Луцької української гімназії і виконала «Фантазію» П. Вакса [157, с. 141].

Окрім відомих виконавців, на сцену виходила талановита молодь. Так, учень Луцької української гімназії О. Павлов віртуозно виконував «Чардаш» В. Монті і «Поранок» Д. Джонсона [157, с. 142]. У Рівному під час Шевченківської академії виступала 13-річна піаністка Т. Скрипник із творами «Ой, глибокий колодязю», «Чи ти, милий, пилом припав», «Sonata en la mineur» [128, к. 17].

Активно працювали на теренах воєводства вокальні та інструментальні ансамблі, які організували російські емігранти. На початку 1920-х рр. у Здолбунові за ініціативи А. Павлова було створено «Ансамбль кубанських козаків». Виступ хору цього колективу супроводжував невеликий струнний оркестр. До його репертуару входили різножанрові номери: козацькі й рекрутські пісні, танцювальні лезгінка, трепак, «Боярський танець», оркестрові варіації на теми російських, українських, кавказьких та циганських романсів [99, арк. 36].

Популяризації російської інструментальної музики сприяв ансамбль балалайок за керівництва С. Дубровіна, який виник наприкінці 20-х рр. ХХ ст. під патронатом Рівненського православного добродійного товариства. Поряд із російськими та українськими народними піснями, музиканти

виконували пісенні твори в перекладах («Куяв'як» Г. Венявського, «В церкві») П. Чайковського, «Молитва» В. Александрова тощо). Подібний колектив під орудою К. Дякова-Ставицького працював у Здолбунові [99, арк. 40].

Розмаїття волинської музичної інструменталістики доповнював Волинський оркестр мандоліністів, що засвідчив музичне різноманіття краю.

Доволі високим був професійний рівень камерно-вокального музикування. З-поміж його виконавців стало відоме прізвище уродженця Рівненського повіту, учителя й кантора Рожища В. Евальда (1906–1988 рр.). Особливо популярними серед слухачів стали пісні, написані на слова волинських поетів, у тому числі поезії волинського поета Г. Тичковського [90, арк. 23].

Своє колоритне мистецтво демонстрували хореографічні колективи волинського краю. Серед тих, хто прославив його в танцювальному мистецтві, був видатний український балетмейстер, хореограф В. Авраменко (1895–1981 рр.). Доленосною для майбутнього артиста стала зустріч у Мінську 1917 р. із С. Петлюрою. Саме за його порадою юнак переїхав до Києва і вступив до Драматичної школи імені М. Лисенка, одночасно працював у Національному театрі [284, с. 107].

У трагічні для УНР часи В. Авраменко вивозить в еміграцію Український ансамбль народного балету і танцю. У 1921 р. у м. Каліш (Польща) він організував школу українського національного танцю, яка презентувала українське мистецтво, гастролюючи територією Польщі. Своім талантом він зумів піднести народні танці на професійний рівень та викликати інтерес і любов до нього не лише в українців, а й усього населення краю. В. Авраменко пропагував українську культуру з-поміж українських юнаків та дівчат, організувавши в 1922–1923 рр. танцювальні гуртки в Кременці, Дубні, Луцьку, Торчині та інших містах краю.

Згодом в українській діаспорі В. Авраменка назвали «батьком українського танцю», оскільки професійна праця хореографа стала

своєрідною «волинською академією танцювального мистецтва». У репертуарі гуртківців були сольні та парні танці «Гопак», «Чумак», «Великодній хоровод», «Запорозький козак», «Козацький танок із шаблями» та ін. Часто танцювальні композиції супроводжували виступи хорів. В. Авраменко знайомив глядачів з культурою інших народів, про що засвідчує постановка танцювальної сюїти «Смуток Ізраїлю». Такі виступи із захопленням сприймали жителі Здолбунова, Глинська, Луцька, Гощі [232, с. 109]. Завдяки таланту та ентузіазму балетмейстера Волинь отримала чимало професійних хореографів, як-от: І. Козак, О. Бахов і С. Тасюк із Луцька, В. Савчук із Дермані та ін.

Поряд із концертною діяльністю митець працював над створенням шкіл танцю. Вихованець В. Авраменка І. Козак за сприяння клубу «Рідна хата» організував у Луцьку школу дитячого балету, популяризуючи українське мистецтво з-поміж молодого покоління. Основи хореографії в ній вивчали діти віком від 2,5 до 5 років. Концерти цього дитячого колективу проходили в переповнених залах. До його репертуару входили різновиди «Гопаків», «Танець гномів», «Коломийка», «Східний танок», навіть «Чардаш». Такі танці в дитячому виконанні викликали захоплення досвідченої публіки. Загалом за десять місяців діяльності В. Авраменка на Волині було засновано п'ять шкіл, у яких діти навчалися танцювального мистецтва [284, с. 107–109].

Під гучні аплодисменти глядачів проходили постановки танцювально-хореографічних композицій В. Авраменка «Великодня гаївка», «Журавель весільний», «Козацький танок з шаблями», «Танок Довбуша», «Гречаники» та балетні композиції «Великдень на Україні», «За вільну Україну», «Смуток Ізраїлю», «Чумаки», «Січ отамана Сірка» та ін. [447, с. 32].

Через переслідування польської поліції «за пропаганду патріотичних мотивів» В. Авраменко змушений був емігрувати до Чехословаччини, відтак до Канади, США. Там він засновував гуртки українського народного танцю, проводив численні концерти. 1931 р. маєстро організував грандіозний виступ у нью-йоркській Метрополітен-опері за участі 500 танцюристів і

100 хористів, а 1935 р. виступав із концертною програмою в Білому Домі США [325, с. 223]. Вірний син українського народу, до кінця свого життя В. Авраменко продовжував популяризувати вітчизняне мистецтво та зберігати українські традиції. Він створив перші звукові фільми, де розкривав феномен української, зокрема й волинської, народної хореографічної культури [284, с. 109].

Танцювальне мистецтво невіддільне від постановок театральних вистав. Важливу роль у їхній організації відіграли просвітянські осередки. Так, не лише в Торчині, а й навколишніх селах знали й шанували діяльність місцевих артистів: братів Новицьких, синів торчинського священика. Разом з А. Кревським, музикантом, хореографом, учнем В. Авраменка вони брали участь у постановках українського козацького танцю, обрядових композицій і хороводів [325, с. 222] (Додатки К, Л, М, Н).

Аматорські гуртки Воютинської «Просвіти» зуміли поставити не тільки п'єсу М. Старицького «Ой не ходи Грицю та й на вечорниці», комедію Л. Яновської «На сіножаті», а й опери «Запорожець за Дунаєм» та «Наталка-Полтавка». Жодне з цих дійств не проходило без виступів місцевого танцювального колективу [325, с. 223] (Додаток П).

До сьогоднішніх днів пам'ятають старожили Луцька місцевого аптекаря, випускника Варшавського університету Я. Криштопа. Будучи знаним танцюристом, він створив кілька хореографічних гуртків, які відвідували і дорослі, і діти [641, с. 416]. Популяризуючи українське, польське, єврейське мистецтво, митець увів до концертних програм 15 танців різних слов'янських народів. Окрім цього, Я. Криштопа уславився тим, що перший у Луцьку почав займатися танцями на ковзанах [641, с. 417].

Ще одним сценічним жанром волинських театральних колективів став балет. Танцювальний супровід вносив у вистави своєрідний стилістичний колорит. Найбільшою популярністю користувалися постановки балетмейстерів у «Наталці Полтавці», «Сорочинському ярмарку». Однак існували й самостійні балетні вистави. Хоча вони не мали конкретного

сюжету, проте розгорнуті танцювальні композиції, як, до прикладу, трилогія «Різдво на Україні» на музику колядок М. Лисенка й К. Стеценка, були пов'язані з традицією інсценізацій [337, с. 314].

Порівняно з політичною сферою, культурна ділянка передбачає більше взаємопроникнення та взаємозбагачення різних мистецьких впливів. Велику роботу в цьому напрямі здійснювали активісти польського молодіжного товариства «Сокіл». З-посеред танцювальних гуртів товариства особливої уваги заслуговують рівненські та луцькі колективи. Основним їхнім завданням був розвиток польської хореографічної культури, зокрема народних танців. Важливу допомогу їм надавали балетмейстери повітових театрів. Окрім того, з Центральної Польщі надходили мистецькі фахові видання, які відігравали важливу роль у створенні танцювальних композицій, доборі музичного супроводу тощо. Відповідно до сокільських навчально-виховних методик танець мав сприяти не лише естетичному та моральному, а й фізичному вихованню [7, арк. 14].

У середовищі чеських громад Горохівського повіту користувалися популярністю концертні програми за участі танцювального колективу с. Сенкевичівки. Вони супроводжувалися місцевим струнним оркестром і виступами хору [163]. Такі концерти проводилися і для українців, що черговий раз засвідчує мирне співіснування різних національних меншин, обмін їхніми культурами.

Отже, розвиток музичного, хорового, танцювального мистецтва на волинських теренах відбувався у складний для краян час. Незважаючи на політику польської влади, він сприяв формуванню професійної культури, збереженню вікових традицій, моральному й національно-громадському вихованню молодого покоління українців та представників інших національних меншин, а також підніс культурний рівень населення.

Поряд з хоровими колективами, для яких писали музику відомі українські композитори М. Тележинський, А. Річинський та інші, створювалися струнні оркестри, інструментальні ансамблі. Виразниками

національного культурного багатства стали ансамблі бандуристів та кобзарські виконавці. Тогочасна періодика свідчить, що саме за міжвоєнного періоду ХХ ст. на Волині почало формуватися українське професійне фортепіанне мистецтво. Тут народжувалася і школа професійного танцю за керівництва видатного балетмейстера В. Авраменка. Сценічним жанром волинських театральних колективів став балет. І хоча офіційна політика Польщі намагалася різними шляхами впливати на культурного життя місцевого населення, перешкоджати розвитку українських та інших мистецьких осередків, вона не змогла зупинити мистецький розвиток Волині.

4.2 Основні жанри та течії образотворчого мистецтва

Художньо-образотворча спадщина міжвоєнної Волині – яскраве, самобутнє, колоритне явище, що репрезентує різні мистецькі жанри, напрями, течії. На відміну від інших сфер культурного життя, на її розвиток вплинули не стільки національна-політична ситуація в краї, скільки його етнокультурні традиції, природа, соціальне становище та панівні в західноєвропейському образотворчому мистецтві тенденції і віяння. Перебуваючи у відносно відкритому європейському культурному просторі, волинські митці відзначалися високим рівнем мобільності: навчалися в зарубіжних (зокрема й польських) закладах, проживали на Волині й інших західноукраїнських регіонах та в осередках еміграції, брали участь у представницьких художніх вернісажах у різних частинах світу. У таких ракурсах вони об'єднувалися у професійні спілки для духовного взаємозбагачення та захисту соціальних інтересів.

Помітним явищем у розвитку образотворчого мистецтва не лише України, але й Європи став гурток «Спокій», який ініціювали волиняни – студенти варшавської школи образотворчого мистецтва 1927 р. Упродовж 11 років (1927–1938 рр.) його члени організували 13 мистецьких виставок у

Варшаві, дві з них пересувні на Волині. Велику зацікавленість у художніх колах викликали репрезентовані на VIII мистецькій виставці в столиці Польщі (1935 р.) зразки волинських народних килимів (пасеки) та роботи В. Зварича. Неодноразово молоді художники Н. Хасевич, М. Букатевич, П. Мегик та інші брали участь у виставках Асоціації незалежних українських митців (АНУМ) у Львові та української графіки в Празі й Берліні [527, с. 12].

У червні 1935 р. члени «Спокою» улаштували виставку в Луцьку, де представили найкращі твори українських митців. Вона складалася із трьох відділів. У першому було зібрано замальовки українського народного мистецтва та проекти до урядження внутрішньої архітектури; у другому – праці зі станкового малярства – акварель, темпера, олія; у третьому – прикладна та чиста графіка [527, с.13].

Високу професійну оцінку на цій виставці отримали роботи в стилі темпери П. Мегика «Хресна дорога», «Natur-morte № 56», пейзаж «Верби» та Д. Дунаєвського «Natur-mort» (темперові та олійні). На противагу П. Мегикові, якого передусім цікавила форма, Д. Дунаєвський звертав увагу на кольористику, цілковито опановуючи ризиковані моменти гри кольорів. З його робіт найбільш цікавими були олійні твори «Риби» і «Донька міста» [213].

Гуртківці наполегливо опановували малярську культуру та відзначалися великою працездатністю. Незважаючи на віддаленість від модерністської течії в малярстві, вони репрезентували різні техніки малювання та залишалися вірними темі українського життя, твердо вірили у свої переконання і самовіддано служили обраній справі.

Талановитою і неординарною особистістю, графіком європейського рівня став багаторічний секретар гуртка Н. Хасевич (1905–1952 рр.). Після навчання в майстерні відомого польського графіка, професора В. Скочиліся він повернувся на рідну Волинь, де працював учителем у місцевій школі, бухгалтером у сільпо. Митецький світогляд Н. Хасевича почав формуватися ще під час роботи помічником іконописця в майстерні Рівного. Згодом свої

фахові навички вдосконалював у мистецькій школі при Академії мистецтв у Варшаві. Професор М. Котарбинський навчав Н. Хасевича малюнка й малярства, професор Й. Чайковський – декоративного ткацтва. Здібним юнаком заопікувалися митрополит А. Шептицький, депутат польського сенату С. Скрипник, письменник Ю. Липа. Під їхнім впливом після повернення на малу батьківщину молодий художник став активним учасником громадського і політичного життя, вступив до Волинського українського об'єднання, але згодом став членом ОУН [294, с. 23]. У мистецьких колах Н. Хасевич був відомим уже з 30-х рр. ХХ ст. У 26 років його ім'я було вписано до Української загальної енциклопедії [619, с. 48].

Н. Хасевича як талановитого художника визнали в мистецьких колах Австрії, Бельгії, Канади, США, Угорщини, Нідерландів, Фінляндії. Його творчість була представлена графікою, екслібрисами на вернісажах у Львові, Празі, Лос-Анджелесі, Чикаго, Берліні та високо оцінена критикою і глядачами. Усього 35 виставок виборювали право представити твори Н. Хасевича. Його ім'я ставлять в один ряд із такими митцями, як Ю. Нарбут, В. Кричевський, П. Холодний [294, с. 23]. Хоча серед поважних малярських здобутків були пейзажі й портрети (твір «Праля» здобув почесну нагороду Ватикану; портрет гетьмана І. Мазепи – почесний диплом варшавської Академії мистецтв тощо), найбільше уславився Н.Хасевич у графіці. Він наполегливо працював над створенням дереворитів і граверного друку. Зокрема, заслуговують на увагу дереворити «Natur-morte» (темпера, ч. 14), «Альфабет та exlibris-u» та ін. Важливими здобутками в цьому напрямі творчості художника став екслібрис президента УНР в екзилі А. Левицького [298].

З-поміж талановитих митців «Спокою» був і добре відомий у художніх колах Волині, уродженець міста Любомля М. Букатевич (1907–1985 рр.). Ще в дитинстві хлопець захоплювався поліською природою, її людьми, пам'ятками архітектури, творами народного мистецтва. Навчаючись у

Любомльській загальноосвітній школі, М. Букатеви́ч підробляв художником-декоратором [440, с. 15].

Шлях до мистецького визнання М. Букатеви́ча був важким. Великий вплив на становлення українського митця відіграли праця в приватних майстернях Кракова, який вирізнявся готичними костелами, ренесансними будинками, а також навчання у Варшавській школі мистецтв, де здобув добрі знання з теорії і практики живопису, графіки, скульптури [476]. Закінчивши її 1937 р., він став членом об'єднання «Спокій». Двічі твори М. Букатеви́ча експонували на виставках у Варшаві, серед них пейзажі, портрети, натюрморти, тематичні картини. Загальне визнання отримала картина «Портретний етюд» (1938 р.) та ін. [440, с. 117].

Великою популярністю користувалося художньо-мистецьке видання гуртківців «Спокою» «Дереворити» (1939 р.) що вийшло накладом лише в 250 примірників з обкладинкою, виконаною Н. Хасевичем. Під час одного з виступів сенатор з Волині М. Маслов наголошував: «...в Луцьку так багато артистів-малювців, що ми волиняни маємо новий культурно-мистецький дорібок» [620].

Свою сторінку в історію мистецького руху Волині міжвоєнного періоду ХХ ст. уписав художник, педагог-новатор, архітектор, подвижник культурного просвітництва, уродженець Кавказу з грецьким та російським коріннями Г. Косміа́ді (1886–1967 рр.). Учень відомих російських живописців В. Серова та Є. Хрусто́ва, він 24 роки прожив у Рівному, де викладав образотворче мистецтво в українській, польській, єврейській, російській гімназіях, інших навчальних закладах. Поєднуючи педагогічну працю із живописом, Г. Косміа́ді організовував мистецькі виставки своїх та учнівських робіт у Рівному, Луцьку, Кракові, Варшаві. На Всесвітній виставці дитячих робіт у Парижі 1937 р. Західну Україну й Волинь представляли 68 малюнків його вихованців, що засвідчує їхню художню цінність [371].

Любов Г. Косміаді до краю і його мешканців відображають натюрморти та рівненські пейзажі. Серед полотен майстра відзначаємо картини на біблійні теми. Більша частина цих робіт укладається в концепцію «погляд на землю», оскільки внутрішній світ митця проявився в них як світоглядна триєдність на Всесвіт, як «Град Божий», «Град Природи», «Град Людський».

Особливий колорит картин Г. Косміаді (то непомітний, рівний, то яскравий, строкатий) увиразнюють відомі полотна «Білі свічки», «Чорне небо», «Два хрести біля ставка», «Дві берези», «Північне озеро», «Жовтий натюрморт». Вони становлять яскраві зразки вітчизняного та світового модерну. В усьому цьому відчувається любов до волинської землі, на якій творив художник.

Г. Косміаді навчав учнів бачити і відчувати мистецтво, знайомив їх із образотворчими шедеврами, водив на пленери, навчав вишивати, ліпити з глини, слухати поезію і музику (улаштовувалися такі заходи, як «Вечір веселих віршів», «Вечір сумної поезії»). За його керівництва юні митці грали різні ролі в театральних виставах, сценарії до яких здебільшого писав сам учитель. Вони самі ж придумували й виготовляли декорації, костюми, бутафорію [371]. Одним із його захоплень була жіноча тематика, їй присвячено близько 20 полотен митця.

До архітектурної спадщини Г. Косміаді можна віднести кінотеатр «Ампір», побудований за його проектом. За міжвоєнного періоду ХХ ст. його вважали найкращим культурним закладом Рівного. У будиночку з круглими та квадратними віконцями, мансардочками на вулиці Дворецькій, теж спроектованому архітектором, розташовувався дитячий садок [371].

Любов до мистецтва, жадаба творчості посідали центральне місце в житті талановитого художника Г. Остапенка (1892–1971 рр.). Завдяки його хистові та працелюбності маємо можливість поглянути на Луцьк у минулому й порівняти, як змінилося місто [487, с. 376]. Г. Остапенка справедливо називали «художником міста», оскільки серед численних творів автора –

зображення Луцька, міських парків, алей, архітектурних пейзажів і замських краєвидів. У своїх полотнах «Луцьк. Вулиця Пілсудського», «Луцьк. Вулиця Болеслава Хороброго», «Луцьк. Етюд», «Луцьк. Водоніс» митець утілював вічні ідеї добра, гармонії, любові. Лише закохана у свій край людина може так легко і просто, щиро й високохудожньо оспівувати рідне місто, його людей [487, с. 376-377].

Уся творча спадщина Г. Остапенка, яка нині зберігається у фондах Волинського обласного краєзнавчого музею, є за своєю суттю монологом художника. Її персонажі – прості люди: селянин, водонос, циганка, а пейзажі – невибагливі куточки міста. Але всі вони захоплюють своїми зворушливими розповідями й художнім переосмисленням відомих мотивів. Незважаючи на відсутність професійної художньої освіти, за допомогою інтуїтивного відчуття, вправності володіння технікою олійного живопису митець працював над тим, аби зберегти для нащадків красу рідного міста.

З-поміж відомих вітчизняних митців не було жодного, хто б не звертався до українського краєвиду [289, с. 130]. Творчість волинського художника В. Караваєва (1889–1975 рр.) також пронизана любов'ю до рідного краю, вона вражає досконалим знанням місцевих мотивів. У його здобутку – оригінальні акварелі, ескізи, живопис. Особливо цінними є картини із зображенням пам'яток архітектури. Колекція творів митця зберігалася в його оселі в с. Кречеві Іваничівського району онукою В. Караваєвою-Рудчук. У творах художника «Весняний полудень», «Весна перемагає», «Етюд з курками» простежуються «спілкування з природою на пленері» та зближення з народним мистецтвом. однак митець не просто показує зміну сезонів, а передає драму місцевих подій, колорит буденної сільської метушні [289, с. 133].

З-посеред тих, хто намагався за допомогою пензля зберегти традиції і звичаї, самотність мешканців Волині, був самодіяльний художник зі с. Степані Рівненського повіту С. Чуприна (1915–1991 рр.). Його перші твори, написані вугіллям на шматках дерева, відображали героїчне минуле

українського народу. Почута митцем історія в піснях, легендах, переказах оживала на папері й полотні [517].

Роки навчання в художній студії професора Р. Ставничого при Степанському осередку «Просвіти» (1931–1932 рр.) допомогли С.Чуприні глибше осмислити художнє мистецтво. Його картини відображають народне життя, побут, працю, відпочинок. Нерідко їхніми прообразами виступають рідні, друзі, сам автор. У 20-х рр. ХХ ст. с. Степань було відомим своїми ярмарками, які проводилися двічі на рік. Їх відвідували купці з Рівного, Корця, Вільна та інших міст. На картинах С. Чуприни циклу «Ярмарок у Степані» зображено Литовський шлях, торгівлю виробами. На іншому полотні «Скоромохи» художник показує ігрища, танцівників із ведмедем, які розважають відвідувачів ярмарку. До цього ж циклу належить і полотно «Хресний хід на Йордань» [517].

Отже, завдяки творчості волинських художників є можливість глибше пізнавати історію краю міжвоєнного періоду ХХ ст. Газета «Українська нива» за 1933 р. повідомляла, що Волинь багата на визначних артистів-малярів, правдивих, талановитих і вправних. Зокрема, часопис найбільш схвально відгукувався про польських митців: «Годлевська, яка вміє знаходити у кожному куточку красу; Пшерацька, яка в інтимних тонах так правдиво, так виразно і з таким настроєм передає сумні моменти людського життя, викликаючи до нього своїм талановитим образом співчуття... Силою експресії міг вкласти абстрактну ідею в конкретні форми Гулевич... Вдало одухотворював життя Дуткевич». Також відзначалася творчість талановитого імпресіоніста В. Єнджевського [217; 504, с. 3]. Як уже згадували, посол польського сенату М. Маслов неодноразово наголошував на здобутках митців Волині, що може похизуватися цілою когортою представників «волинського ренесансу» 20–30-х рр. ХХ ст. [128, s. 67].

Значущим осередком малярства за 1930-х рр. став Кременець. Після відродження Кременецького ліцею створена при ньому мистецька секція закликала молодих художників міста створити спільну організацію для

розв'язання важливих культурно-мистецьких завдань, основним із яких було його перетворення на малярський осередок. Цьому сприяли місцева природа, дерев'яна архітектура тощо [273].

Такий художній центр з'явився 1935 р. Тут проводили заняття у формі літніх слухань і зимових курсів, які тривали по два роки. Зокрема, це були уроки малювання, креслення та з основ мистецтвознавства, на яких вивчали методику малювання, малярство, графіку, топографію, орнамент, естетику, проектування театральної декорації тощо. Незабаром кременецьку школу було перенесено до містечка Вишневець, у колишній замок князів Вишневецьких. Її популярність засвідчує той факт, що заняття відвідували близько 150 слухачів [651].

Уже в перший рік діяльності художній осередок відвідали краківські художники, які постійно проводили тут свої пленери. Кременець нарекли «Волинським Барбізоном» на зразок польського Казимира над Віслою. Заохочені стипендіями та перспективою професійного зростання, багато митців залишалися тут на постійне проживання. З-поміж них – Е. Крха, Є. Васільковський, Г. Зарембянка, С. Осостович, Я. Цибіс, С. Щепанський [275].

1937 р. при Кременецькому ліцеї було створено канікулярну художню студію (КХС), у якій викладали випускники провідних польських мистецьких академій – Варшавської, Краківської, Вроцлавської: Л. Ормезовський, Г. Цибіс, Г. Вольф, В. Стапінський, К. Рутковський, Ч. Ржепінський, Тодорович, Штудніцький, А. Гержабек, Майхрзак, С. Схейбаль, Є. Сенкевич, а також різьбяр М. Внук, викладач народного мистецтва І. Карпінська та інші митці, які залишили помітний слід в історії польського малярства [273].

Особливу групу становили художники-колористи, які вважали провідним завданням живопису втілення творчих ідей за допомогою колористики. Результат такої масштабної діяльності художників був неперевершений. Жодна виставка довоєнного часу не обходилася без

кременецьких пейзажів. Різні за жанрами й технічним виконанням твори й сьогодні дають унікальну можливість для осмислення художніх традицій польського малярства. Нині їх можна побачити у фондах Кременецького краєзнавчого музею (ККМ), музеях Кракова, Варшави, Любліна, Вроцлава та приватних збірках [565, с. 257].

Результатами плідної праці цього осередку художників стали полотна «Пейзаж із Кременця» Я. Цибіса, «Вулиця старого міста» Є. Васильковського, «Вулиця Горна» Л. Ормезовського, «Кременець» Г. Рудзької-Цибісової, «Над Іквою», «Мотив з Кременця», «Божниця в Кременці» М. Самліцького та ін. Щороку до Кременця з'їжджалося все більше відомих митців і знаменитостей, які своїм талантом знайомили Україну і Європу з романтичною волинською красою. Багато з них залишали свої твори у мистецькій галереї при Кременецькому ліцеї. Станом на 1938 р. вона налічувала близько сорока картин [275].

Пленер 1938 р. відзначився тим, що на нього до Вишневеця приїхало 160 митців з усієї Польщі. Тоді ж з'явилася думка щодо створення організації випускників цієї художньої школи, проте ці плани не встигли реалізувати [275].

Відомий краківський часопис за редактування Я. Цибіса «Głos Plastyków» дав високу оцінку малярському осередку в Кременці. У ньому повідомлялося, що місцеві пленери щороку відвідують 60–70 відомих художників [273]. Як мистецький осередок «Кременець перебував у стані безперервного напруженого пошуку, прагнучи не тільки відображати, але й формувати притаманними йому засобами нові риси культурного життя. Це осмислення масштабності творення викликало сплеск творчості, в якій мистецькі здобутки минувшини та народної традиції оновлювалися і відроджувалися», – наголошує сучасна дослідниця А. Панфілова [442].

Розвиток образотворчого мистецтва на Волині за міжвоєнного періоду ХХ ст. у сучасному мистецтвознавстві часто трактують як «волинський Ренесанс». За кожним його представником стоїть насправді унікальна

мистецька спадщина, яку важко осягнути й реконструювати повністю. Художники Волині, продовжуючи традиції минулих сторіч, активно освоювали нову тематику, нові стилі відображення дійсності, що найяскравіше увиразнюють здобутки Н. Хасевича, М. Букатевича, П. Мегика, М. Косміади та інші. Їхні картини отримували визнання не лише на місцевих виставках, а й у Варшаві, Кракові, Празі, Берліні та інших мистецьких осередках Європи.

4.3 Труднощі й особливості містобудування регіону та нові архітектурні стилі

На час утворення Волинського воєводства 1921 р. регіон мав найнижчий рівень соціально-економічного розвитку в Другій Речі Посполитій та потребував упорядкування планувальної і функціональної структури населених пунктів. Перед владою стояли завдання щодо визначення перспектив розвитку з урахуванням містобудівних тенденцій у світовій і вітчизняній архітектурній теорії та практиці, а саме: а) розбудова житлового фонду, об'єктів інфраструктури; б) структурування, благоустрій міського й сільського середовищ тощо.

Проблеми соціально-економічного та просторового розвитку у великих містах Центральної та Західної Польщі можна було розв'язувати меншими матеріальними й часовими витратами, аніж у новоствореному Волинському воєводстві. При цьому визначення стратегії розбудови міст Волині у 20-х рр. XX ст. за відсутності фахівців-архітекторів було неможливим. Лише на 1932 р. у воєводстві постійно проживало і працювало сім архітекторів, які мали право виконувати проекти будівель усіх типологічних груп: Ф. Кокеш, Т. Крафт, В. Стахонь, С. Тимошенко (Луцьк), З. Целярський (Кременець), Т. Горнунг (Володимир), Г. Фресс (Рівне). Повноваження архітектора мали також інженери О. Петров (Луцьк), Я. Плавінський (Ковель), А. Гурандо

(Сарни), С. Німеньський (Здолбунів), К. Стеллецький, О. Столяров, В. Свентохівський (Рівне), але до робіт з реставрації чи реконструкції вони не допускалися [378, с. 34].

Оскільки жоден із цих фахівців не мав права займатися містобудівельним проектуванням, така кадрова ситуація призвела до того, що не були скоординовані різномасштабні інвестиційні зачинання, а окремі новобудови зводились у невідповідних місцях, без урахування наявних комунікаційних зв'язків. Ще однією важливою проблемою стала реставрація, консервація та пристосування до нових функцій архітектурних пам'яток, а також включення їх у контекст нової забудови. Серед таких об'єктів були середньовічні ансамблі Луцька й Володимира, ренесансні будівлі XVI ст. Дубна та Любомля, барокові ансамблі XVII–XVIII ст. Корця, Кременця, Тучина, Великих Межиричів (Корецьких) [538, с. 187]. Основними центрами новітньої генерації містобудівної думки на теренах Польщі стали Варшава, Краків, Львів. Незважаючи на відмінність у підходах до формування образу сучасного міста, їх об'єднували спільні перспективи розвитку населених пунктів.

Перед молодим поколінням урбаністів та архітекторів, які здобували професійну освіту на архітектурних факультетах Варшавської та Львівської політехнік, постали складні завдання. Особлива роль у підготовці планів регуляції міст у новосформованих міських та воєводських урбаністичних майстернях належала Товариству польських урбаністів, яке заснував декан архітектурного факультету Варшавської політехніки професор О. Сосновський 1923 р. Щоправда, активна праця в цьому напрямі розпочалася з 1933 р., після економічної кризи в Польській державі. Згідно з регуляційними планами передбачалося коригування контурів вуличної мережі, визначення ліній забудови нових вулиць і розширення або ущільнення старих, відповідно до санітарних вимог. Такі плани розробляли для всіх міст і містечок країни, зокрема й для волинських, особливо тих, які були великими залізничними вузлами, адміністративними центрами повітів

чи промисловими осередками, а також мали ресурси для розвитку туристично-рекреаційного потенціалу регіону [538, s. 122].

Для втілення розроблених планів забудови потрібні були час та значні кошти. До прикладу, для міста з населенням від 10 до 50 тис. мешканців на укладення і затвердження будівельних планів відводили період від одного до трьох років. Оскільки документи мали випереджати опрацювання проектів міської забудови за термінами та у зв'язку з відсутністю спеціалістів у галузі урбаністики на Волині й труднощістю проектних робіт, архітектурно-планувальний розвиток міст регіону відбувався стихійно, фрагментарно [544, s. 20].

У квітні 1935 р. при Волинському воєводському управлінні розпочало діяльність Бюро обмірів і планів забудови міст. До його компетенції входило укладання обмірних планів міст і загальних або детальних планів забудови. Водночас уже існували обмірні плани Луцька, Рожищ, Торчина, Сарн, Олики, Ратна, Колок, Сенкевичівки, Дубової Корчми, Ківерець. Доопрацювання потребував обмірний план Рівного. Розпочалися роботи з обмірів Горохова, Любомля, Острога. Жодне місто, окрім Сарн, не мало плану забудови [452, с. 344–348]. На першому місці щодо створення міських забудівельних планів стояв Луцьк як адміністративний центр воєводства та Рівне як торговий центр Волині. За ними – Дубно, Здолбунів, Володимир, і впродовж десяти років передбачали створити плани забудови для всіх повітових міст і містечок Волинського воєводства [452, с. 360].

Планування регіону відбувалося згідно зі зразком генерального плану Варшави 1926 р. На підставі досліджень цієї проблеми польським архітекторами Я. Хмелевським і Ш. Сиркусом Луцький магістрат за посередництва Товариства польських урбаністів і Спілки архітекторів Другої Речі Посполитої 1936 р. оголосив конкурс на розробку плану забудови міста [494, с. 99]. Обов'язковою умовою конкурсу було врахування обмежених фінансових можливостей його реалізації. З-поміж 19 надісланих проектів п'ять відзначено нагородами й покладено в основу планів забудови, а саме:

магістральне сполучення (створення об'їзної артерії та поєднання східної і західної частин міста, поєднання середмістя із залізничним вокзалом, створення під'їздів до товарної станції); промислові ділянки (розташування бійні та майданчика для торгівлі худобою); розширення територій волинських торгів (сільськогосподарська і промислова регіональна виставка); житлові квартали (зразковий робітничий у районі Цегельні, колонії для службовців у східній околиці міста, офіцерська колонія – у західній; паркові ділянки, зелені смуги тощо); громадські будівлі [452, с. 336].

Першу премію отримав проект варшавських архітекторів М. Буцкевіч і В. Вечоркевича, який дав можливість чітко встановити напрями транзитного руху, оминаючи середмістя та водночас пов'язуючи вокзал із цим районом, а також житлові квартали між собою. Другу премію здобули М. і А. Юранець-Юревичі, теж варшав'яни. Так було визначено головну мету загального плану забудови, а саме: місця розташування органів влади, просторова організація громадського центру, реконструкція історичного центру, будівництво житла в передмістях зі своїми рисами характеру, надання середмістю репрезентаційних ознак відповідно до адміністративного статусу Луцька [423, с. 239].

У результаті затвердили проект, яким було охоплено всі адміністративні межі центру Волинського воєводства. Він передбачав перебудову залізничного вузла, розташування нового головного залізничного вокзалу (пасажирського й товарного) на Кічкарівці (правий берег Стиру) та його прив'язку до нинішньої магістралі Луцьк–Ківерці, створення нових транспортних артерій, зокрема об'їзної магістралі навколо міста тощо [572, с. 13].

У містах Волині характерними стали роботи з брукування вулиць і викладення бетонних тротуарів. Так, у Луцьку було оновлено 40 тис. кв. м бруківки й покладено нову на 21 тис. кв. м. Окрім того, прокладено 13 тис. кв. м тротуарних плит. Такі ж роботи організували і в інших містах. До прикладу, в Острозі проклали 2,5 тис. кв. м бруку, у Здолбунові – 40 тис.

кв. м бруківки і 11 тис. кв. м тротуарів, в Олиці – 7,5 тис. кв. м бруківки і 1,5 тис. кв. м тротуарів тощо [452, с. 370].

Особливу увагу під час складання планів розбудови регіону приділяли архітектурним стилям. Варто зазначити, що архітектура 1920–1930-х рр. значно відрізнялася від попередніх десятиріч. Хоча історичні стилі не враховували під час спорудження нових будівель, однак стала помітною орієнтація на функціоналізм і конструктивізм. Тогочасні архітектори почали вдало розвивати модерн, в основу якого, поряд із художніми завданнями, лягли практичність і раціоналізм.

Архітектурний стиль розвивався у часі, тож у ньому виокремилося кілька напрямів. Ще за часів Російської імперії на території Волині з'явився цегляний стиль, який уособлював практичне втілення епохи й можливості будівельного матеріалу. Відмовившись від штукатурки, архітектори всі декоративні деталі робили із цегли. Волинські міста стали продовжувачами нового напрямку, який найбільше позначився на житловій архітектурі. Техніка будівництва ґрунтувалася не лише на зведенні будівель, а й на її рельєфному лицюванні виступаючими карнизами, пілястрами, перекладаннями цегли, створюючи вигляд панно. Цьому сприяло застосування кольорової цегли (переважно білої і червоної). Оскільки такий стиль давав максимальну виразність тому чи іншому об'єктові, саме це зумовило активне застосування прагматичної стилістики в практиці житлового індивідуального будівництва. Таким прикладом може слугувати приватний будинок луцьких підприємців Кронштейнів (нині приміщення Луцького медичного коледжу по вул. Лесі Українки), колишній особняк по вул. С. Петлюри в Рівному, житловий будинок у Ратні та ін. [374, с. 178].

Одним із найкращих зразків цегляного стилю у воєводському центрі став дерев'яний будинок, обкладений цеглою, який звели на старій Вірменській вулиці за проектом та за керівництва запрошеного з Варшави інженера К. Школьницького у 1927–1929 рр. Власником будинку був

комерційний діяч Ю. Даргевич, на замовлення якого було виготовлено два проекти [461, с. 197].

Варто зазначити те, що архітектори модерну акцентували увагу на функціональності й корисності об'єктів. На їхню думку, не можна було розв'язувати художні завдання, залишаючи поза увагою практичні потреби. На першому місці завжди стояли комфорт і зручність в організації простору. Саме тому в модерні й з'явилися нові принципи зведення будинків зсередини назовні, в основі яких спочатку було планування внутрішнього простору, а потім формувався зовнішній вигляд будівель.

Стиль модерну характеризувався конструктивізмом: за фасадом будинку можна було читати його внутрішню структуру. Оскільки модерн передбачав організацію інтер'єру, він абсолютно відрізнявся від нормативних класичних будівель, тому що відзначався живописною рівновагою планів і фасадів, замість суворої симетрії, вільною багатооб'ємною композицією. Навіть вікна в будинках модерну були неоднакової конфігурації і розмірів, часто розташовувалися на різних рівнях [378, с. 58].

Як уже зазначалося, модерн більшою мірою реалізовували в жанрах особняка та будови комерційного призначення. Роль вихідного центру особняка виконував хол, а будови комерційного призначення – сходи, навколо вертикальної осі яких на декількох рівнях розташовувалися кімнати та допоміжні приміщення [567, с. 179].

На одному рівні зі стилем модерну в нових забудовах воєводства почали застосовувати й такі стилі, як конструктивізм та раціоналізм. Це нові напрями, що з'явилися на початку ХХ ст., були позбавлені таємничо-романтичного ореолу. Їм притаманні естетика доцільності, раціональність суворо утилітарних форм, очищених від романтичного декоративізму модерну [494, с. 382].

Великий вплив на їхню появу мав технічний прогрес, спричинений соціальними умовами життя найбільш розвинених капіталістичних країн і

демократизацією суспільства. Нові матеріали, технології, а саме широке застосування залізобетонних споруд, масштабне використання скла, пластмаси й деревно-стружкової плити під час оформлення будівель, вимагали нових підходів до планування. На відміну від бароко й ампіру, конструктивізм виділявся відсутністю ліпного декору (будинок поштамту по вул. Кривий Вал у Луцьку, колишні каси спілки підприємців (тепер Укртелеком), Народний дім у Горохові).

Поряд із цими новими архітектурними стилями з'явився ще один – неокласицизм (від грецьк. *Νεος* – молодий, новий і латин. *classicus* – зразковий), який уособлював загальну назву художніх течій другої половини ХІХ–ХХ ст., що відображали традиції античності, відродження та класицизму. В архітектурі неокласицизм виник на початку ХХ ст. на противагу декоративним надмірностям і конструктивним невизначеностям модерну [327]. Прикладом забудови цього стилю став головний римо-католицький храм у Рівному – костел Св. Петра і Павла (Додаток У.5).

Велику роль у втіленні архітектурних планів відіграли місцеві та приїжджі архітектори та інженери. З-поміж тих, хто своєю плідною працею намагався відбудувати й омолодити волинські міста, можна назвати Ю. Новака, Т. Красінського, С. Словіковського, Л. Самотні. На сьогодні збереглися будівлі, які спроектували К. Яницький, М. Лялевич, С. Щесняк, К. Мянчинський.

Закінчивши Варшавську політехніку, повернулася до рідного Луцька донька місцевого інженера, вихованка Луцької гімназії імені Тадеуша Костюшка А. Барановська, яка керувала роботами зі зведення кравецької гімназії, разом з іншими фахівцями проектувала Панцерну казарму для танкістів (тепер військовий коледж), школу імені королеви Ядвіги (на її місці 1940 р. зведено тюремний будинок) [641, с. 346].

Вагомий внесок у спорудження будинків раціонального стилю зробив архітектор В.-Ф. Кокеш. Випускник архітектурного відділу Львівської політехніки, він через конфлікт із волинським воєводою (йому закидали

неякісний ремонт воєводської контори) змушений був залишити державну службу. Згодом В.-Ф. Кокеш створив приватне архітектурне бюро. На Волині він ініціював проведення XII загальнопольського з'їзду Ради реставраторів, який відбувся 20–24 вересня 1927 р., а також очолював комітет з оцінювання творів мистецтва при кафедральному костелі [641, с. 165]. За проектами В.-Ф.Кокеша було збудовано й реконструйовано понад два десятки житлових будинків, шкіл і два кінотеатри. Особливо цікавим був проект кінотеатру «Полонія», створений 1938 р. Вікна головного фасаду цього кінотеатру, а їх мало бути шість, повинні були об'єднуватися в прямокутник, що здалеку мав символізувати екран [565, с. 207]. Початок Другої світової війни перешкодив завершенню цього проекту. Тривалий час у недобудованій споруді розміщувалася пожежна частина, пізніше її передали будинку культури (нині там функціонує Палац культури Луцька).

Значної популярності В.-Ф. Кокешу надали проведені за його керівництва реконструкції житлових будинків і котеджів м. Луцька, особливо на Красному, кінотеатру Любарта, єврейської гімназії (нинішній корпус педагогічного коледжу), а також добудовані будівлі Манельзона по вул. Сенневича, нотаріуса Е. Мартиновича по вул. Любарта [641, с. 432].

Вагомий внесок у розбудову краю зробив відомий український архітектор С. Тимошенко (1881–1950 рр.). Приїхавши 1930 р. до Луцька, він став радником міської Ради, активним членом Товариства імені Лесі Українки, церковного братства, Гуртка діячів українського мистецтва у Львові, мистецького товариства «Спокій» у Варшаві. Його архітектурний доробок – це проекти церков, цивільних споруд, складів. Зокрема, ним було відновлено в українському стилі Братську церкву в Луцьку, спроектовано церкву в с. Гораймівці, що поблизу м. Маневичі. Йому належала головна ідея створення проекту залізничного вокзалу в Ковелі. Працюючи в місцевому повітовому земстві, С. Тимошенко керував будівництвом великого палацу та приміщеннями кондукторських і паровозних бригад, школи, інтернату,

складів тощо. За його проектами зведено земський шпиталь (амбулаторію), жіночу гімназію. Чимало із цих будівель функціонують і донині [641, с. 501].

Польська влада схвально оцінила роботи архітектора. Окремі проекти хуторів С. Тимошенка міністерство землеробства рекомендувало для втілення на території всієї Польщі [641, с. 502].

Здобутки українського архітектора відзначила наукова громадськість в еміграції. 1932 р. у Празі відбувся Другий Український науковий з'їзд, на якому професор І. Грабина наголосив, що в роботах С. Тимошенка переважає поєднання стародавніх форм українського бароко й українських архітектурних елементів сільського будівництва з формою куба. І що цікаво, таке поєднання застосовувалося не лише в проектуванні сіл і хуторів, а й у сфері міського будівництва. Інший бік діяльності архітектора полягав у «розробленні раціональної, в національному дусі, забудови тих же українських сіл і хуторів на засадах пристосування модерних вимог санітарії, гігієни та агротехніки до місцевих звичаїв та умов українського життя» [565, с. 203].

Перебуваючи в Луцьку, С. Тимошенко приділяв увагу громадсько-політичній діяльності. Мешканці Волинського воєводства обирали його послом до польського сейму і сенату. Суворі обставини Другої світової війни змусили С. Тимошенка 1943 р. залишити Луцьк та емігрувати [36, арк. 6].

Програма державного будівництва колоній для урядовців, затверджена в червні 1924 р., сприяла розбудові будівель у 44 містах і містечках східних воєводств. Уже на початку 1925 р. у Луцьку як воєводському центрі та Ковелі стали зводити цегляні будинки з «родинними й кавалерськими квартирами». У роботі над проектуванням типових секційних будівель брали участь варшавські інженери-будівельники й архітектори О. Ранецький (для Володимира), Є. Сеніцький (для Любомля), Т. Бурше (для Луцька) [423, с. 45].

Волинський красзнавець В. Пясецький стверджує, що місцеві та запрошені спеціалісти зробили вагомий внесок у зведення колоній між

вулицею Зайковського в Луцьку та кінцем Банкової (тепер вул. Потапова), на давньому Таборищі (район однойменної вулиці) [641, с. 206]. Котеджі для офіцерів розташувались у новому кварталі між Льотничою (проспект Перемоги) й Сапалаївкою [641, с. 207].

У середині 20-х рр. ХХ ст. варшавські відомства й міністерства виділили кошти на будівництво різних громадських споруд, до яких належали державний і земельний банки, воєводська лікарня, гімназія, сиротинець, ошадна каса, радіостанція, поштамт, приміщення земельного й лісового управлінь. Як уже зазначалося, у планах архітекторів-інженерів були залізничний вокзал на Кічкарівці, автостанція, магістрат і театр, або Народний дім [641, с. 257].

Одна з перших державних установ – окружне земське відомство – була зведена в дусі неокласицизму з використанням прийомів і елементів класичного стилю, що засвідчують симетрична композиція із шестиколонним портиком і цокольний рустований поверх. Стіни не оздоблювалися жодним декором, лише над вікнами першого поверху розташовували надвіконні карнизи. На кожному з ризалітів було вставлено трикутні сандрики. Не можна говорити, що така будівля справляла враження надмірної простоти. Цьому суперечили уступчасті ризаліти, парадні сходи до портика з колонами корінфського ордеру. Кована огорожа з аббревіатурою відомства зберігалась до 1980-х рр. і була окрасою архітектурного комплексу [441, с. 124].

3-поміж найважливіших державних установ Другої Речі Посполитої був загальнонаціональний Польський банк. Уже 1924 р. було затверджено проект будівель відділень банку, а також помешкань для банківських службовців у великих і малих містах. Своє місце серед них посів Луцьк. До проектувальних робіт тут було залучено львівських архітекторів С. Чесняка та К. Мянчинського [572, с. 130].

Для будівництва банку польський магістрат виділив земельну ділянку на місці ліквідованого ще 1803 р. Бернардинського кладовища – урочище Хмельник. Вирівнявши схили урочища й вулиці Бернардинської (Градний

узвіз), 1925 р. будівельники приступили до виконання проектних робіт [572, s. 134].

Досить цікавою була ця архітектурна задумка. Будучи романтичним культом минулого, класицизм нагадував часи польського короля Станіслава IV Августа й Наполеона, які після більш аніж сторічного періоду бездержавності прославлялися як останні часи величі Польщі. Будівля банку була встановлена на високому цоколі та являла собою протяжну триповерхову брилу, покриту чотирисхилим черепичним дахом. Головний фасад вирізнявся широким центральним ризалітом, декорованим пілястрами і плоским портиком із чотирьох півколон іонічного ордеру, завершений трикутним фронтоном. Посередині оздобленого ліпниною аттика було розташовано гербовий щит [378, с. 125]. Кожен поверх відповідав своєму призначенню. Головним і найвищим був другий поверх із банківськими операційними залами, до них вели парадні маршеві сходи. На першому і третьому поверхах розміщувалися квартири різної площі й рівня комфорту (Додаток У.6).

Державний земельний банк, що являв собою комплекс із чотирьох будинків, спроектував варшавський архітектор, академік М. Лялевич. Три із цих будинків утворили курдонер уздовж вулиці (нині – імені Лесі Українки), а четвертий, житловий, був розташований у дворі. Варто наголосити, що стилістика цих будинків утілювала риси раціоналістичного напрямку, однак чіткіше ці риси проявилися в проекті Луцької державної гімназії архітектора К. Толочка. Після довгих суперечок вирішили зводити гімназію на перехрестях вулиць Пілсудського (Винниченка) і Новозапроектованої (згодом вул. Гімназійна). Авторіві довелося створити три проекти Луцької гімназії, останній із яких – найдешевший – був затверджений, оскільки потрібно було вкластися у 800 тис. злотих, які виділило Міністерство публічних робіт. Згідно з цим проектом, планували поєднання двох поздовжніх і двох поперечних корпусів меншою висотою з прямокутним внутрішнім подвір'ям. Остаточо було залишено його південну

горизонтальну частину й дещо змінений попередній західний корпус. Акцент на функціональне призначення споруди створювало чергування фасадних площин вертикальними проміжками – ніби пілонами, що створювало враження вікон, ніби вертикальних смуг. Урочисте відкриття установи відбулось у березні 1931 р. (додаток У.4).

Вершиною конструктивного стилю цього періоду можна вважати будинок Луцького поштамту, споруджений у другій половині 30-х рр. ХХ ст. Його планувало Варшавське проектне бюро будівельного відділу Міністерства пошти і телеграфів за безпосереднього керівництва архітектора Я. Путермана-Садловського. Інженери-проектувальники бюро намагалися широко впроваджувати передові методи планування, застосовуючи типові елементи ідей функціоналізму. Саме на прикладі Луцька можна простежити і врахування рельєфу, і конфігурацію ділянки, і сусідні забудови, що засвідчує оригінальне розташування службових залів, навіть на різних рівнях, відповідність їх функціональному призначенню, а також житловий будинок для службовців, зведений вище від основного корпусу (Додаток У.2).

Особливою оригінальністю вирізнявся проект відділу центральної страхової компанії селянських спілок у центрі Волинського воєводства, який створив В. Марціновський. Цікавим у ньому є елемент об'єднання вікон у горизонтальні групи, де в центрі фасаду їх розриває високий ризаліт. Подібні елементи застосували Я. Ред у проекті кравецької гімназії та В. Ритель у проекті ощадної каси (старий корпус школи №1) Луцька.

Місцеві архітектори намагалися освоювати нові стильові напрацювання варшавських інженерів-проектантів. З-поміж талановитих будівничих передовсім варто згадати Т. Садковського, який уміло перепланував і надав нових рис недобудованому будинку автостанції на землях Кронштейнів у Луцьку. Поділ на секції з окремими входами, а також горизонтальними вікнами над ними дав змогу розташувати тут різні офіси й крамнички. Особливу декоративність фасаду надали стриманий ритм вікон і вертикальні,

на два поверхи, проміжки між ними, що створили враження пілястрів, які виступають над площинами вікон і дверей [461, с. 219].

Архітектурну майстерність керівника технічного відділу магістрату Ю. Новака засвідчує перероблений під школу будинок Польського дому (нинішній старий корпус СШ № 8). Про плідну працю на ниві проектування із цікавим переходом від еkleктики до конструктивізму засвідчує будинок Рафалоського – витвір інженера-архітектора К. Школьніцького.

Дух класицизму у формі російського варіанту чистих форм і монументальних пропорцій приніс на українські землі випускник Петербурзької академії мистецтв, знаменитий польський архітектор М. Лялевич (1876–1944 рр.). Ще під час перебування в Росії він виграв понад 30 різних конкурсів [572, с. 134]. Його авторитет на посадах професора, академіка був непохитним.

Під впливом класицизму, а також англійського паладіанізму (архітектурний стиль, що панував в Англії у другій половині XVII ст. і яким захоплювались у Західній Європі на початку XX ст.) М. Лялевич утілював у житті проекти будівель сільськогосподарського банку, польських банків на території Волинського воєводства – у Сосновці, Каліші, Луцьку, Томашові та ін. Майже всі вони нагадували типову паладіанську віллу, яка зазвичай складалася із центрального корпусу з двома меншими флігелями, що поєднувалися між собою півкруглими галереями, а між ними утворювався глибокий напівзамкнений двір-курдонер [553, с. 167]. Подібні схеми тоді були досить популярними й уособлювали англійські та італійські впливи. Це можна показати на прикладах оформлення парадних входів до цих установ, які часто були зразком італійського ренесансного палаццо, рустування міжвіконних простінків та кутів будинків на всю висоту фасадів. Узірцем тут може слугувати будівля головного сільськогосподарського банку у Варшаві, яку також проектував М. Лялевич.

Невід’ємним складником багатогранної волинської архітектури стали й національно-клубні заклади, які найбільше репрезентували польські народні

доми (Domów Ludowych). Їх проекти засвідчують нездійсненність задумів тоталітарних режимів отримати контроль над розвитком духовної національної та світової культур. Цілком погоджуємося з висновками дослідниці М. Ясінської про те, що в цьому разі військовий режим Ю. Пілсудського намагався створити потужну інфраструктуру засобів впливу на громадян власної країни [526, с. 92]. Об'ємно-просторові композиції таких будівель були макетами різновисоких паралелепіпедів. Елементи різної висоти, стовпи й віконні прорізи, легкі трьохярусні балкони створювали враження єдиного пластичного організму, який нібито зупинився, щоб замить знову продовжити свою «кам'яну ходу, мінятися та перевтілюватися», фактично завдяки своєрідному декорові будівлі, штучно створеній грі світла, активному силуету, багатству пластики [526, с. 94].

Народні доми повною мірою відповідали тогочасній суспільній ідеології з її раціоналізмом, розрахунком і моноцентризмом. Прикладами таких проектів були польські народні доми архітекторів Ю. Кендзярського в Улянівці Бугринської гміни Рівненського повіту (1936 р.), В. Риттеля в Луцьку, які за своєю архітектурою стали частиною загальноукраїнського архітектурного надбання. Яка б мета не лежала в основі цих проектів, ознайомлення з цією архітектурою показує, що на першому місці завжди стояло спілкування з невіддільним політичним перипетіям «мистецтвом творення простору, входженням в царину культури, милування розмаєм форм, композицій, образів, зустріччю з талантами зодчих» країни [526, с. 95].

У 20–30-х рр. ХХ ст. Луцьк як адміністративний центр Волинського воєводства посідав центральне місце в розвитку його культури та мистецтва. Це виразно відчувалося в нових тенденціях в архітектурі, які проявлялися чи не найбільше порівняно з іншими містами Волині. Завдяки майстерності місцевих архітекторів було вдало поєднано основні стилі з новими автентичними проектами лише для Луцька. Особливе місце, як уже зазначалося, належало функціональній архітектурі. З одного боку, це можна

пояснити відходом від надмірного декоративізму, з іншого – зменшенням матеріальних витрат на будівництво [612, с. 112].

Представники цього напрямку вважали, що в основі архітектурного стилю лежить досконалість функціональної організації споруди. Такі відомі діячі, як Л. Корбузьє, Л. Міс, В. Гропіус, стверджували, що в основі архітектурної композиції має бути логічний взаємозв'язок приміщень і відповідність функціям та санітарно-гігієнічним вимогам [279, с. 347]. А відтак вулиці міста стали забудовуватися простими, різними за розмірами й формою взаємопов'язаними геометричними спорудами.

Отже, в архітектурі забудови міст і містечок Волинського воєводства 1920–1930-х рр. місцеві впливи традиційних форм модерну співіснували в одних часових межах із загальноєвропейськими впливами конструктивізму й функціоналізму. Незважаючи на те, що польська архітектура у 20–30-х рр. ХХ ст. за стильовими ознаками належала до європейського функціоналізму, однак тут простежується продовження розвитку традиційних форм модерну. При цьому потрібно мати на увазі, що всі поділи архітектури щодо стильових форм, а також шкіл чи поколінь відносні [538, с. 67–68].

Для розвитку будівельної справи у Волинському воєводстві було створено різні майстерні, фабрики, цегельні. Свій матеріал постачали цегельні Ковельського, Горохівського, Володимирського та інших повітів. Лише в одному Сарненському повіті функціонувало 28 заводів з виробництва цегли. Досить відомою була луцька цегельня «Лучанин» на Гнідаві, яку заснував заможний єврей А. Глікліх. Такі ж заклади по всій Волині займалися виробництвом каменю. Бордюри, бруківку виготовляв у Луцьку єврей Шеплер. У містах області й сьогодні можна знайти цеглу, плитку зі штампами фабрики чи прізвищем власника. У Ковелі і Луцьку збереглися вимощені шестигранною бруківкою (т. зв. кам'яними шашками Терлінського) міські вулиці. Більшість з них сьогодні вкрита шаром асфальту.

Особливу увагу архітектори звертали на збереження і раціональне використання природних особливостей міської території, що мало надати місту оригінальності й самобутності. На першому місці стояло питання про закладення мальовничих парків із численними ярами й балками, річковими долинами, скверами та пішохідними алеями. Аби не зіпсувати зелену панораму міста, пропонувалося зведення малоповерхових будинків. Свідченням такого підходу до проблем містобудування став сквер на схилі річки Сапалаївки з пішохідними прогулянковими доріжками – теренкуром [279, с. 129].

За 1930-х рр. закладено парк загальною площею 5 га в Ковелі. Там же було споруджено стадіон, парашутну вежу, байдаркову трасу. Такий самий стадіон, а також пляж створено в Костополі [584, с. 58]. У зв'язку з відсутністю футбольних полів у Рівному, магістратом було заплановано будівництво стадіону з біговими доріжками, велотреком, низкою малих полів, з великими трибунами й роздягальнями зі всіма зручностями. Для забезпечення всіх робіт у бюджеті було закладено 80 тис. злотих. Поблизу ставка в Басовому Куті передбачалося закласти плавальний басейн і пляжі [567, с. 107].

Протягом 1935–1937 рр. розроблено плани розбудови Рожищ, Любомля, Олики, Здолбунова, Дубна. Урегулювання забудови площ і вулиць стосувалося не лише міст, а й містечок і сіл воєводства. Особлива увага зверталася на спрощені плани вимірювання сіл, аби забезпечити їхню належну забудову, що мало особливе значення з точки зору гігієни та протипожежної безпеки. Витрати, пов'язані з цим, мали становити 200–300 злотих на село [423, с. 210].

Згідно із загальними вимогами двори від дороги повинні були огорожуватися штахетником і фарбуватись у голубий колір. За чистотою на дорозі потрібно було постійно стежити: підмітати біля осель, викопувати рови для відводу води, для в'їзду у двір будувати містки [423, с. 222]. Варіанти тодішніх планів забудов обговорювала громадськість, після

врахування її зауважень плани затверджували. Утілення всіх цих проектів було призупинено у вересні 1939 р.

Реально оцінивши рекреаційно-туристичні переваги волинського регіону, польська влада поставила завдання розробити регіональні плани освоєння північно-західних районів і територій, прилеглих до озера Світязь. На початковому етапі потрібно було прокласти туристичні маршрути для ознайомлення з найбільшими Шацькими озерами, а потім розробити проект і розпочати спорудження мережі туристичних баз. Спочатку планували залучити до цього проекту західний берег озера Пульмо і саме с. Пульмо та озеро Пісчане. На Світязі та Пісчаному в майбутньому мали звести два будинки відпочинку та центр вітрильного спорту. Для розробки таких проектів і координації державних інвестицій 1937 р. Міністерство внутрішніх справ Польщі створило Комісію регіональних планів забудови Волині [423, с. 290], проте реалізувати ці наміри польському уряду не вдалося за браком часу.

Отже, у 20–30-х рр. ХХ ст. під час складання проектів забудов населених пунктів особливу увагу приділяли комфортності й зручності проживання в них, ураховували органічне поєднання природного та штучного міського середовищ. На заваді розв'язанню цих питань стала Друга світова війна, однак вони засвідчують намагання розв'язувати складні містобудівельні проблеми на Волині в контексті розвитку європейської архітектури. Унаслідок такої роботи саме ці надбання стали важливим підґрунтям для відбудови волинського краю за повоєнного періоду та його розбудови за наступних десятиріч.

Загалом можна стверджувати, що попри політичні перипетії міжвоєнного часу ХХ ст., архітектура Волині завдяки здобуткам талановитих архітекторів ураховувала мистецтво творення простору, розмаїття форм, композицій, образів. Утілюючи свої інженерні задуми на теренах воєводства, польські та українські архітектори робили свій вагомий внесок як в

загальноукраїнське, так і загальноєвропейське архітектурно-мистецьке надбання.

Аналізуючи мистецьке життя Волині у 20-30-х рр. ХХ ст., зокрема пісенну, хорову, танцювальну творчість, необхідно насамперед підкреслити значущість і самодостатність краю як унікального культурного простору. Незважаючи на складну політичну ситуацію, кожна із національних меншин, яка мешкала на теренах Волинського воєводства, намагалася за допомогою пісні, танцю, музики зберегти свою культуру та втілити в розмаїтті видів мистецтва ідею власного національного самоствердження. Аналіз різних аспектів українського, чеського, німецького, єврейського культурного життя дає підстави констатувати високий рівень культурних зв'язків між представниками різних національних меншин та діяльність плеяди талановитих, освічених композиторів, балетмейстерів, хормейстерів, виконавців, педагогів. Це дозволяє говорити про формування окремих волинських регіональних композиторської і танцювальної шкіл.

Наполегливими й працьовитими в опануванні малярської культури були живописці волинської школи образотворчого мистецтва. Вони активно опановували різні техніки та стилі відображення дійсності. Саме художники своєю діяльністю засвідчили формування такого самобутнього мистецького явища, як «волинський Ренесанс». Демонструючи здобутки на регіональних і міжнародних виставках, вони здобували визнання з-поміж фахівців і шанувальників живопису Варшави, Кракова, Праги, Берліна та інших європейських міст.

Перебування Волині у складі Польщі сприяло проникненню на її терени європейських архітектурних стилів та концепцій у будівництві. Територія краю збагатилася польськими та європейськими містобудівними, стилістичними та об'ємно-планувальними зразками. Відтворенню стилістичної культури окремих об'єктів і комплексного характеру вказаного періоду допомагають проекти, креслення відомих інженерів-архітекторів. Основні елементи композиції фасадів будівель характеризувалися чіткими

прямими формами, крупними площинами. При плануванні будинків пріоритети надавали каркасним конструктивним схемам, колонам, відкритим балконам і терасам, стрічковим вікнам, карнизам і горизонтальним площинам стін при розмежуванні поверхів.

Значний внесок у планування міст і містечок зробили молоді урбаністи, які здобули професійний вишкіл на архітектурних факультетах Львівської та Варшавської політехнік. Вони спричинилися до формування стратегії містобудування Волинського воєводства за повоєнного періоду ХХ ст. та створили підґрунтя для відбудови населених пунктів регіону. Особливу увагу за цієї доби приділяли розвитку різних архітектурних стилів, серед яких панували конструктивізм, функціоналізм, модерн, неокласицизм, раціоналізм. У цих стилях багато споруд збереглися і донині, хоча окремі з них потребують ремонту або реконструкції.

Отже, аналізуючи мистецьке життя Волині у 20–30-х рр. ХХ ст., необхідно насамперед підкреслити значущість і самодостатність краю як унікального культурного простору. Перебуваючи у складних історичних умовах Польської держави, кожна національна спільнота за підтримки своїх інституцій розвивала хорове, музичне, хореографічне аматорське й професійне мистецтво, разом з тим прилучаючи населення Волині до здобутків світового та національного мистецтва. Завдяки творчості цілої плеяди визначних художників краю, з'явилося таке явище в історії українського образотворчого мистецтва міжвоєнного періоду ХХ ст. як «волинський Ренесанс» з поєднаннями модерних стилів із традиційними народними українськими. Завдяки професійній діяльності польських та українських архітекторів, змінювалося архітектурне обличчя міст і сіл. При цьому співіснували місцеві традиційні форми модерну із європейськими впливами класицизму, конструктивізму, функціоналізму, разом з тим додавався архітектурний колорит міських кварталів та поселень євреїв, чехів, німців, поляків.

ВИСНОВКИ

Комплексне дослідження культурно-мистецького життя Волині міжвоєнного періоду дозволяє зробити такі висновки:

1. Аналіз історіографії дозволяє констатувати, що тема дисертаційної роботи не була предметом комплексного дослідження. Водночас учені різних періодів вивчали її окремі аспекти. Через ідейну ангажованість радянські науковці не могли об'єктивно осмислити літературно-мистецький рух у регіоні, хоча нагромадили певний фактографічний матеріал з означеної проблеми. Через обмежений доступ до джерел автори українського закордоння також не змогли її докладно дослідити, однак запропонували важливі науково-методологічні положення із цього питання. Сучасні історики та фахівці з інших галузей знань представили змістовні публікації про розвиток прози, поезії, публіцистики, бібліотечної і видавничої справи, музичного, хорового, образотворчого мистецтва, містобудування, архітектурних стилів Волині та творчість окремих митців. У сукупності цей доробок не витворює цілісної картини окреслених процесів і явищ. Це стосується і здобутків зарубіжної, передусім польської, історіографії, яка репрезентує оригінальні рефлексії культурного поступу регіону. Окреслена історіографічна ситуація й перспективи розвитку вітчизняної історичної науки зумовлюють доцільність комплексного вивчення літературно-мистецького життя Волині міжвоєнного періоду ХХ ст.

Важливе підґрунтя для цього дає опрацювання розмаїтої джерельної бази у вигляді документів державних і обласних архівів України та Польщі (ЦДІАЛ України; держархіви Волинської, Рівненської областей; Державний архів у Любліні (Archiwum Państwowe w Lublinie)), збірників опублікованих документів, матеріалів близько 30 періодичних видань, що виходили на Волині у 20–30-х рр. ХХ ст.; спогади відомих діячів.

Дисертація як комплексне міждисциплінарне дослідження ґрунтується на наукових знаннях з історії, етнології, культурології, мистецтвознавства.

При її підготовці спиралися на розроблений ученими науковий інструментарій у вигляді базових принципів наукового пізнання (історизм, об'єктивність, системність, цілісність, наступність, спадковість); категоріально-понятійний апарат, що адекватно відображає сутнісні властивості культурних процесів і явища; комплекс загальнонаукових, міждисциплінарних, спеціально-історичних методів і прийомів дослідження, які забезпечують різнобічний аналіз та оціночні характеристики фактографічного матеріалу. Виявлено, що вивчення літературно-мистецьких процесів з позицій історичної науки потребує подальшої розробки відповідних теоретико-методологічних засад і підходів.

2. За міжвоєнного періоду ХХ ст. існували суперечливі чинники розвитку культурно-мистецького життя поліетнічного населення Волині, яке, з одного боку, відчувало тягар асиміляторської політики Польщі, з іншого, користувалося певними демократичними правами і свободами та розвивалося в загальноєвропейському культурному просторі. Найбільших перешкод у реалізації культурних інтересів зазнавали українці.

Розвиток літературного життя увиразнює поділ митців за жанрами (проза, поезія), течіями, напрямками, приналежністю до різних громадських об'єднань. Представники національного напрямку (У. Самчук, В. Островський, Галина Журба, О. Стефанович, О. Мельничук) вписали яскраві сторінки в розвиток українського та світового письменства. Гостра критика панівного суспільного ладу притаманна і творчості діячів пролетарського напрямку (М. Гаско, М. Калинчук, І. Степанюк, В. Матчук, Т. Костянтин, П. Козланюк, Г. Жежко та ін.).

Свої особливості мав літературний рух етноменшин краю. На творчість німецьких поетів і письменників (Г. Генке, Г. Тичковський, Е. Вайс, Е. Кончак, Г. К. Шмідт та ін.) помітний вплив справила євангельсько-лютеранська церква. Чехи репрезентували ліричний напрям поезії (В. Лоуда, І. Кнотек, Й. Фойтік, Я. Грегра, Й. Рейзек). Творчість польських літераторів (Ю. Лободовський, В. Василевська, ін.) мала певне політичне

забарвлення. Прикладом міжетнічних контактів у цій царині стала спілка «Волинь», що об'єднала талановитих польських і українських поетів (Ч. Янчарський, С. Шайдак, З. Румель, В. Іванюк, В. Мільчарек). Творчі здобутки волинян популяризували національні культурно-освітні товариства, зокрема Українське літературно-художнє товариство імені Лесі Українки та ін.

Провідними напрямками діяльності публіцистів стали національно-політичний, релігійний, культурно-освітній. До її розвитку спричинилася відомі громадські, політичні, літературні діячі: українські (М. Черкавський, С. Жук, А. Нивинський, В. Чудновський, В. Островський, В. Біднов, М. Левицький); польські (Я. Гофман, А. Войнич, ін.); німецькі (Е. Вайс, Г. К. Шмідт, А. Карасек-Лангер); чеські (В. Лібовицький, ін.), які актуалізували суспільно-політичні, соціально-економічні, культурно-освітні проблеми поступу міжвоєнної Волині.

3. За умов підцензурної дійсності в регіоні виходило близько 300 назв газет і журналів різними мовами. За змістовно-тематичною, ідейною спрямованістю їх умовно поділяємо на суспільно-політичні (зокрема проукраїнські, прорадянські), культурно-мистецькі, просвітницькі, церковно-релігійні, ліберальні, селянські, кооперативно-економічні, дитячі, наукові, краєзнавчі тощо. В етнонаціональному відношенні вони мали свою суспільну спрямованість: українські були орієнтовані на розвиток національної свідомості, культури представників титульного етносу; польські – на популяризацію політики центральної влади; російські, чеські, німецькі, єврейські, караїмські – на внутрішню консолідацію та висвітлення потреб своїх етногруп. З таких позицій їхні видавництва і книгарні випускали й поширювали літературу, при цьому українські видавництва зазнавали постійних утисків. На становище в цій ділянці істотно впливали зв'язки із зарубіжжям.

Функціонування бібліотек вирізняємо за призначенням, складом користувачів, спеціалізацією, формальним статусом (шкільні, публічні,

наукові, спеціалізовані, універсальні, галузеві, приватні) тощо. Вагому роль у їхньому розвитку відіграли національні інституції, ставлення влади, інші чинники. Книгозбірні окремих установ («Просвіта», Кременецький ліцей, Волинське товариство приятелів науки) мали по кілька десятків тисяч томів літератури. Розширювалася мережа українських бібліотек, удосконалювалися форми їхнього комплектування, обслуговування та культурно-масової праці. Свої особливості мала діяльність відомчих бібліотек (в'язниць, поліцейських та адміністративних органів тощо).

4. Музично-хорове й хореографічне мистецтво Волині 1920–1930-х рр., представлене аматорськими, професійними колективами українців і етноменшин, відіграло вагому роль у їхньому прилученні до зразків світового мистецтва та збереженні власних культурних традицій. Активну організаційно-просвітницьку діяльність у цьому напрямі проводили відомі українські композитори М. Тележинський, А. Річинський, С. Козицький, балетмейстер В. Авраменко, а також масові й місцеві культурологічні організації. Вагомих здобутків у хоровому й оркестровому мистецтві досягли чехи. Високим виконавським рівнем, здобутками в розвитку музичної інструменталістики відзначалися колективи бандуристів, торбаністів, балалаєчників, мандоліністів тощо. У такому руслі поглиблювалися міжетнічні культурні контакти.

Творчість талановитих художників Н. Хасевича, М. Букатевича, П. Мегика, Г. Косміаді, В. Караваєва, Г. Остапенка, інших зумовила появу оригінального явища в історії культури України міжвоєнного періоду ХХ ст. – «волинського Ренесансу». Вони належали до різних стилів, жанрів, тематичних напрямів, однак спільним для їхніх творів стало звеличення краси рідного краю. Діячі різних національностей виступили організаторами відомих мистецьких об'єднань і шкіл (гурток «Спокій», кременецький осередок малярів) та брали участь у престижних європейських виставках.

5. Планувальна і функціональна структура населених пунктів Волині упорядковувалася з урахуванням європейських та вітчизняних архітектурних

тенденцій (розбудова житлового фонду, об'єктів інфраструктури, структурування, благоустрій міського, сільського середовищ), проте залишилася незавершеною через брак фінансового й кадрового забезпечення. Вагому роль у розробці планів з коригування контурів вуличних мереж та консервації і пристосування до нових функцій архітектурних пам'яток відіграли польські й українські архітектори (Ф. Кокеш, Т. Крафт, В. Стахонь, С. Тимошенко, З. Целярський, Т. Горнунг, Г. Фресс), Товариство польських урбаністів, інші інституції. Змінювалося архітектурне обличчя міст і сіл через створення об'їзних артерій, розширення територій торгів, перепланування і забудови житлових кварталів тощо. При цьому співіснували місцеві традиційні форми модерну із європейськими впливами класицизму, конструктивізму, функціоналізму. До цього додавався архітектурний колорит міських кварталів та поселень євреїв, чехів, німців, поляків.

Проведене дослідження не вичерпує висвітлення літературно-мистецького життя Волині міжвоєнного періоду ХХ ст. та відкриває перспективи для подальшого вивчення культурного розвитку регіону. Поглибленого осмислення потребує розвиток професійного театру й музичного виконавства, здобутки в царині скульптури цієї доби тощо. Предметом окремих комплексних досліджень має стати культурний розвиток регіону у ХІХ та другій половині ХХ ст.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

I. Архівні матеріали

Центральний державний історичний архів України, м. Львів

1. Ф. 348. Товариство «Просвіта», м. Львів. 1868–1939 рр.

оп. 1.

Спр. 176. Обіжники Головної управи товариства повітовим філіалам у м. Берестя, Володимир, Горохів, Дубно, Ковель, Крем'янець, Луцьк, Остріг, Рівне, а також «Рідної хати» у Холмі, 1926 р., 14 арк.

2. Спр. 289. Лист Головної управи товариства до парафіяльного священика в Стоянові Караповича Івана про відрядження делегата на збори товариства у м. Горохів, 1927 р., 1 арк.

3. Спр. 358. Лист Юхимчука Михайла з м. Дубна про підготовку кадрів освітньо-кооперативних працівників, 1930 р., 4 арк.

4. Спр. 486. Листування канцелярії при Головній управі у м. Львові з бібліотеками та книгарнями м. Володимира та ін. про надіслання книжок, журналів і розпродаж видань «Просвіти», 1926–1938 рр., 67 арк.

5. Спр. 499. Заява західноукраїнського кооперативу «Єдність» в с. Басів Кут Рівненського повіту до книгарні «Просвіти» у м. Львові з проханням надіслати книжки. 1926–1934 рр., 4 арк.

Державний архів Волинської області

(Держархів Волинської обл.)

6. Ф. 1. Волинська воєводська команда державної поліції м. Луцьк Волинського воєводства. 1921–1939 рр.

оп. 2.

Спр. 5678. Список преси, яка виходила на території Волинського воєводства на 1.11.1936 р., 1935–1936 рр., 7 арк.

7. Спр. 6532. Рапорти повітової поліції про діяльність авторів, композиторів і видавців «Зайксу», 1937 р., 15 арк.

8. **Ф. 36. Луцьке повітове староство. 1919–1939 рр.**

оп. 13 а.

Спр. 767. Переписка з управлінням товариств і союзів і постерунками державної поліції про видачу дозволів на проведення концертів, спектаклів, 10. 01. – 18. 12. 1936 р., 123 арк.

9. Спр. 768. Переписка з управлінням товариств і союзів і постерунками державної поліції про видачу дозволів на проведення концертів, спектаклів. 10. 01. – 14. 10. 1936 р., 177 арк.

10. Спр. 769. Переписка з управлінням товариств і союзів і постерунками державної поліції про видачу дозволів на проведення концертів, спектаклів, 06. 04. – 22. 12. 1936 р., 141 арк.

11. Спр. 770. Переписка з управлінням товариств і союзів і постерунками державної поліції про видачу дозволів на проведення концертів, спектаклів, 24. 12. 1936 – 14. 12. 1937 рр., 97 арк.

12. Спр. 771. Переписка з управлінням товариств і союзів і постерунками державної поліції про видачу дозволів на проведення концертів, спектаклів, 31. 12. 1936 – 17. 01. 1938 рр., 106 арк.

13. Спр. 772. Переписка з управлінням товариств і союзів і постерунками державної поліції про видачу дозволів на проведення концертів, спектаклів, 22. 12. 1936 – 02. 11. 1937 рр., 154 арк.

14. Спр. 976. Заява ВУО про дозвіл на проведення концертів, 16. 03. – 05. 05. 1938 р., 113 арк.

15. **Ф. 38. Луцький шкільний інспекторат Кураторіуму Волинського шкільного округу, з 1932 р. – Луцького шкільного округу, з 1937 р. – Волинського шкільного округу, м. Луцьк Волинського воєводства. 1920–1939 рр.**

оп. 1.

Спр. 1468. Статистичні дані про діяльність бібліотек, арк. 3.

16. Ф. 45. Луцька повітова команда державної поліції. 1919–1939 рр.**оп. 1.**

Спр. 45. Інформація постерунків державної поліції і переписка з луцьким повітовим староством про роботу відділів товариства «Просвіта». 1925 р., 12 арк.

17. Спр. 346. Інформація постерунків державної поліції і переписка з луцьким повітовим староством про діяльність «Союзу волинських німців» в повіті, 1925–1928 рр., 42 арк.

18. Спр. 450. Інформація про діяльність організації «Чеська шкільна матиця» на Волині, 1926–1927 рр. 33 арк.

19. Спр. 454 а. Переписка з Луцьким повітовим староством про газету УНДО «Українська громада». Списки польських політичних газет, які видавались у повіті, 1926–1927 рр., 20 арк.

20. Спр. 596. Інформація постерункової державної поліції про видавництва і поширення комуністичної літератури у Луцькому повіті, 1928 р., 32 арк.

21. Спр. 623. Списки газет і журналів, які виписували у Луцькому повіті, 1928 р., 49 арк.

22. Спр. 1053. Інструктивні листи воєводського коменданта про організацію сітки конфідентів, конфіскації друкованих видань і т. д., 1933 р., 14 арк.

23. Ф. 46. Волинське воєводське управління Міністерства внутрішніх справ. 1919–1939 рр.**оп. 1.**

Спр. 1176. Циркуляр воєводського управління про бюджети комунальних союзів, 1928 р., 5 арк.

24. Спр. 1848. Повідомлення луцького повітового староства про впорядкування міст, 1932 р., 7 арк.

25. Спр. 5885. Статут «Товариства польської культури на Волині», 1929 р., 9 арк.

26. Ф. 46. Волинське воєводське управління Міністерства внутрішніх справ. 1919–1939 рр.

оп. 2.

Спр. 962. Переписка з магістратами Ковеля, Ровно, Луцька про план забудов, 1931 р., 6 арк.

27. Ф. 46. Волинське воєводське управління Міністерства внутрішніх справ. 1919–1939 рр.

оп. 3.

Спр. 18. Про позику книг з бібліотек, 1933 р., 2 арк.

28. Спр. 20. Заклик воєводи до бібліотечних працівників про допомогу службовцям Волині у підвищенні кваліфікації, 1933 р., 2 арк.

29. Спр. 396. Список книг бібліотеки Волинського воєводства, 1928 р., 15 арк.

30. Ф. 46. Волинське воєводське управління Міністерства внутрішніх справ. 1919–1939 рр.

оп. 4.

Спр. 773. Копії матеріалів публікацій Волинської воєводської бібліотеки, 1928 р., 37 арк.

31. Ф. 46. Волинське воєводське управління Міністерства внутрішніх справ. 1919–1939 рр.

оп. 6.

Спр. 3194. Проект будівництва державної гімназії і ліцею в Сарнах, 1938 р., 41 арк.

32. Спр. 3229. План будинку школи гміни Полонка Луцького повіту, 1936–1937 рр., 1 арк.

33. Спр. 3278. План школи «Тарбут» у Ровно, 1934 р., 11 арк.

34. Спр. 3635. Проект на будівництво житлового будинку в Горохові, 1929 р.,

8 арк.

35. Ф. 46. Волинське воєводське управління Міністерства внутрішніх справ. 1919–1939 рр.

оп. 8.

Спр. 4767. Відділ безпеки. Документи про єврейську пресу, 1933 р., 7 арк.

36. Ф. 46. Волинське воєводське управління Міністерства внутрішніх справ. 1919–1939 рр.

оп. 9.

Спр. 406. Звіт Міністерства внутрішніх справ Польщі про політичне життя національних меншин в Польщі, 1926 р., 16 арк.

37. Спр. 663. Список новостворених бібліотек товариства “Просвіта”, 1927 р., 3 арк.

38. Спр. 1074. Список друкарень воєводства, 1928 р., 10 арк.

39. Спр. 1362. Огляд Міністерства внутрішніх справ Польщі преси національних меншин в Польщі, 1929 р., 57 арк.

40. Спр. 1366. Списки друкарень воєводства за I квартал 1929 р., 20 арк.

41. Спр. 1895. Списки контрольованих видань у воєводстві, 1930–1932 рр., 132 арк.

42. Спр. 2380. Списки контрольованих видань у воєводстві, 1933–1939 рр., 39 арк.

43. Спр. 2631. Статут товариства польської культури в Луцьку, 1933 р., 51 арк.

44. Спр. 3072. Списки контрольованих видань у воєводстві, 1935 р., 127 арк.

45. Спр. 3076. Списки типографій у воєводстві, 1935 р., 22 арк.

46. Спр. 3203. Списки польських видань, 1936 р., 27 арк.

47. Спр. 3219. Списки бібліотек у воєводстві, 1938 р., 71 арк.

48. Спр. 4219. Список книгарень і кіосків з продажу книг у Крем'янці, 1938 р., 25 арк.

49. Ф. 46. Волинське воєводське управління Міністерства внутрішніх справ. 1919–1939 рр.

оп. 9 а.

Спр. 447. Переписка з міністерством внутрішніх справ, повітовими старостами про діяльність Союзу Українок, 1933–1934 рр., 113 арк.

50. Спр. 586. Огляд єврейської преси воєводства, 1932 р., 26 арк.

51. Спр. 718. Вказівки Міністерства внутрішніх справ про встановлення нагляду за друкованими виданнями, 1934 р., 3 арк.

52. Спр. 721. Про єврейські друковані видання, 1933 р., 5 арк.

53. **Ф. 47. Луцька державна в'язниця. 1919–1939 рр.**

оп. 4.

Спр. 77. Розпорядження Міністерства юстиції про тюремну бібліотеку, 1923 р., 81 арк.

54. Спр. 707. Лист до начальника тюрми «Про надсилання книжок бібліотеки університетської у Варшаві до тюрми», 1925 рр., 27 арк.

55. Спр. 1287. Переписка з Міністерством юстиції про тюремну школу і бібліотеку, 1928 р., 29 арк.

56. Спр. 1388. Списки книг бібліотеки шкільної програми, 1930 р., 15 арк.

57. Спр. 1944. Списки в'язнів, що виписували літературу з бібліотеки, 1938 р., 16 арк.

58. **Ф. 54. Луцьке повітове товариство “Просвіта”. 1920–1939 рр.**

оп. 1.

Спр. 89. Протокол філії «Просвіти» у Торчині і переписка про дозвіл вистав, відкриття бібліотеки, 1925 р., 8 арк.

59. Спр. 199. Абонементна книга бібліотеки філії «Просвіти», 1928 р., 132 арк.

60. Спр. 389. Заяви жителів Ковельського повіту з проханням про відкриття бібліотек, 1928 р., 3 арк.

61. Спр. 645. Списки книг філії «Просвіти» в Буянах, 1932 р., 17 арк.

62. **Ф. 54. Луцьке повітове товариство «Просвіта». 1920–1939 рр.**

оп. 1 а.

Спр. 423. Відношення Жидичинської філії «Просвіти» про дозвіл проведення зборів і постановок у Жидичині, 1929 р., 15 арк.

63. Спр. 429. Каталог книг бібліотеки філії «Просвіти» в Локачах, 1929 р., 4 арк.

64. Спр. 551. Переписка з філією «Просвіти» у Хорохорині і дозвіл на проведення концертів, 1932 р., 26 арк.

65. Ф. 54. Луцьке повітове товариство «Просвіта». 1920–1939 рр.

оп. 2.

Спр. 389. Статут бібліотечної секції, список бібліотек-читалень, книг, 1926 р. 43 арк.

66. Ф. 63. Луцька управа товариства прихильників православної віри імені Петра Могили. 1931–1939 рр.

оп. 1.

Спр. 1. Протокол установчих зборів товариства імені Петра Могили. Журнал «Соборність», 1931 р., 18 арк.

67. Спр. 8. Про видання часопису «Шлях», 1932 р., 31 арк.

68. Спр. 20. Листування з Волинською духовною консисторією, «Просвітянськими хатами» про організацію бібліотек, 1938 р., 20 арк.

69. Ф. 98. Головна управа Волинського українського об'єднання (ВУО), м. Луцьк Волинського воєводства.

оп. 1.

Спр. 16. Листування з Луцьким повітовим староством про відкриття бібліотек, 1931–1932 рр., 83 арк.

70. Ф. 140. Олицький постерунок державної поліції. 1919–1939 рр.

оп. 1.

Спр. 10. Інформація управління Дубенського староства про розшук комуністів, поширення комуністичних видань, про конфіскацію і заборону вивозу з-за кордону друкованих видань, 1934 р., 12 арк.

71. Спр. 13. Устав бібліотеки поліцейських, 1932 р., 9 арк.

72. Спр. 15. Списки типографій, 1932 р., 21 арк.

73. Спр. 42. Списки бібліотек, типографій, 1935 р., 34 арк.

**74. Ф. 146. Торчинський постерунок державної поліції. 1919–1939 рр.
оп. 1.**

Спр. 75. Діяльність єврейських організацій, 1929 р., 19 арк.

75. Спр. 167. Про заборону друкованих видань, 1932 р., 46 арк.

76. Спр. 178. Листування з Луцькою повітовою командою державної поліції про бібліотеки на території постерунку, 1922–1934 рр., 25 арк.

77. Спр. 194. Про діяльність німецьких організацій, 1938 р., 52 арк.

78. Спр. 206. Список газет і журналів, 1939 р., 2 арк.

**79. Ф. 158. Луцьке міське управління. 1919–1939 рр.
оп. 1.**

Спр. 16. Передумови складання загального плану забудови Луцька, 1935 р., 2 арк.

**80. Ф. 158. Луцьке міське управління. 1919–1939 рр.
оп. 4.**

Спр. 1735. Плани і кошторис по впорядкуванню Інженерної вулиці, 1935 р., 3 арк.

**81. Ф. 160. Сокільський постерунок державної поліції. 1919–1939 рр.
оп. 1.**

Спр. 29. Повідомлення Волинського воєводського управління про конфіскацію часописів «Промінь», «Життя», 1927, 3 арк.

**82. Ф. 199. Редакція газети «Українська нива», з 1931 р. – орган ВУО, м. Варшава, з 1928 р. – м. Луцьк Волинського воєводства. 1926–1937 рр.
Редакція громадсько-політичного тижневика «Волинське слово», м. Луцьк Волинського воєводства. 1937–1939 рр.**

оп. 1.

Спр. 3. Журнал реєстрації кореспонденції в редакцію газети, 1934 р. 53 арк.

83. Ф. 199. Редакція газети «Українська нива», з 1931 р. – орган ВУО, м. Варшава, з 1928 р. – м. Луцьк Волинського воєводства. 1926 – 1937 рр.

Редакція громадсько-політичного тижневика «Волинське слово», м. Луцьк Волинського воєводства. 1937–1939 рр.

оп. 2.

Спр. 2. Листування з установами та громадянами про публікацію матеріалів, 1936 р., 294 арк.

84. Ф. 281. Ковельська в'язниця. 1919–1939 рр.

оп. 3.

Спр. 10. Листування з Міністерством юстиції про тюремну школу і бібліотеку, 1929 р., 51 арк.

85. Спр. 36. Листування з Міністерством юстиції з питань роботи тюремної бібліотеки і школи, 1931 р., 152 арк.

86. Спр. 74. Листування з Міністерством юстиції про звіт культурно-освітньої роботи в тюрмі, 1934–1935 рр., 37 арк.

87. Спр. 107. Звіт Міністерству юстиції про стан бібліотеки у Ковельській тюрмі, 1936–1937 рр., 3 арк.

88. Спр. 163. Протоколи про кількість книг і їх назви, 1939 р., 22 арк.

89. Спр. 196. Листування з Міністерством юстиції про стан роботи тюремної школи і бібліотеки, 1939 р., 101 арк.

90. Ф. 296. Німецька кірха, м. Луцьк Луцького повіту Волинської губернії, з 1921 р. – Волинського воєводства. 1912–1939 рр.

оп. 1.

Спр. 2. Листування з сенатором Візнером про діяльність партії «Представництво німців на Волині», 1937 р., 83 арк.

91. Спр. 20. Листування з музичними фабриками про закупівлю німецькою кірхою музичних інструментів, 1927–1933 рр., 48 арк.

92. Спр. 41. Відомості про виставку німецьких народних календарів на Волині, 1935–1936 рр., 39 арк.

93. Спр. 53. Звернення пастора до німецького населення про поширення релігійних книг, 1938 р., 38 арк.

94. Спр. 69. Каталог книг, виданих пасторами, 1937 р., 3 арк.

95. Спр. 70. Каталог німецьких парафіяльних бібліотек на Волині, 1938 р., 29 арк.

96. Ф. 389. Ковельська повітове товариство «Просвіта». 1920–1932–1938 рр.

оп. 1.

Спр. 11. Заяви жителів Ковельського повіту про прийняття до складу українського хору. Списки членів хору, 1927 р., 16 арк.

97. Спр 33. Статут бібліотечної секції товариства, список бібліотек, читалень, перелік книг, 1925–1926 рр., 43 арк.

Державний архів Рівненської області

(Держархів Рівненської обл.)

98. Ф. 3. Союз Українок. 1921–1939 рр.

оп. 1.

Спр. 5. Діяльність бібліотек, читалень, 1925 р., арк. 29.

99. Ф. 30. Рівненське повітове староство. 1919–1939 рр.

оп. 18.

Спр. 410. Заяви приватних осіб про видачу дозволів на відкриття театрів, типографій, організацію вечорів, 1921–1922 рр., 412 арк.

100. Спр. 699. Про видання книг і журналів, 1922–1926 рр., 50 арк.

101. Спр. 703. Переписка з Волинським воєводством про відкриття бібліотеки в Рівному, 1922 р., 15 арк.

102. Спр. 1076. Списки друкарень і типографій Рівненського повіту, 1925–1927 рр., 132 арк.

103. Спр. 1095. Заяви товариств і союзів щодо організації бібліотек, проведення вечорів, зборів, художніх постановок. Статут, анкета бібліотеки в Рівному, 1926 р., 126 арк.

104. Спр. 1226. Заяви товариств і союзів про організацію заходів з метою збору коштів на бібліотечні цілі, 1928 р., 175 арк.

105. Спр. 1232. Звіт Рівненського староства про відкриття бібліотек у повіті, 1926 р., 170 арк.

106. Спр. 1235. Про діяльність друкарень, бібліотек, читалень і контроль за їх діяльністю, 1926р., 166 арк.

107. Спр. 1236. Про діяльність Чеської Матиці Шкільної у Глинську, 1926 р., 163 арк.

108. Спр. 2583. Про контроль за діяльністю бібліотек і читалень, 1936–1937 рр., 146 арк.

109. Ф. 160. Особистий фонд Якуба Гофмана. 1914–1939 рр.

оп. 1.

Спр. 25. Звіт про діяльність бібліотеки державної гімназії імені Тадеуша Костюшка, 1928–1930 рр., 104 арк.

110. Спр. 29. Матеріали до «Рочніка Волинського», 1928 р., 6 арк.

111. Спр. 35. Рукопис Я. Гофмана з опису історії м. Рівного, 1928–1930 рр., 50 арк.

112. Спр. 71. Листування з бібліотекою польської державної Академії мистецтв, 1929 р., 9 арк.

113. Спр. 76. Звіти про етнографічні дослідження на Волині, 1932 р., 5 арк.

114. Ф. 160. Особистий фонд Якуба Гофмана. 1921-1939 рр.

оп. 18.

Спр.1592. Списки літератури “просвітянських” читалень, 1927 р., 24 арк.

115. Спр. 2583. Контроль воєводського управління за діяльністю бібліотек, читалень, видавництв м. Рівне, 1931–191936 рр., 146 арк.

116. Ф. 184. Правління Волинської округи спілки вчителів Польщі. 1926–1939 рр.

оп. 1.

Спр. 8. Листування з видавництвами, 1927 р., 5 арк.

117. Спр. 37. Листування з бібліотекою державної Академії мистецтв, 1937 р., 6 арк.

118. Спр. 62. Контроль за шкільними бібліотеками, 1936 р., 2 арк.

Wojewodzki Archiwum Panstwowe v Lublinie

119. Zespół 22. Wydział oświaty i kultury. 1926–1939 rr.
Syg. 524. Materiały władzy administracyjnej i policyjnej w Równem, Sarnach, 1926–1930 rr., 25 k.
120. Zespół 326. «Ridna Chata». 1928 r.
Sygn. 614/1. Wydawnictwo «Bug». O działalności żydowskiego kulturalno-oświatnego społeczeństwa «Tarbut», 1928 r., 3 k.
121. Zespół 449. Okręgowy Urząd Policji Politycznej w Lublinie. 1919–1927 rr.
Syg. 24. Akta dotyczące oddziałów. Dziennik oddziału Gorochów, 1924 r., 6 k.
122. Zespół 473. Lubelski Urząd wojewódzki. 1930–1938 r.
Syg. 15. Do Starostwa Powiatowego w Równem, 1931 r., 2 k.
123. Zespół 473. Lubelski Urząd wojewódzki. 1930–1938 r.
Syg. 2310. O popularności dziennika «Ukrainska niwa» z Łucka w Lubelskiem, 1936 r., 8 k.
124. Zespół 473. Lubelski Urząd wojewódzki, 1930–1938 r.
Syg. 19281. O przeznaczeniu środków Łuckiego Sejmiku na potrzeby sztuki 1933 r., 9 k.
125. Zespół 502. Powiat Lubomelski. 1921–1939 rr.
Sygn. 0147001. Biblioteki i zespoły chóralne, 1935 r., 7 k.
126. Zespół 708. Zagadnienia społeczeństwa i państwa polskiego na Wołyniu. 1922–1939 rr.
Sygn. 2310. Plan budynku Rafałowskiego, 1935 r., 1 k.
127. Zespół 708. Zagadnienia społeczeństwa i państwa polskiego na Wołyniu. 1922–1939 rr.
Sygn. 13449. O kulturze polskiej na Wołyniu. 1939 r., 159 k.
128. Dział rękopisów.
Rek. 894. Wołyn. Sztuka ukraińska.
129. Dział rękopisów.
Rek. 897. O sprawy wydawnicze Towarzystwa przyjaciół nauk w Łucku.

II. Збірники документів

130. Боротьба трудящих Волині за возз'єднання з Радянською Україною (1929–1939 рр.) : Зб. документів і матеріалів. – Ч. II. – Львів : Каменяр, 1965. – 432 с.
131. За волю народну. Боротьба трудящих Ровенщини за соціальне і національне визволення та возз'єднання з Радянською Україною. 1921–1939: Документи і матеріали / ред. кол.: О. Т. Бугайов (голов. ред.) [та ін.]. – Львів : Книж.-журн. вид-во, 1964. – 290 с.
132. Культурне життя в Україні. Західні землі. Т. 1.: 1939–1953 : документи і матеріали / упоряд. Т. Галайчак [та ін.]. – К. : Наук. думка, 1995. – 747 с.
133. На хвилі доби : хрестоматія польської літературної періодики 20–30-х років ХХ ст. / упоряд., вступ. ст. та пер. із пол. С. І. Кравченко. – Луцьк : РВВ «Вежа» Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки, 2007. – 448 с.
134. Національні відносини в Україні у ХХ ст. : зб. док. і матеріалів / передм. М. І. Панчука / упоряд. М. І. Панчук [та ін.]. – К. : Наук. думка, 1994. – 558 с.
135. Україна у ХХ столітті (1900–2000) : зб. док. і матеріалів / упоряд. : А. Слюсаренко [та ін.]. – К. : Вища школа, 2000. – 351 с.
136. Українська суспільно-політична думка в ХХ столітті. Т. 1. Документи і матеріали / ред.: Т. Гунчак, Р. Сольчаник. – [Мюнхен] : Сучасність, 1983. – 510 с.
137. Drugi Powszechny spis Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 9.XII.1931 roku (mieszkania, ludność, stosunki zawodowe). Województwo Wołyńskie. – Warszawa, 1938. – 79 s.
138. Ignacy Daszyński o państwie, demokracji i parlamentarzmie. Wstęp, wybór i opracowanie Michał Sliwa / Ignacy Daszyński. – Warszawa : Wyd-wo Sejmowe, 1997. – 197 s.
139. Krzywycki L. Rozbior krytyczny wyników spisu z dnia 30 IX 1921 r. // Miesięcznik Statystyczny.– 1922.– T. V.– Z. 6.
140. Łuck w świetle cyfr i faktów // Lwów. – 1926. – 39 s.

141. Rocznik Wołyński pod red. Jakoba Hoffmana. – Równe, 1934. – 678 s.
142. Rocznik ziem wschodnich. – Warszawa: Główny Urząd Statystyczny Rzeczypospolitej Polskiej, 1939. – 253 s.
143. Województwo Wołyńskie 1921–1939 w świetle liczb i faktów // Przegląd Wschodni, 1939. – T. I4, z. 1. – S. 99–137.
144. Wołyń w liczbach. Zbiór tablic statystycznych, dotyczących województwa Wołyńskiego / pod red. S. Witkowskiego i S. Landy. – Łuck, 1939. – 65 s.

III. Мемуари, спогади

145. Бойчук Марія Іванівна. Свідчення. Записано зі слів мешканки с. Бережці Любомльського району Волинської області, 1930 р. н. Записано 12. 10. 2010 р.
146. Годік Емілія Панасівна. Свідчення. Записано зі слів мешканки м. Нововолинська Волинської області, 1930 р. н. Записано 5. 02. 2014 р.
147. Годік Марина Петрівна. Свідчення. Записано зі слів мешканки с. Мирне Горохівського району Волинської області, 1912 р. н. Записано 10. 09. 1973 р.
148. Куделя М. Кобзар у моєму житті: Спогади з недавнього минулого / М. Куделя. – Луцьк: Ініціал, 1998. – 128 с.
149. Левчанівська І. Далеке і близьке: нариси, статті / І. Левчанівська. – Луцьк: Надстир'я, 2000. – 216 с.
150. Левчанівська І. Згадалось мені (спогади дитинства) / І. Левчанівська. – Луцьк: Надстир'я, 2001. – 94 с.
151. Левчанівська І. І не забудеться (спогади) / І. Левчанівська. – Львів; Луцьк; Дубно: Джерело, 2008. – 88 с.
152. Левчанівська І. Пам'яті моєї мами Олени Левчанівської у 110-річницю народження / І. Левчанівська // Літопис Волині: наук.-популяр. зб. волинезнавства / Ін-т Дослідів Волині; голов. ред. М. Боровиковський. – Вінніпег, 1992. – Ч. 17/18. – С. 145–149.

153. Макарчук Галина Тихонівна. Свідчення. Записано зі слів мешканки с. Усичі Луцького району Волинської області, 1931 р. н. записано 15. 03. 2004 р.
154. Пукер Антоніна Тихонівна. Свідчення. Записано зі слів мешканки с. Усичі Луцького району Волинської області, 1922 р. н. Записано 7. 07. 2012 р.
155. Рисак О. Волинь у спогадах і роздумах Уласа Самчука // Література рідного краю : зб. метод. матеріалів / Упор. О. Рисак, о. Тирак, Г. Прихода / Вст. стаття О. Рисака. – Луцьк, 1996. – С. 96–100.
156. Сивіцький М. Записки сірого волиняка / М. Сивіцький. – Львів : [б. в.], 1996. – 189 с.
157. Українська гімназія в Луцьку. Спогади. – Луцьк : MEDIA, 1998. – 219 с.
158. Чекмановський А. Журба Галина // Віки пливуть над Києвом / А. Чекмановський. – Нью-Йорк, 1964. – С. 7–8.
159. Шиповська І. Похвала Україні Юзефа Лободовського / І. Шиповська // Пісня про Україну – Львів : [б. в.], 1996. – С. 9–17.
160. Шумовський Ю. Зруйноване гніздо, чи історія однієї священицької родини на Волині. Т. 1 : спогади / Ю. Шумовський. – США, Саванна, 1994.
161. Шумовський Ю. Зруйноване гніздо, чи Історія однієї священицької родини на Волині. Т. 2 : спогади / Ю. Шумовський. – США, Саванна, 1994.
162. Юзевський Г. Замість щоденника // Роде наш красний... Волинь у долях краях і людських документах / ред. колег. І. Д. Олексеюк, Г. В. Бондаренко, В. С. Зубович та ін. – Т. II. – Луцьк : Вежа, 1996. – С. 188–243.
163. Янса Анна. Свідчення. Записано зі слів мешканки с. Сенкевичівка Горохівського району Волинської області, 1930 р. н. Записано 15. 03. 1975 р.
164. . Dąbrowska M. Dzienniki. T. 1. 1914–1925 / Maria Dąbrowska ; wybór, wstęp i przypisy Tadeusz Drewnowski. – Warszawa : Czytelnik, 1998. – 409, [1] s., portr. ; [Т.] 2 : 1926–1935. – Warszawa : Czytelnik, 1999. – 429 [3] s. ; [Т.] 3 : 1936–1945. – Warszawa : Czytelnik, 2000. – 576 [4] s.

165. Siwicki M. Dzieje konfliktów polsko-ukrainskich. T. 1. / Mikołaj Siwicki. – Warszawa, 1992. – 317 s.
166. Šimek V. U nás na Volyni. / V. Šimek. – Sokolov : Okresní úřad Sokolov ve spolupráci se Sdružením Čechů z Volyně a jejich přátel, 1993. – 344 s.
167. Šimek V. Volyňaci. Veselé i vážně o volyňských reemigrantech / V. Šimek. – Sokolov : Okresní muzeum, 1995. – 170 s.

IV. Періодичні видання

168. Вікна. – 1923. – Чис. 10. – С. 3.
169. Вісник. – 1934. – 4 груд.
170. Волинське слово. – 1937. – 18 берез.
171. Волинське слово. – 1937. – 31 жовт.
172. Волинське слово. – 1938. – 6 лют.
173. Волинське слово. – 1939. – 19 січ.
174. Волинське слово. – 1939. – 3 квіт.
175. Дзвін. – 1934. – Ч. 8/9. – 1 серп.
176. Дмитрович А. На літературному безпутті / А. Дмитрович // Нова зоря. – 1926. – Чис. 16. – С. 3.
177. Дорошенко В. Літературна діяльність Симона Петлюри / В. Дорошенко // Нова доба. – 1936. – Чис. 8. – С. 4.
178. Дрбал А. Ян Поспішіл – чеський поет, музикант і фольклорист з Волині (до 10-ї річниці з дня смерті) / А. Дрбал // Пороги (Прага). – 2004. – № 3. – С. 12–13.
179. Друг. – 1936. – Ч. 2. – 15 верес.
180. За соборність. – 1935. – № 7. – С. 35.
181. З двома язиками чи з одним // Дзвін. – 1925. – 3 лип.
182. Культурне життя. – 1939. – Ч. 1. – С. 9–10.
183. На варті. – 1925. – Ч. 13. – 1 груд.

184. Назустріч. – 1934. – 1 верес.
185. Народний вісник. – 1927. – 14 квіт.
186. Наш світ. – 1935. – 15 лип. – С. 14.
187. Наш світ. – 1935. – 15 серп. – С. 15.
188. Нова доба. – 1936. – Ч. 6.
189. Нова зоря. – 1934. – 29 жовт.
190. Обрії. – 1936. – 9 квіт. – Ч. 10/11.
191. Павлович В. Сучасна літературна творчість Наддніпрянщини / В. Павлович // Наш світ. – 1925. – Ч. 2. – С. 13–15.
192. Перемога. – 1934. – 1 верес. – Ч. 2.
193. Перемога. – 1934. – 1 верес. – Ч. 21.
194. Рудницький М. Преса і література / М. Рудницький // Світ. – 1928. – Ч. 15–16. – С. 2–3.
195. Українська громада. – 1927. – 11 верес. – С. 2.
196. Українська громада. – 1927. – 21 серп. – С. 2.
197. Українська нива. – 1928. – 1 груд. – С. 4.
198. Українська нива. – 1931. – 30 квіт. – С. 4.
199. Українська нива. – 1931. – 10 травн. – С. 4.
200. Українська нива. – 1931. – 31 травн. – С. 3.
201. Українська нива. – 1931. – 10 черв. – С. 4.
202. Українська нива. – 1931. – 15 листоп. – С. 4.
203. Українська нива. – 1931. – 28 листоп. – С. 6.
204. Українська нива. – 1931. – 15 груд. – С. 4.
205. Українська нива. – 1933. – 7 січ. – С. 5.
206. Українська нива. – 1933. – 15 січ. – С. 3.
207. Українська нива. – 1933. – 25 лют. – С. 2.
208. Українська нива. – 1933. – 25 лют. – С. 3.
209. Українська нива. – 1933. – 10 берез. – С. 3.
210. Українська нива. – 1933. – 29 берез. – С. 2.
211. Українська нива. – Луцьк. – 1933. – 5 квіт. – С. 2.

212. Українська нива. – Луцьк. –1933. – 5 квіт. – С. 3.
213. Українська нива. – Луцьк. –1933. – 12 квіт. – С. 4.
214. Українська нива. – Луцьк. –1933. – 27 квіт. – С. 3.
215. Українська нива. – Луцьк. –1933. – 27 квіт. – С. 4.
216. Українська нива. – Луцьк. –1933. – 13 черв. – С. 3.
217. Українська нива. – Луцьк. –1933. – 22 листоп. – С. 4.
218. Українська нива. – Луцьк. –1933. – 30 листоп. – С. 3.
219. Українська нива. – 1934. – 28 січ. – С. 2.
220. Українська нива. – 1934. – 18 лют. – С. 5.
221. Українська нива. – 1934. – 25 лют. – С. 2.
222. Українська нива. – 1934. – 25 берез. – С. 2.
223. Українська нива. – 1934. – 22 черв. – С. 3.
224. Українська нива. – 1934. – 22 травн. – С. 2.
225. Українська нива. – 1934. – 27 лип. – С. 2.
226. Українська нива. – 1934. – 19 серп. – С. 3.
227. Українська нива. – 1934. – 9 верес. – С. 4.
228. Українська нива. – 1934. – 18 жовт. – С. 2.
229. Українська нива. – 1934. – 30 жовт. – С. 4.
230. Українська нива. – 1934. – 11 лист. – С. 3.
231. Українська нива. – 1934. – 2 груд. – С. 3.
232. Українська нива. – 1934. – 24 груд. – С. 3.
233. Українська нива. – 1935 р. – 7 січ. – С. 5.
234. Українська нива. – 1935 р. – 29 січ. – С. 2.
235. Українська нива. – 1935 р. – 31 берез. – С. 3.
236. Українська нива. – 1935 р. – 31 берез. – С. 5.
237. Українська нива. – 1935 р. – 9 черв. – С. 6.
238. Українська нива. – 1935 р. – 22 вересня. – С. 1.
239. Українська нива. – 1935 р. – 29 вересня. – С. 1.
240. Українська нива. – 1935 р. – 22 груд. – С. 4.
241. Українська Нива. – 1936. – 1 січ. – С. 4.

242. Українська Нива. – 1936. – 9 лют. – С. 3.
243. Українська Нива. – 1936. – 16 лют. – С. 2.
244. Українська Нива. – 1936. – 17 груд. – С. 3.
245. Український православний календар. – 1938. – С. 105.
246. Хліборобський шлях. – 1934. – 14 жовт.
247. Церква і нарід. – 1936. – Ч. 21. – С. 688–694.
248. Церква і нарід. – 1936. – Ч. 22. – С. 729–733.
249. Церква і нарід. – 1936. – Ч. 23. – С. 767–772.
250. Церква і нарід. – Ч. 24. – С. 816–819.
251. Церква і нарід. – 1936. – Ч. 18. – С. 556–562.
252. Церква і нарід. – 1936. – Ч. 19. – С. 592–597.
253. Церква і нарід. – 1936. – Ч. 20. – С. 629–633.
254. Церква і нарід. – 1936. – Ч. 21. – С. 675–686.
255. Церква і нарід. – 1936. – Ч. 24. – С. 813–816.
256. Церква і нарід. – 1937. – Ч. 11. – С. 375–379.
257. Церква і нарід. – 1937. – Ч. 12. – С. 416–421.
258. Церква і нарід. – 1937. – Ч. 13. – С. 457–461.
259. Церква і нарід. – 1937. – Ч. 15/16. – С. 508–516.
260. Церква і нарід. – 1937. – №19. – С. 664.
261. Церква і нарід. – 1938. – Ч. 13/14. – С. 534–536.
262. Чому не давали дозволів на вистави? // Громада. – 1926. – Ч. 4. – С. 3.
263. Шлях. – 1937. – Ч. 16. – С. 2.
264. Czas. – Łuck. – 1933. – № 3.
265. Dziennik Urzędowy Województwa Wołyńskiego. – Łuck, 1925. – № 4.
266. Gazeta Polska. – Warszawa, 1934. – 15 maj.
267. Krajanske Listy. – 1938. – 27 března.
268. Krajanske Listy. – 1938. – 8 kvetna.
269. Krajanske Listy. – 1938. – 15 kvetna.
270. Krajanske Listy. – 1938. – 30 ledna.
271. Krajanske Listy. – 1938. – 20 rijna.

272. Krupnyckij B. Die Ukrainische Geschichtswissenschaft in der Sowjetunion 1921–1941 / B. Krupnyckij // Jahrbuch für Geschichte Osteuropas. – 1941. – Jahrg. 6, Heft 2/4. – S. 135–151.
273. Lam W. Rysunkowe ognisko wakacyjne w Krzemieńcu / W. Lam // Głos artystów. – 1938. – № 6. – S. 136.
274. Przegląd Wołyński. – Lutsk. – 1928. – 15 kwiet.
275. Sheybal S. Szkoła plenerowa w Krzemieńcu / S. Sheybal // Głos Artystów. – 1938. – № 6.
276. Życie Wołynia. – Luck. – 1927. – 15 maj.
277. Ziemia Wołyńska. – Luck, 1927. – 2 sierp.
278. Znicz. – Luck. – 1927. – 8 grudn.

V. Наукові дослідження

279. Абрамюк І. Вплив європейського функціоналізму на розвиток архітектурних тенденцій у Луцьку 30-их рр. / І. Абрамюк // Старий Луцьк: наук.-інформ. зб. – Луцьк, 2012. – Вип. 9. – С. 350-357.
280. Адамович В. Серце промовляло до людей / В. Адамович // Діалог. – 1994. – 12 листоп.
281. Альошина О. Арсен Річинський і українське православ'я / О. Альошина // Арсен Річинський і проблеми помісної Української Церкви : наук. зб. Міжнар. Річин. читань / за ред. проф. А. Колодного, А. Гудими. – Тернопіль : РВВ Галиц. ін-тут ім. В. Чорновола, 2008. – С. 41–44.
282. Андрухов П. 600 імен в історії Великої Волині / П. Андрухов. – Острог : Вісник, 1993. – 100 с.
283. Антонович С. Короткий історичний нарис Почаївської Успенської Лаври / С. Антонович. – Крем'янець : Церква і нарід, 1938. – 198 с.
284. Архів Василя Авраменка у Києві // Родовід. – 1994. – № 7. – С. 107–109.
285. Бандилко Л. Бібліотечна діяльність товариства «Просвіта» (з поч. ХХ ст. до 1939 р.) / Л. Бандилко // Бібл. вісн. – 1998. – № 2. – С. 33–35.

286. Бендюк М. Микола Шугаєвський / М. Бендюк // Острозький краєзнавчий збірник / Держ. іст.-культ. заповідник м. Острога, Остроз. наук.-краєзн. т-во «Спадщина» ім. кн. Острозьких, Остроз. міськрайон. від-ня Рівнен. обл. краєзн. т-ва. – Острог, 2008. – Вип. 3. – С. 135–137.
287. Библер В. С. Идея культуры в работах Бахтина / В. С. Библер // Одиссей. Человек в истории. Исследования по социальной истории и культуры. – М. : Наука, 1989. – С. 50–55.
288. Білокінь С. Про становище історичної науки в Україні / С. Білокінь // Укр. історик. – 1990. – Ч. 1/4. – С. 138–139.
289. Бобак О. Родина Каравасєвих / О. Бобак, Л. Розік // Минуле і сучасне Волині та Полісся: Олександр Цинкаловський і край : наук. зб. : матеріали XXVI Міжнар. наук. іст.-краєзн. конф. / Волин. обл. рада [та ін.] ; [упоряд. та відп. за вип. Г. Бондаренко, А. Силюк]. – Луцьк, 2008. – Вип. 27. – С. 129–134.
290. Бойко Ю. Шлях нації (1943) / Ю. Бойко. – Париж ; Київ ; Львів : Укр. Слово, 1992. – 126 с.
291. Бородавко В. А. Періодичні видання Волинського воєводства у міжвоєнний період (1921–1939 рр.) / В. А. Бородавко // Наук. вісн. Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки / Волин. держ. ун-т ім. Лесі Українки. – Луцьк, 2000. – № 3 : Історичні науки. – С. 86–88.
292. Борщевич В. З історії видання богословської літератури українською мовою на Волині у 20–30-х роках ХХ ст. / В. Борщевич // Наук. зап. – Острог, 1999. – Т. 2, ч. 2 : Виховання молодого покоління на принципах християнської моралі в процесі духовного відродження України. – С. 309–312.
293. Бухало Г. «Просвіта» сіяла світло: Сторінки історії рівненської «Просвіти», 1917–1928, 1942–1944 рр. : до 125-річчя «Просвіти» (186 – 1993 рр.) / Г. Бухало. – Рівне : Держ. ред.-вид. п-во, 1993. – 47 с.
294. Вакулка А. Ф. Ніл Хасевич. Художник, борець: «...Я б'юся різцем і долотом» / А. Ф. Вакулка. – Рівне : Волин. обереги, 2005. – 68 с.

295. Василевська В. Л. Дорога до весни: статті, нариси, памфлети / В. Л. Василевська. – К. : Рад. письм., 1975. – 279 с.
296. Василевська В. Л. Твори. В 8 т. Т. 7. Нариси. Статті / В. Л. Василевська. – К. : Дніпро, 1967. – 380 с.
297. Винар Л. Сучасний стан української вільної історичної науки / Л. Винар // Календар-альманах «Нового шляху» на 1967 рік. – Вінніпег, Манітоба, 1967. – С. 119–131.
298. Винничук В. Творча дорога художника / В. Винничук // Рад. Волинь. – 1978. – 6 груд.
299. Віднянський С. В. Українське питання в міжвоєнній Польщі: основні проблеми й напрямки наукових досліджень у сучасній вітчизняній історичній науці / С. В. Віднянський // Український історичний журнал. – К. : Наукова думка, 2003. – № 2. – С. 39–55.
300. Вітренко В. Література волинських німців / В. Вітренко. – Житомир : Волинь, 2003. – 260 с.
301. Вітренко В. Проблеми класифікації і періодизації літератури волинських німців / В. Вітренко // Велика Волинь : наук. зб. / голов. ред. М. Ю. Костриця. – Житомир, 2003. – Т. 29. – С. 222–223.
302. Власовський І. Луцька «Просвіта» (10 літ просвітянської праці. 1918–1928 рр.) / І. Власовський. – Львів : [б. в.], 1928. – 70 с.
303. Власюк В. Почерк митця / В. Власюк // Слово правди. – 1979. – 18 лип.
304. Волощук О. Караїми Волині: до історії формування і розвитку етнічної громади / О. Волощук // Науковий вісник ВДУ ім. Лесі Українки / ВДУ ім. Лесі Українки. – Луцьк, 2006. – № 3 : Історичні науки. – С. 112–117.
305. Ганжуров Ю. С. Преса України другої половини 50-х – початку 60-х рр. як об'єкт кліометричних досліджень у сучасному джерелознавстві / Ю. С. Ганжуров // Український історичний журнал. – 1991. – № 12. – С. 9–48.
306. Галина Журба // Історія української літератури ХХ ст. – К., 1998. – Кн. 2.– С. 243– 244.

307. Галина Журба // Українське слово / упоряд. : В. Яременко, Є. Федоренко.– К., 1994. – Кн. 1. – С. 459–479.
308. Гей В. Неначе доля ріднокраю / В. Гей // Молодий ленінець. – 1978. – 25 листоп.
309. Геник С. Самчук Улас / С. Геник // 150 великих українців. – Івано-Франківськ : [б. в.], 2001. – С. 210.
310. Герасимович І. Українські школи під польською владою / І. Герасимович. – Станиславів : Бистриця, 1924. – 16 с.
311. Гика В. М. Історія розвитку бібліотечної системи на Волині / В. М. Гика // Минуле і сучасне Волині : матеріали XVI іст.-краєзн. конф. – Луцьк, 2005. – С. 8–12.
312. Гон М. Із кривдою на самоті. Українсько-єврейські взаємини на західноукраїнських землях у складі Польщі (1935–1939) / М. Гон. – Рівне : Волин. обереги, 2005. – 192 с.
313. Гон М. Особливості міжетнічної взаємодії в контексті політичних процесів на західноукраїнських землях у міжвоєнний період / М. Гон. – Рівне : Волин. обереги, 2006. – 431 с.
314. Горний М. М. Українці Холмщини і Підляшшя : видатніші особи ХХ століття / М. М. Горний. – Львів : [б.в.], 1997. – 664 с.
315. Гофман Ї. Складання історичної мапи про чехів на Волині / Ї. Гофман // Волинь і волинське зарубіжжя : тези доп. та повідомл. Міжнар. наук. конф., Луцьк 16–18 черв. 1994 р. – Луцьк, 1994. – С. 114.
316. Гофман Ї. Чехи на Волині: основні відомості / Ї. Гофман. – Прага : [б. в.], 1998. – 32 с.
317. Господин А. Володимир Островський – невтомний працівник Волині / А. Господин // Літопис Волині : наук.-популяр. зб. волинезнавства / Ін-т Дослідів Волині ; голов. ред. М. Боровиковський. – Вінніпег, 1966. – Ч. 8. – С. 66–68.
318. Гошовський Б. Появилися «Зібрані твори» Олекси Стефановича / Б. Гошовський // Літопис Волині : наук.-популяр. зб. волинезнавства / Ін-т

- Дослідів Волині ; голов. ред. М. Боровиковський. – Вінніпег, 1978. – Ч. 12. – С. 205–206.
319. Грицак Я. Нарис історії України. Формування модерної української нації XIX–XX століття / Я. Грицак. – К. : Генеза, 1996. – 360 с.
320. Грушевський М. С. Історія України-Руси. В 11 т. 12 кн. Т. 2 / М. С. Грушевський ; редкол. : П. С. Сохань (голова) [та ін.]. – [Репр. Вид.]. – К. : Наук. думка, 1991. – 640 с.
321. Грушевський М. С. Історія української літератури. В 6 т. / М. Грушевський. – К. : Либідь, 1993–1995. – 6 т. – (Літературні пам'ятки України). – 612 с.
322. Грушевський М. С. Культурно-національний рух на Україні в XVI–XVII віці / М. С. Грушевський. – Київ ; Львів : Друк. «С. В. Кульженко» в Києві, 1912. – 248 с.
323. Грушевський М. С. На українські теми. І ще про наше культурне життя / М. С. Грушевський // ЛНВ. – 1911. – Кн. 2.
324. Гуртовий Г. Євреї містечка Торчин / Г. Гуртовий. – К. : Риф, 2003. – 108 с.
325. Гуртовий Г. О. Торчин – передзвін віків : іст.-краєзн. нариси / Г. О. Гуртовий. – Луцьк : Надстир'я, 2003 с. – 364 с.
326. Гурчала І. Народне мистецтво західних областей України / І. Гурчала. – К., 1966. – 312 с.
327. Гутнов А. Мир архитектуры [Электронный ресурс] / А. Гутнов. – М., 1998. – 349 с. – Режим доступа : <http://rusarh.ru/gutnov1.htm>.
328. Гутянський С. В. І. Ленін і культурне будівництво на Україні / С. Гутянський. – К. : Наук. думка, 1965. – 198 с.
329. Данілічева В. Історія волинських чехів: фондова колекція Рівненського краєзнавчого музею / В. Данілічева // Чехи і Дубенщина. Матеріали Міжнар. наук.-теорет. конф. [присвячені 20-річчю створення Дубенського чеського товариства «Стромовка» та українсько-чеським взаєминам], 9 груд. 2011 р. /

- Держ. істор.-культ. заповідник м. Дубна, Дубен. чеське т-во «Стромовка»; ред. Л. Кічатий. – Дубно, 2011. – С. 59–61.
330. Дашкевич Я. Підпільна преса Комуністичної партії Західної України (1921–1939 рр) / Я. Дашкевич // З історії західноукраїнських земель : зб. ст. / АН УРСР, Ін-т сусп. наук ; [редкол. : В. В. Грабовецький та ін.]. – К., 1960. – Вип. 5. – С. 135–152.
331. Дашкевич Я. Проблематика вивчення єврейсько-українських відносин (XVI – початок ХХ ст.) / Я. Дашкевич // Сучасність. – 1992. – № 8. – С. 40–50.
332. Дем'янчук Г. Галина Журба / Г. Дем'янчук // Воскреслі для життя : Літературні силуети. – Рівне, 1998. – С. 14–21.
333. Дем'янчук Г. «Рятуй нас, пресвята Софіє!»: [про письменника А. Нивинського] / Г. Дем'янчук // Воскреслі для життя : Літературні силуети. – Рівне, 1998. – С. 5–13.
334. Денисюк В. Волинське книговидання: історія і традиції / В. Денисюк // Книжковий сад «Надстир'я» (1992–2002) : статті / уклад. М. І. Богуш. – Луцьк, 2002. – С. 9–22.
335. Дмитренко Т. Заняття дубенських євреїв у 1920–30-х роках / Т. Дмитренко // Єврейському народові : матеріали Міжнар. наук. іст.-краєзн. конф., присвяченої укр.-єврейським взаєминам на Дубенщині. – Дубно, 2006. – Луцьк : Волин. обл. друк., 2006. – С. 80–86.
336. Дмитрук В. З історії єврейського громадського життя на Волині у міжвоєнний період (1921–1939) / В. Дмитрук // Доля єврейської духовної та матеріальної спадщини в ХХ ст. : матеріали конф., 28–30 серп. 2001 р. / редкол. : Г. Аронов (ред.) [та ін.]. – К., 2002. – С. 31–34.
337. Доброчинська В. Інтелігенція у культурному житті Волині (1921–1939 рр.) / В. Доброчинська // Велика Волинь : наук. зб. / Житомир. наук.-краєзн. т-во дослідників Волин [та ін.]. – Житомир, 2004. – Вип. 31 : Житомиру 1120 (884–2004). – С. 306–311.

338. Дрбал А. Ян Поспішіл – чеський поет, музикант і фольклорист з Волині (до 10-ї річниці з дня смерті) / А. Дрбал // Пороги (Прага). – 2004. – № 3. – С. 12–13.
339. Дубина М. Калинчук М. / М. Дубина // Поезія. – 1984. – Вип. 2. – С. 151.
340. Дубина М. Мечислав Гаско / М. Дубина // Радян. Волинь. – 1987. – 10 листоп.
341. Дуфек В. Причини репатріації чехів з Волині / В. Дуфек // Волинь і волинське зарубіжжя : тези доп. та повідомл. Міжнар. наук. конф., 16–18 черв. 1994 р. – Луцьк, 1994. – С. 112–113.
342. Евреи Украины. Ч. 2 : Краткий очерк истории / Горовский С. [и др.]. – Киев : [б. и.], 1995. – 272 с.
343. Жеплинський Б. Кобзарськими стежинами / Б. Жеплинський. – Львів : [б. в.], 2002. – 278 с.
344. Жешко Г. Троянди за ґратами / Г. Жешко. – К. : Молодь, 1968. – 156 с.
345. Жив'юк А. Між Сциллою політики і Харибдою творчості: громадсько-політичний портрет Уласа Самчука / А. Жив'юк. – Рівне : Ліста-М, 2004. – 184 с.
346. Житник У. Чехи України / У. Житник // Відродження мов й культур західних та південних слов'ян в Україні : зб. ст. / голов. ред. В. М. Русанівський. – К., 1995. – С. 92.
347. Заболотний І. Нескорена Волинь : Нарис з історії революційного руху на Волині, 1917–1939 / І. Заболотний. – Львів : Каменяр, 1964. – 204 с.
348. Заболотний І. Червона Волинь: Нариси історії революційного руху трудящих, 1917–1939 рр. / І. Заболотний. – Луцьк : Волин. обл. вид-во, 1958. – 206 с.
349. За партийность в исторической науке : сб. ст. – М. : Политиздат, 1932. – 296 с.
350. Затонский В. П. Национальная проблема на Украине / В. П. Затонский. – Харків : Держвидав України, 1926. – 104 с.

351. Зашкільняк Л. Історія Польщі: Від найдавніших часів до наших днів / Л. О. Зашкільняк, М. Г. Крикун. – Львів : Вид-во Львів. нац. ун-ту ім. І. Франка, 2002. – 752 с.
352. Збірник доповідей, виголошених на Першому конгресі Міжнародної асоціації українців у Києві у серпні 1990 р. / [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.history.org.ua>
353. Зіневич Є. Наукові осередки на Волині в період міжвоєнного двадцятиріччя (1921–1939 рр.) / Є. Зіневич // Сім днів (Рівне). – 1997. – 15 листоп.
354. Знищити український націоналізм на теоретичному фронті. Вип. 1 : зб. ст. – К. : [б. в.], 1934. – 225 с.
355. Зуляк І. Діяльність «Просвіти» у Західній Україні в міжвоєнний період (1919–1939) / І. Зуляк. – Тернопіль : Воля, 2005. – 943 с.
356. Зуляк І. Культурно-освітня праця М. Галушинського в діяльності «Просвіти» Західної України в міжвоєнний період / І. Зуляк // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного ун-ту ім. В. Гнатюка. Серія: Історія / за заг. ред. проф. М. Алексієвця. – Тернопіль, 2005. – Вип. 2. – С. 157–162.
357. Зуляк І. Реформування бібліотечної системи «Просвіти» у міжвоєнний період / І. Зуляк // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного ун-ту ім. В. Гнатюка. Серія : Історія / за заг. ред. проф. І. Зуляка. – Тернопіль, 2008. – Вип. 1. – С. 127–132.
358. Зуляк І. Ювілеї «Просвіти» як одна з форм консолідації української спільноти у міжвоєнний період (до 140-річчя з дня заснування) / І. Зуляк // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного ун-ту ім. В. Гнатюка. Серія : Історія / за заг. ред. проф. І. Зуляка. – Тернопіль, 2008. – Вип. 3. – С. 70–83.
359. Ідеї, смисли, інтерпретації образотворчого мистецтва: українська теоретична думка ХХ ст. : у 2 ч. : антологія / упоряд. Р. М. Яців. – Львів : Львів. нац. акад. мистецтва НАН України, 2012. – С. 138–185.

360. Інтелектуальна еліта Волині / Автор і упорядник Г. В. Бондаренко. Луцьк : Волинські старожитності, 2012. – 276 с.
361. Історія Волині: З найдавніших часів до наших днів / О. Г. Михайлюк [та ін.]. – Львів : Вища шк., 1988. – 238 с.
362. Історія української культури / за заг. ред. І. Крип'якевича. – 4-те вид. – К. : Либідь, 2002. – 656 с.
363. Історія українського мистецтва : в 6-и т. / ред. кол.: М. П. Бажан (гол. редактор) [та ін.]. – К. : [б. в.], 1966–1970. – 6 т.
364. Історія Української РСР : У 8 т. 10 кн. Т. 6. Українська РСР у період побудови і зміцнення соціалістичного суспільства (1921–1941) / АН УРСР. Ін-т історії ; редкол.: Ю. Ю. Кондуфор (голов. ред.) [та ін.] ; редкол. тому: П. П. Гудзенко (відп. ред.) [та ін.]. – К. : Наук. думка, 1977. – 544 с.
365. История Украинской ССР. В 10 т. Т. 7. – К. : Наук. думка, 1984. – 720 с.
366. Камінська-Юрчук О. Лист з минулого / О. Камінська-Юрчук // Волинь. – 1993. – 29 січ. – С. 3.
367. Карліна О. Юзевський та його «Волинська програма» / О. Карліна, Ю. Крамар // Велика Волинь : минуле і сучасне : тези Міжнар. краєзн. конф. – Житомир, 1993. – С. 107–109.
368. Катаєва О. Перші кроки на шляху до Лободовського / О. Катаєва // Українська літературна газета. – 2009. – № 5. – С. 14.
369. Каталог персональної виставки робіт самодіяльного художника М. Букатевича. – Луцьк : [б. в.], 1978. – 15 с.
370. Кащенко В. Волинь у творчості Ганни Жешко / В. Кащенко // Минуле і сучасне Волині : тези доп. та повідомл. іст.-краєзн. конф.; 8–10 жовт. 1992 р. – Луцьк, 1992. – С. 113–114.
371. Кириллова Л. Визуальные рецепции («VIP», № 25 (163) от 29 июня 2007 г. [Электронный ресурс] / Л. Кириллова. – Режим доступа : <http://www.vip.rv.ua/main.php>.

372. Киричук М. Волинські караїми / М. Киричук // Минуле і сучасне Волині : Олександр Цинкаловський і Волинь : матеріали ІХ наук. іст.-краєзн. міжнар. конф.; 20–23 січ. 1998 р. – Луцьк, 1998. – С. 251–253.
373. Кінд-Войтюк Н. Товариство приятелів науки – осередок вивчення історії Волині (1935–1939 рр.) / Н. Кінд-Войтюк // Волинський музей : Історія і сучасність : наук. зб. // Матеріали ІІІ Всеукр. наук.-практ. конф. / Упр. культури Волин. облдержадмін. [та ін.]; [редкол.: А. Силюк та ін.]. – Луцьк, 2004. – Вип. 3. – С. 77–79.
374. Кириченко Е. И. Русская архитектура 1830–1910 годов / Е. И. Кириченко. – М. : Искусство, 1978. – 400 с.
375. Ковальченко И. Д. Теоретико-методологические проблемы исторических исследований / И. Д. Ковальченко // Новая и новейшая история. – 1995. – № 1. – С. 439.
376. Ковба Ж. Пам'ятки чеської культури на Волині та волинських чехів у Чехії / Ж. Ковба // Минуле і сучасне Волині : Олександр Цинкаловський і Волинь : матеріали ІХ наук. іст.-краєзн. міжнар. конф., 20–23 січ. 1998 р. – Луцьк, 1998. – С. 13–14.
377. Козаченко А. Українська культура: її минувшина й сучасність / А. Козаченко. – Харків : Пролетар, 1931. – 167 с.
378. Колосок Б. В. Луцьк : архітектурно-історичний нарис / Б. В. Колосок, Р. Г. Метельницький; за ред. Ю. І. Сєдак. – К. : Будівельник, 1990. – 192 с.
379. Комар В. Л. Концепція прометеїзму в політиці Польщі (1921–1939 рр.) / В. Комар. – Івано-Франківськ : Місто НВ, 2011. – 360 с.
380. Комар В. Польсько-українська співпраця в прометеївському русі міжвоєнного періоду / В. Л. Комар // Ukraina – Polska – Unia Europejska. Polityczny, gospodarczy i społeczno-kulturalny wymiar współpracy: monografia / [pod. red. K. Jędraszczyk, O. Krasiwskiego, W. Sobczaka]. – Poznań, 2012. – S. 433–451.

381. Комар В. «Українське питання» в політиці урядів Польщі (1926–1939 рр.) / В. Комар // Український історичний журнал. – 2001. – № 5. – С. 120–128.
382. Кононенко К. С. Україна і Росія. Соціально-економічні підстави української національної ідеї, 1917–1960 / К. С. Кононенко. – Мюнхен : УТГІ, 1965. – 536 с.
383. Костюк М. Німецькі колонії на Волині (XIX – поч. XX ст.) / М. Костюк. – Тернопіль : Підручники і посібники, 2003. – 382 с.
384. Коцур В. П. Історичні дослідження: упереджені та об'єктивні оцінки (соціальні зміни і політичні процеси в Україні 1920-х – 30-х рр. : історіографія) / В. П. Коцур. – К. : Наук. думка, 1998. – 506 с.
385. Кравець М. М. Революційний рух на Волині в 1921–1928 рр. / М. М. Кравець // З історії західноукраїнських земель : у 5-и т. / АН УРСР, Ін-т сусп. наук. – К., 1957. – Т. 2. – С. 206–232.
386. Кравченко С. І. Періодичні видання Польщі 20–30-х років XX ст. у світлі суспільно-культурних процесів міжвоєнної доби: літературна комунікація, польсько-український діалог / С. І. Кравченко. – Луцьк : РВВ Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2009. – 508 с.
387. Кравченко С. І. Проблеми міжнаціональних взаємин у публіцистиці Юзефа Лободовського 30-х років XX століття / С. І. Кравченко // *Między literaturą a polityką. O Józefie Łobodowskim* / pod red. Ludmiły Siryk i Ewy Łoś. – Lublin, 2012. – С. 76–82.
388. Кравченко С. І. Специфіка опрацювання джерельної бази у дослідженнях з історії української та зарубіжної періодики / С. І. Кравченко // Журналістика : наук. зб. / за ред. Н. М. Сидоренко. – К., Ін-т журналістики КНУ ім. Т. Шевченка, 2010. – С. 150–155.
389. Крамар Ю. Національні меншини в політиці воєводської адміністрації Юзевського Г. на Волині (1928–1936) / Ю. Крамар // Науковий вісник ВДУ ім. Лесі Українки. – Луцьк, 2000. – № 1. – С. 83–88.

390. Красівський О. Я. Польська історіографія 90-х рр. про українсько-польські відносини у період Другої Речі Посполитої (1918–1939 рр.) / О. Я. Красівський, М. Г. Стронський // Ефективність державного управління : збір. наук. пр. Львів. регіон. ін-ту держ. упр. Укр. акад. держ. упр. при Президентові України / за заг. ред. А. О. Чемериса. – Львів, 2003. – Вип. 4. – С. 141–145.
391. Красівський О. Я. Польська національна політика на Волині у міжвоєнний період / О. Красівський // Велика Волинь: минуле й сучасне // Матеріали Міжнар. наук.-краєзн. конф., жовт. 1994. – Хмельницький ; Ізяслав ; Шепетівка, 1994. – С. 158–161.
392. Красівський О. Українсько-польські взаємини в 1917–1923 рр. / О. Красівський / НАН України. Ін-т політ. та етнонац. дослідж. ім. І. Ф. Кураса. – К. : ІПіЕНД, 2008. – 540 с.
393. Крупник О. Кооперативна преса в Західній Україні / О. Крупник // Українська періодика: історія і сучасність : доп. та повідомл. VIII Всеукр. наук.-теорет. конф. / за ред. М. М. Романюка. – Львів, 2003. – С. 149–155.
394. Куделя М. Україні віддав усе, що міг / М. Куделя // Волинь. – 2001. – 7 лип. – С. 3.
395. Кужель І. Етюдні пошуки Володимира Караваєва / І. Кужель // Інтелектуальна еліта Волині / авт. і упоряд. Г. В. Бондаренко. – Луцьк, 2012. – С. 197–206.
396. Кульчицький С. В. Україна між двома війнами, 1921–1939 рр. / С. В. Кульчицький ; [Ін-т історії України НАН України]. – Київ : Альтернативи, 1999. – 336 с. : іл. – (Україна крізь віки : в 15 т. ; т. 11).
397. Кучерепа М. М. Волинський воєвода Ян Генрик Юзевський // «Роде наш красний...»: Волинь у долях краян і людських документах / М. М. Кучерепа. – Луцьк, 1996. – Т. 2. – С. 179–242.
398. Кучерепа М. Волинське українське об'єднання (1931–1939 рр.) / М. Кучерепа, Р. Давидюк. – Луцьк : Надстир'я, 2001. – 420 с.

399. Кучерепа М. М. Етнодемографічні зміни у Волинському воєводстві 1921–1939 рр. / М. М. Кучерепа // Науковий вісник ВДУ ім. Лесі Українки. Серія : Історичні науки / Волинський державний університет ім. Лесі Українки. – Луцьк, 2000. – С. 97–106.
400. Кучерепа М. Національна політика Другої Речі Посполитої щодо українців / М. Кучерепа // Україна – Польща : важкі питання. – Варшава, 1998. – Т. 1–2. – С. 11–28.
401. Кучерепа М. «Просвіта» на Волині у міжвоєнний період (20-ті – початок 30-х років ХХ ст.) / М. Кучерепа // «Просвіта» на Волині: Минуле і сучасне : зб. наук. ст., док. і матеріалів / за ред. В. К. Барана. – Луцьк, 2001. – С. 11–23.
402. Кучерепа М. Українська проблема в політиці II Речі Посполитої і в концепціях та діях українських політичних сил у міжвоєнний період / М. Кучерепа // Україна – Польща: важкі питання. – Варшава, 2006. – Т. 10. – С. 155–190.
403. Кучерепа М. Церковно-релігійне життя українського населення в Польщі (1921–1939 рр.) / М. Кучерепа // *Dzieje Podkarpacia*. – Krosno, 1999. – Т. 3. – С. 149–166.
404. Кучерепа (Степанюк) С. М. Польський театр на Волині / С. М. Кучерепа. – Луцьк : Терен, 2005. – 116 с.
405. Кучерява Р. Повернення доброго імені Ніни Річинської / Р. Кучерява, А. Пісоцький // Минуле та сучасне Волині та Полісся : Розвиток бібліотечної справи в краї : наук. зб. Матеріали XVI Волин. наук. іст.-краєзн. конф., присвяч. 65-річчю Волин. держ. обл. наук. б-ки ім. Олени Пчілки. – Луцьк, 2005. – С. 25–29.
406. Лавренюк В. Закоханий у веселку / В. Лавренюк // *Культура і життя*. – 1973. – 1 берез. – С. 5.
407. Лебедь Д. З. Советская Украина и национальный вопрос за 5 лет / Д. З. Лебедь. – Харьков : Госиздат Украины, 1924. – 32 с.
408. Лисяк-Рудницький І. Історичні есе : в 2 т. / І. Лисяк-Рудницький. – К. : Основи, 1994. – Т. 2. – 573 с.

409. Лисяк-Рудницький І. Польсько-українські стосунки: тягар історії / І. Лисяк-Рудницький // Історичні есе. – К. : Основи, 1994. – Т. 1. – С. 83–111.
410. Литвин В. Україна: міжвоєнна доба (1921–1938) / В. Литвин. – К. : видавн. дім «Альтернативи», 2003. – 512 с.
411. Луцкевич Б. Дочка Волині / Б. Луцкевич, В. Луцкевич, П. Мах // Троянди за ґратами : поезії / Г. Ю. Жешко. – К., 1986. – С. 3–14.
412. Луцький О. Українська легальна преса Західної України 20–30-х рр. ХХ ст. : умови й основні показники розвитку / О. Луцький // Українська періодика: Історія і сучасність : доп. та повідомл. VII Всеукр. наук.-теорет. конф., Львів, 17–18 трав. 2002 р. / за ред. М. М. Романюка. – Львів, 2002. – С. 149–155.
413. Макар Ю. І. Олександр Оглоблин і розвиток української історичної науки / Ю. І. Макар // Науковий вісник Чернівецького ун-ту ім. Ю. Федьковича : зб. наук. пр. – Чернівці, 2000. – Вип. 73/74 : Історія. – С. 27–44.
414. Макарчук С. А. Этносоциальное развитие и национальные отношения на западноукраинских землях в период развития империализма / С. А. Макарчук. – Львов : Вища шк., 1983. – 255 с.
415. Маланчук В. Ю. Ленін і розвиток національного питання на Україні / В. Ю. Маланчук // Український історичний журнал. – 1969. – № 4. – С. 3–15.
416. Маланюк Є. Нариси з історії нашої культури / Є. Маланюк. – Нью-Йорк : [б. в.], 1954. – 81 с. – Перевид. в Україні. – К. : Обереги, 1992. – 80 с.
417. Манько М. П. До історії чеських поселень на Волині / М. П. Манько // Велика Волинь: минуле і сучасне : тези регіон. наук. конф. – Рівне, 1991. – С. 29–30.
418. Мартинюк М. Українські періодичні видання Західної України, країн Центральної та Західної Європи (1914–1939 рр.) : матеріали до бібліографії / М. Мартинюк ; [упоряд. Н. В. Антонюк [та ін.] ; передм. М. А. Вальо] ; НАН України, Львів. наук. б-ка ім. В. Стефаника, Наук.-дослід. центр періодики. – Львів : [б. в.], 1998. – 296 с.

419. Мезько О. Українська історична наука на Советській Україні між двома війнами / О. Мезько // *Визвольний шлях*. – 1951. – Чис. 4/5. – С. 36–41.
420. Мельничук О. Галерея славетних [Електронний ресурс] / О. Мельничук. – Режим доступу : <http://mluniv.org./osoby.html>
421. Мизинець В. Друга рата / В. Мизинець // *Революційні поети Західної України : антологія* / упоряд. М. Трофимук. – К., 1958. – 379 с.
422. Миткалик І. Михайло Черкавський / І. Миткалик // *Минуле і сучасне Волині : Історичні постаті краю : тези доп. та повідомл. V Волин. іст.-краєзн. конф., 11–13 жовт. 1991 р.* / Луц. держ. пед. ін-т ім. Лесі Українки, Волин. обл. т-во краєзнавців; [редкол. : Р. А. Арцішевський (відп. ред.) та ін.]. – Луцьк, 1991. – С. 113–116.
423. Михайлишин О. Архітектура і містобудування Західної Волині 1921–1939 рр. / О. Михайлишин. – Рівне : Національний університет водного господарства та природокористування, 2013. – 352 с.
424. Михайлов О. Культурний розвиток українського села в роки соціалістичного будівництва (1929–1941) / О. Михайлов. – К. : Держполітвидав УРСР, 1963. – 243 с.
425. Михайлик І. Історичне краєзнавство на Волині в 1921–1939 рр. / І. Михайлик // *Волинський музей : Історія і сучасність : тези та матеріали наук.-практ. конф., присвяч. 65-річчю Волин. краєзн. музею та 45-річчю Колодяжн. літ.-мемор. музею ім. Лесі Українки, 16–17 черв. 1994 р., м. Луцьк* / Волин. обл. упр. культури, Волин. краєзн. музей. – Луцьк, 1998. – С. 7–8.
426. Михайлюк О. Г. Історія Луцька / О. Г. Михайлюк, І. В. Кічий. – Львів : Світ, 1991. – 188 с.
427. Мілясевич І. Українські часописи Західної Волині (1921–1939 рр.) / І. Мілясевич // *Волинські дзвони : краєзн. альм.* / Рівненський державний інститут культури. – Рівне, 1995. – Вип. 1. – С. 4–12.
428. Надольська В. Етнічні процеси на Волині (кінець 30-х – 90-ті рр. XX ст.) / В. Надольська // *Волинь у новітній історії української державності : зб. наук. пр.* / Ін-т політ. і етнонац. дослідж. НАН України, Зах. центр політ. дослідж.

- УАПН, Волин. держ. ун-т ім. Лесі Українки (каф. політології); відп. ред. і упоряд. Б. О. Ярош. – Луцьк, 1999. – С. 101–112.
429. Наконечный В. А. На еврейской волне / В. А. Наконечный. – Луцк : Надстырьє, 2006. – 175 с.
430. Наливайко Д. С. Искусство: направления, течения, стили / Д. С. Наливайко. – К. : Мистецтво 1981. – 287 с.
431. Нариси історії архітектури Української РСР. Дожовтневий період. – К. : [б. в.], 1957. – 98 с.
432. Наукові записки з проблем волинезнавства. Вип. 1 : зб. наук. ст. та матеріалів, присвяч. 45-річчю від дня народж. С. Д. Панишка / упоряд. О. Златогорський. – Луцьк : Волин. старожитності, 2008. – 450 с.
433. Оболончик Н. Культурно-просвітницька діяльність Кременецького лицю 20–30-х рр. / Н. Оболончик // Студії і матеріали з історії Волині / ред. В. Собчук; Кремен.-Почаїв. держ. іст.-архітектур. заповідник. – Кременець, 2009. – С. 173–182.
434. Оглоблин О. Українська історіографія 1917–1956 : пер. з англ. / О. Оглоблин. – К. : Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка, 2003. – 253 с.
435. Оксенюк Р. Н. Нариси історії Волині. Соціально-економічний розвиток, революційний та національно-визвольний рух трудящих (1861–1939) / Р. Н. Оксенюк. – Львів : Каменярь, 1970. – 276 с.
436. Олійник-Рахманний Р. Літературно-ідеологічні напрямки в Західній Україні (1919–1939 роки) / Р. Олійник-Рахманний. – К. : Четверта хвиля, 1999. – 240 с.
437. Ольшевський І. Ганна Жешко / І. Ольшевський // Волинь літературна : збірник / ред. В. Гей. – Луцьк, 2005. – Вип. 2. – С. 7–8.
438. Онуфрійчук М. Влас Мизинець (1907–1943) / М. Онуфрійчук // Волинь літературна : збірник / ред. В. Гей. – Луцьк, 2000. – Вип. 1. – С. 15–16.
439. Онуфрійчук М. А. Мечислав Гаско / М. А. Онуфрійчук // Календар знаменних і пам'ятних дат Волині. – Луцьк : Твердиня, 1992. – С. 6–7.

440. Остап'юк О. Художник Букатевич М. П. / О. Остап'юк // Минуле і сучасне Волині та Полісся : Володимир-Волинський в історії України та Волині : матеріали XIV Волин. наук. іст.-краєзн. конф., присвяч. 13-й річниці незалежності України та 680-й річниці надання Володимиру-Волинському магдебурзького права. – Луцьк, 2004. – С. 115–118.
441. Павлюк І. Українська легальна преса Волині, Полісся, Холмщини та Підляшшя 1917–1939, 1941–1944 рр. / Нац. акад. наук України ; Львів. наук. б-ка ім. В. Стефаника, Наук.-дослід. центр періодики / І. Павлюк. – Львів : Каменяр, 2001. – 285 с.
442. Панфілова А. Кременець у творчості польських художників-колористів [Електронний ресурс] / А. Панфілова. – Режим доступу : <http://www.nbur.gov.ua/portal>
443. Пасюк І. Голоби / І. Пасюк, В. Марчук. – Луцьк : Надстир'я, 2007. – 133 с.
444. Пацула Й. Волинські чехи: погляд в історію / Й. Пацула, Т. Верославова // Україна і слов'янський світ: історія і сучасність : наук. зб. – Рівне, 2001. – С. 35–47.
445. Песчаний О. Волинські чехи / О. Песчаний // Пам'ятки України. – 1993. – Чис. 1/6. – С. 15–16.
446. Петрова М. С. Просопография как специальная историческая дисциплина (на примере авторов поздней античности Макробия Феодосия и Марциана Капеллы) / М. С. Петрова. – СПб. : Алетейя, 2004. – 254 с.
447. Пісоцький А. Інтелігенція Волині: погляд крізь призму часу / А. Пісоцький, Н. Войтюк. – Луцьк : ВАТ «Волинська обласна друкарня», 2009. – 176 с.
448. Поліщук Я. З років і віків Антона Нивинського / Я. Поліщук // Сім днів. – 1994. – 11–17 січ. – С. 10.
449. Поліщук Я. Література рідного краю / Я. Поліщук. – Рівне : Азалія, 1993. – 79 с.

450. Поліщук Я. Рівне. Мандрівка крізь віки : Нарис історії міста / Я. Поліщук. – Рівне : Волин. обереги, 2009. – 300 с.
451. Полонська-Василенко Н. Історична наука в Україні за советської доби та доля істориків / Н. Полонська-Василенко // Записки НТШ. Праці історично-філософської секції : збірник на пошану укр. учених, знищених більшовицькою Москвою. – Париж ; Чикаго, 1962. – Т. 173. – С. 7–100.
452. Поляки на Волині: історія і сучасність : наук. зб. «Велика Волинь». Т. 30. – Житомир : Вид. М. Косенко, 2003. – 360 с.
453. Приходько А. Культурне будівництво на Україні (за 1925/1926 та 1926 / 1927 роки) / А. Приходько. – Харків : Пролетарій, 1927. – 112 с.
454. Прокоп М. Україна і українська політика Москви / М. Прокоп. – [Мюнхен] : Сучасність, 1981. – 232 с.
455. Потапчук Л. Ф. З історії чеських і німецьких поселень на Волині у міжвоєнний період / Л. Ф. Потапчук, В. В. Комар, О. Я. Савчук // Національні меншини Правобережної України: історія і сучасність : наук. зб. / Житомир. наук.-краєзн. Т-ва дослідників Волині. – Житомир, 2000. – Т. 18. – С. 134–136.
456. Поток М. В. Бібліотечна мережа Острога і повіту в 20–30-х рр. ХХ ст. / М. В. Поток // Матеріали ІV наук.-краєзн. конф. «Остріг на порозі 900-річчя». – Острог, 1993. – С. 134–136.
457. «Просвіта» на Волині: Минуле і сучасне : зб. наук. ст., док. і матеріалів / за ред. В. К. Барана. – Луцьк : Ред-вид. від. «Вежа» Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2001. – 198 с.
458. Пушкарчук П. Періодичні видання на Волині / П. Пушкарчук // Тези республік. конф. по «Атласу історії культури Волинської області», 11–13 груд. 1991 р. – Луцьк, 1991. – С. 60–61.
459. Пшеничний М. Наш видатний земляк Юрій Шумовський і євреї / М. Пшеничний // Єврейському народові : матеріали Міжнар. наук. конф., присвяч. українсько-єврейським взаєминам на Дубенщині. – Дубно, 2006. – С. 80–82.

460. Пясецький В. Архітектурні стилі в забудові Луцька / В. Пясецький // Старий Луцьк : наук.-інформ. зб. / Історико-культурний заповідник. – Луцьк, 2009. – Вип. 5. – С. 206–217.
461. Пясецький В. Луцьк. Старе місто. Кн.1 : історико-краєзнавчі нариси / В. Е. Пясецький. – Луцьк : Волин. старожитності, 2013. – 336 с.
462. Рабочие тетради по компаративистике. Сравнительные исследования в социальных гуманитарных науках: история / Отв. ред. Л. А. Вербицкая. – СПб. : Социол. об-воим. М. М. Ковалевского, 2001–2003. – Вып. 1–4.
463. Радіон С. Почаївсько-Крем'янецькі друкарні / С. Радіон // Літопис Волині : наук.-популяр. зб. волинезнавства / Ін-т дослідів Волині; голов. ред. М. Боровиковський. – Вінніпег, 1982. – Чис. 13/14. – С. 120–128.
464. Радіонова Н. Громадсько-політична діяльність Антона Нивинського на Волині (1890–1945 рр.) / Н. Радіонова // Наукові записки Рівненського обласного краєзнавчого музею : матеріали наук. конф., 25–26 жовт. 2006 р. – Рівне, 2006. – Вип. 4. – С. 200–203.
465. Радіонова Н. К. Далекий світ – рідний світ української письменниці Галини Журби (1888–1979) // Наукові записки Рівненського обласного краєзнавчого музею : матеріали конф., 24–25 лют. 2005 р. – Рівне, 2005. – Вип. 3. – С. 128–130.
466. Раєвич Т. Союз українок Волині / Т. Раєвич // Минуле і сучасне Волині та Полісся : Луцька міська громада: історія, традиції, люди : наук. зб. // Матеріали ХХVI Волин. обл. наук. іст.-краєзн. конф., м. Луцьк, 9–10 листоп. 2007 р. / Волин. обл. т-во краєзнавців [та ін.] ; упоряд. та відп. за вип. : Г. Бондаренко, А. Бондарчук, А. Силюк. – Луцьк, 2007. – Вип. 26. – С. 103–105.
467. Революційні поети Західної України. – Київ : Радянський письменник, 1958. – 464 с.
468. Рихлик Є. А. Огляд музичного життя чехів / Є. А. Рихлик. – К. : [б.в.], 1925. – 58 с.

469. Рінк Ф. Волинські німці, їх діяння та їх доля / Ф. Рінк // Літопис Волині : наук.-популяр. зб. волинезнавства / Ін-т Дослідів Волині ; голов. ред. М. Боровиковський. – Вінніпег, 1967. – Чис. 9. – С. 32–37.
470. Рожко В. Є. Українське православне книгописання і друкування (XI–XX ст.) / В. Є. Рожко. – Луцьк : Медіа, 2005. – 254 с.
471. Розвиток української культури за роки Радянської влади / [ред. кол. : П. П. Гудзенко та ін.]. – К. : Наук. думка, 1967. – 368 с.
472. Рубльов О. С. Західноукраїнська інтелігенція у загальнонаціональних політичних та культурних процесах (1914–1939) / О. С. Рубльов. – К. : Ін-т історії України НАН України, 2004. – 648 с.
473. Рубльов О. С. Сталінщина і доля західноукраїнської інтелігенції (20–50-ті роки XX ст.) / О. Рубльов, Ю. Черченко. – К. : Наук. думка, 1994. – 350 с.
473. Русова С. Наші визначні жінки : літературні характеристики-силуети / С. Русова. – Коломия : [б. в.], 1934. – 92 с.
474. Савчук Б. Волинська «Просвіта» / Б. Савчук. – Рівне : Ліста, 1996. – 149 с.
475. Савчук Б. Жіноцтво в суспільному житті Західної України (остання третина XIX ст. – 1939 р.) / Б. Савчук. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 1998. – 280 с.
476. Сашук О. «Спасибі за радість...» : З виставки художника М. П. Букатевича / О. Сашук // Рад. життя. – 1979. – 14 квіт. – С. 3.
477. Семчишин М. Тисяча років української культури: Історичний огляд культурного процесу : наук. вид. / М. Семчишин; Наук. т-во ім. Т. Шевченка. – Нью-Йорк; Сідней; Торонто; Париж : [б. в.], 1985. – 550 с. – Видання в Україні: Семчишин М. Тисяча років української культури: Історичний огляд культурного процесу / М. Семчишин. – 2-ге вид., фототип. – К. : АТ «Друга рука2 і МП «Фенікс». 1993. – 519 с.
478. Семенюк І. П. Історія розвитку товариства «Просвіта» в Острозі / І. П. Семенюк, В. М. Жук // Матеріали IV Наук.-краєзн. конф. «Остріг на порозі 900-річчя». – Остріг, 2003. – С. 158–162.

479. Сивіцький М. Історія польсько-українських конфліктів. Т. 1 / пер. з польс. Є. Петренка; М. Сивіцький. – К. : Вид-во ім. Олени Теліги, 2005. – 344 с.
480. Синюк С. Справжній Островський [Електронний ресурс] / С. Синюк – Режим доступу: <http://portala4.pl.ua/cultura>.
481. Січинський В. Історія українського мистецтва. Т. I. Архітектура / В. Січинський. – Нью-Йорк : НТШ в Америці, 1956. – 180 с.
482. Скакальська І. Громадсько-політична діяльність Семена Жука / І. Скакальська. – Кременець : Кремен. обл. гуманіт.-пед. ін-т ім. Т. Шевченка, 2006. – 158 с.
483. Скрипник М. О. До теорії боротьби двох культур / М. О. Скрипник. – Харків : ДВУ, 1928. – 71 с.
484. Славік С. Пересування виставки «Доля чехів на Волині»/ С. Славік // Волинь і волинське зарубіжжя : тези доп. та повідомл. Міжнар. наук. конф., Луцьк 16–18 черв. 1994 р. – Луцьк, 1994. – С. 114–115.
485. Сливка Ю. Ю. Західна Україна в реакційній політиці польської та української буржуазії (1920–1939) / Ю. Сливка. – К. : Наук. думка, 1985. – 271 с.
486. Советская архитектура, 1917–1957. – М. : Гос. изд-во, 1957. – 178 с.
487. Старикова О. Луцьк у творах художника Гаврила Остапенка (1892–1971) (на основі творів із колекції Волинського краєзнавчого музею) / О. Старикова // Минуле і сучасне Волині і Полісся : Луцьк в історії Волині та України : наук. зб. : матеріали XXXV Міжнар. іст.-краєзн. наук. конф., м. Луцьк. – Луцьк, 2010. – Вип. 35. – С. 376–377.
488. Старовойтенко І. В. Просопографічний портрет особистості у контексті сучасних завдань біографічних та історичних досліджень / І. В. Старовойтенко // Укр. Біографістика : збірник наукових праць. – 2008. – № 4. – С. 50–66.
489. Соловей Д. Голгота України / Д. Соловей. – Дрогобич : Відродження, 1993. – 288 с.

490. Степанюк С. М. Аматорські театральні колективи та сценічні постановки на території Волинського воєводства / С. М. Степанюк // Науковий вісник Волинського національного ун-ту ім. Лесі Українки. Історичні науки / Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки. – Луцьк, 2010. – № 1. – С. 70–77.
491. Степанюк С. М. Діяльність Волинського українського театру (1928–1939 рр.) / С. М. Степанюк // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність / НАН України, Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича; редкол. : Я. Ісаєвич [та ін.]; упоряд. : М. Литвин, В. Футала. – Львів, 2008. – Вип. 17 : Українсько-польсько-білоруське сусідство: ХХ століття. – С. 320–327.
492. Степанюк С. М. Польський театр ім. Юліуша Словацького в Луцьку (1930–1939 рр.) / С. М. Степанюк // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії : наукові записки Рівненського державного гуманітарного ун-ту. – Рівне, 2006. – Вип. 10. – С. 287–293.
493. Столярчук Б. Невідомі сторінки фольклориста Сергія Козицького / Б. Столярчук // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного ун-ту ім. В. Гнатюка. Серія : Мистецтвознавство. – Тернопіль, 2002. – № 1. – С. 91–94.
494. Сучасні проблеми архітектури та містобудування. Вип. 25 : наук.-техн. зб. / М-во освіти і науки України, Київ. нац. ун-т буд-ва і архіт. ; [відп. ред. М. М. Дьомін]. – К. : КНУБА, 2010. – 448 с.
495. Татаренко А. І перемінився вже Київ у старий ахейський Вавель. Діалог культур у творчості Юзефа Лободовського [Електронний ресурс] / А. Татаренко. – Режим доступу : www.nbur.gov.ua/portal.
496. Татаркін В. Ю. Красознавчі матеріали про Волинь, Остріг / В. Ю. Татаркін // Матеріали наук.-практ. конф. “Остріг на порозі 900-річчя (1990–1992 рр.)”. – Остріг, 1992. – Ч. 2. – С. 43–49.
497. Тацій Костянтин (псевдонім Буй-Тур) [Електронний ресурс] – Режим доступу <http://mluniv.org.ua/pro-mluniv/vydatni-osoby>.

474. Степанюк С. М. Аматорські театральні колективи та сценічні постановки на території Волинського воєводства / С. М. Степанюк // Науковий вісник Волинського національного ун-ту ім. Лесі Українки. Історичні науки / Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки. – Луцьк, 2010. – № 1. – С. 70–77.
475. Степанюк С. М. Діяльність Волинського українського театру (1928–1939 рр.) / С. М. Степанюк // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність / НАН України, Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича; редкол. : Я. Ісаєвич [та ін.]; упоряд. : М. Литвин, В. Футала. – Львів, 2008. – Вип. 17 : Українсько-польсько-білоруське сусідство: ХХ століття. – С. 320–327.
476. Степанюк С. М. Польський театр ім. Юліуша Словацького в Луцьку (1930–1939 рр.) / С. М. Степанюк // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії : наукові записки Рівненського державного гуманітарного ун-ту. – Рівне, 2006. – Вип. 10. – С. 287–293.
477. Столярчук Б. Невідомі сторінки фольклориста Сергія Козицького / Б. Столярчук // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного ун-ту ім. В. Гнатюка. Серія : Мистецтвознавство. – Тернопіль, 2002. – № 1. – С. 91–94.
499. Тисяча років української суспільно-політичної думки. У 9 т. Т. 7 : 20-ті – 40-ві роки ХХ ст. / наук. ред. Т. Гунчак.; упоряд. і приміт. Гунчак Т., Сольчаник Р.; ред. Лозинська Г. – К. : Дніпро, 2001. – 439 с.
500. Трофимук С. М. Розвиток революційної літератури в Західній Україні 1921–1939 / С. М. Трофимук. – К. : ДВХЛ, 1957. – 196 с.
501. Тучемський М., прот. Життя і діяльність Святого Рівноапостольного Князя Володимира та охрещення при ньому Русі-України (988–1938 рр.) / М. Тучемський. – Кременець : Церква і нарід, 1938. – 32 с.
502. У боротьбі за українську пролетарську культуру. – Харків : Пролетар, 1931. – 32 с.

503. Українська періодика: історія і сучасність : доп. та повідомл. VII Всеукр. наук.-теорет. конф., 17–18 трав. 2002 р. / ред. кол.: М. М. Романюк (відп. ред.) [та ін.]. – Львів : [Львів. обл. книжк. друк.], 2002. – 739 с.
504. Федорук О. К. В колі традицій і авангарду (польський живопис повоєнних років) / О. К. Федорук. – К. : [б. в.], 1995. – 38 с.
505. Фелінські М. Українці у відродженій Польщі / М. Фелінські. – Львів : Накладом Пол. ін.-ту співпраці з закордоном у Варшаві, 1931. – 119 с.
506. Філіпович М. Етнозберігаюча діяльність волинської інтелігенції у 1918–1939 рр. / М. Філіпович // Зб. навч.-метод. матеріалів і наук. ст. іст. ф-ту / Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки. – Луцьк, 2007. – Вип. 13. – С. 84–89.
507. Філіпович М. Луцька «Просвіта». 1918–1935 рр. / М. Філіпович. – Луцьк : РВВ «Вежа» Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2007. – 240 с.
508. Хвыля А. Национальный вопрос на Украине / А. Хвыля. – Харьков : Госиздат Украины, 1926. – 132 с.
509. Хвостова К. В. Современные теоретические проблемы информационно-количественного подхода в исторической науке / К. В. Хвостова // Новая и новейшая история. – 1987. – № 6. – С. 44–45.
510. Хонигсман Я. С. Евреи Украины. Ч. 1 : краткий очерк истории / Я. С. Хонигсман, А. Я. Найман. – Киев : [б. в.], 1992. – 158 с.
511. Хонигсман Я. Катастрофа еврейства Западной Украины. Евреи Восточной Галиции, Западной Волыни, Буковины и Закарпатья в 1933–1945 годах / Я. Хонигсман. – Львов : [б. в.], 1998. – 352 с.
512. Чернихівський Г. Кременеччина від давнини до сучасності / Г. Чернихівський. – Кременець : Папірус, 1999. – 318 с.
513. Чернихівський Г. Маловідомий Роман Бжеський / Г. Чернихівський // Портрети пером: Статті, есе, рецензії. – Кременець; Тернопіль, 2001. – С. 136–147.
514. Чоповський М. Ю. Голгофа Західної України: злочинна діяльність окупаційних режимів проти населення західноукраїнських земель та його

- боротьба за волю і незалежність 1920–1953 рр. : монографія / М. Ю. Чоповський. – Львів : Світ, 1996. – 141 с.
515. Чоповський М. Ю. Криваві події на Західній Україні: Національно-визвольна боротьба на західноукраїнських землях в 1920–1953 рр. / М. Ю. Чоповський. – Львів : Світ, 1998. – 234 с.
516. Чоповський В. Ю. Українська інтелігенція в національно-визвольному русі на Західній Україні (1918–1939) / В. Ю. Чоповський. – Львів : Край, 1993. – 168 с.
517. Чуприна Степан [Електронний ресурс] – Режим доступу <http://lib.sova.com.ua/stepanb>.
518. Шабаровський В. Караїми на Волині : Штрихи до портрета загадкового народу / В. Шабаровський. – Луцьк : ПВД «Твердиня», 2013. – 252 с.
519. Шаповал Ю. І. Україна ХХ століття : Особи та події в контексті важкої історії / Ю. І. Шаповал. – К. : Генеза, 2001. – 560 с.
520. Шваб А. Етнодемографічні процеси на Волині в 1920–1930-х роках у світлі аціональної та еміграційної політики Другої Речі Посполитої / А. Шваб // Науковий вісник Волинського державного ун-ту ім. Лесі Українки – Луцьк, 1999. – № 5 : Історичні науки. – С. 86–91.
521. Шевчук Г. М. Культурне будівництво на Україні у 1921–1925 роках / Г. М. Шевчук. – К. : Вид-во Акад. наук Укр. РСР, 1963. – 433 с.
522. Шейко В. Історико-філософські аспекти становлення культурології / В. Шейко // Вісник книжкової палати. – 2001. – № 6. – С. 27–32.
523. Шестопал М. Євреї на Україні / М. Шестопал. – К. : Оріяни, 1998. – 105 с.
524. Шиманський П. Й. Музична культура Волині I половини ХХ ст. : монографія / П. Й. Шиманський. – Луцьк : РВВ Вежа Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2005. – 172 с.
525. Шлемкевич М. Загублена українська людина / М. Шлемкевич. – Нью-Йорк : [б. в.], 1954. – 158 с.

526. Ясінська М. Польські Народні Доми на Волині / М. Ясінська // Архітектурна спадщина Волині : зб. наук. пр. – Рівне, 2008. – С. 91–95.
527. Яців Р. Ідеї, смисли, інтерпретації образотворчого мистецтва: українська теоретична думка XX ст. / Р. Яців. – Львів : ЛНАМ : Ін-т народознавства НАН України, 2012. – 829 с.
528. Białoruś, Czechosłowacja, Litwa, Ukraina: mniejszości w świetle spisów statystycznych XIX–XX w.: liczebność i rozmieszczenie, stosunki narodowościowe, polityka narodowościowa: materiały z międzynarodowej konferencji «Samoidentyfikacja narodowa i religijna a sprawa mniejszości narodowych i religijnych w Europie Środkowo-Wschodniej», Lublin 19–21 października 1993 / red. nauk. J. Skarbek. – Lublin : IES-W, 1996. – 149 s.
529. Bojko M. The first cooperative Library and its cultural and economic influence / M. Bojko. – Blumington, Indiana : Volhinian Bibliographic Center 1968. – 100 p.
530. Chojnowski A. Koncepcje polityki narodowościowej rządów polskich w latach 1921–1939 / A. Chojnowski. – Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk. – Zakład Narodowy : Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1979. – 262 s.
531. Cichocka Z. Kolonje Czeskie na Wołyniu / Z. Cichocka. – Warszawa, 1928. – 78 s.
532. Cichocka-Petrażycka Z. Niemieckie i czeskie kolonje na Wołyniu / Z. Cichocka-Petrażycka // Rocznik ziemel wschodnich. – Warszawa, 1939. – S. 54–62.
533. Cichocka-Petrażycka Z. Żywioł niemiecki na Wołyniu / Z. Cichocka-Petrażycka. – Warszawa, 1933. – 168 s.
534. Csató E. Polski teatr współczesny pierwszej połowy XX wieku / E. Csató. – Warszawa : Polonia, 1967. – 194 s.
535. Dokumenty w sprawie polityki narodowościowej władz polskich na Kresach Wschodnich w latach, 1937–1939 / oprac. J. Kesik // Dzieje Najnowsze. – 1992. – N 2. – S. 184–194.

536. Dorosenko D. Die Entwicklung der Geschichtsforschung in der Sowjetukraine in den letzten Jahren / D. Dorosenko // Mitteilungen des Ukrainischen Wissenschaftlichen Institut in Berlin. – Berlin ; Leipzig, 1928. – Heft 2 : August – S. 35–56.
537. Dramat i teatr dwudziestolecia międzywojennego / red. nauk. Jacek Popiel. – Wrocław : Wiedza o Kulturze, 1992. – 322 s.
538. Fielinski R. Rozluźnienie zabudowania miast, dzielnic i bloków mieszkaniowych : Miasta, wsie, uzdrowiska w osiedleńczej organizacji kraju / R. Fielinski. – Warszawa : Nasza Księgarnia, 1935. – 247 s.
539. Hauser P. Ludność niemiecka na zachodnich i wschodnich terenach II Rzeczypospolitej / P. Hauser // Różnice Kulturowe oraz jej świadomość narodowa w: pamiętnik XV Powszechnego Zjazdu Historików Polskich / pod red. P. Hausera. – Gdańsk; Toruń, 1995. – T. 14. – S. 81–100.
540. Hoffman J. Bibliografia Wołynia / J. Hoffman // Rocznik Wołyński. – Równe, 1939. – T. 8. – S. 333–475.
541. Holzer J. Mozaika polityczna w Drugiej Rzeczypospolitej / J. Holzer. – Warszawa : Książka i Wiedza, 1974. – 669 s.
542. Ignacy Daszczyński o państwie, demokracji i parlamentarystyce. Wstęp, wybór i opracowanie Michał Śliwa / Ignacy Daszczyński. – Warszawa : Wyd-wo Sejmowe, 1997. – 197 s.
543. Jan Bobrzyński o kwestiach ustrojowych Drugiej Rzeczypospolitej. Wstęp, wybór i opracowanie Edward Czapiewski / Jan Bobrzyński. – Warszawa : Wyd-wo Sejmowe, 1998. – 257 s.
544. Jankowski J. Rozbudowa miast w związku ze sprawą mieszkaniową / J. Jankowski // Zagadnienia Urbanistyki w Polsce. Sprawozdanie z I-ej konferencji Towarzystwa Urbanistów Polskich. – Kraków; Katowice. – 2, 3, 4 paździer. 1930 r. – Warszawa, 1931. – S. 19–23.
545. Katalog Wystawy Wołyńskiej. – Warszawa : Biblioteka Narodowa, 1935. – 129 s.

546. Kęsik J. Dokumenty w sprawie polityki narodowościowej władz polskich na kresach wschodnich w latach, 1937–1939 / Jan Kęsik // *Dzieje Najnowsze*. – 1992. – Nr. 1/2. – S. 180–194.
547. Kęsik J. Zaufany Komendanta. Biografia polityczna Jana Henryka Józewskiego 1892–1981 / Jan Kęsik. – Wrocław : Wyd-wo Un-tu Wrocławskiego, 1995. – 216 s.
548. Koko E. Współczesna polska historiografia o stosunkach polsko-ukraińskich / E. Koko // *Ukraina – Polska. Kultura. Wartości. Zmagania duchowe. Praca zbiorowa* / pod red. R. Drozda, R. Skeczkowskiego, M. Zymomrji. – Koszalin, 1999. – S. 275–291.
549. Krasicki S. Polityka wojewody Józewskiego na Wołyniu w świetle cyfr i faktów / Stanisław Krasicki. – Stratyn : Druk. J. Szkolnik, 1937. – 126 s.
550. Krzyzanowski T. Zagadnienia kulturalno-oświatowe na kresach wschodnich / Tadeusz Krzyzanowski. – Warszawa : Odbitka z «Oświaty Polskiej», 1929. – 20 s.
551. Kuczerepa M. Polityka II RP na Wołyniu 1921–1939. Dokumenty zachowane w DAWO – Państwowym Archiwum Województwa Wołyńskiego / M. Kuczerepa // *Przegląd Wschodni*. – 1997. – T. 4, Zeszyt 1(13). – S. 157–177.
552. Kuczerepa M. Stosunki ukraińsko-polskie w II Rzeczypospolitej we współczesnej historiografii ukraińskiej / M. Kuczerepa // *Historycy polscy i ukraińscy wobec problemów XX wieku* / pod red. P. Kosiewskiego i G. Motyki. – Kraków, 2000. – S. 146–165.
553. Loza S. Architekci Budowniczy w Polsce / S. Loza. – Warszawa : Bud-wo i Architektura, 1954. – 424 s.
554. Maciej Rataj o parlamentarzystwie, państwie demokratycznym i sanacji. Wstęp, wybór i opracowanie Arkadiusz Kołodziejczyk. – Warszawa : Wyd-wo Sejmowe, 1998. – 188 s.
555. Madajczyk Cz. Dokumenty w sprawie polityki narodowościowej władz polskich po przewrocie majowym / Czesław Madajczyk // *Dzieje Najnowsze*. – 1972. – № 3. – S. 140–154.

556. Marczak-Oborski S. Teatr polski w latach, 1918–1965. Teatry dramatyczne / Stanisław Marczak-Oborski. – Warszawa : PWN, 1985. – 558 s.
557. Marczak-Oborski S. Teatr w Polsce, 1918–1939. Wielkie ośrodki / Stanisław Marczak-Oborski. – Warszawa : Państw. Instytut Wydawniczy, 1984. – 467 s.
558. Mardkowicz A. Birthi kekłernin (Ziarno niebios) / Aleksander Mardkowicz. – Łuck, 1931. – 40 s.
559. Mardkowicz A. Halic / Aleksander Mardkowicz. – Łuck, 1937. – 21 s.
560. Mardkowicz A. Karaim, jego życie i zwyczaje w przysłowiaach ludowych / A. Mardkowicz. – Łuck, 1935. – 20 s.
561. Mardkowicz A. Ogniska karaimskie: (Łuck – Halicz – Wilno – Troki) / Aleksander Mardkowicz. – Łuck, 1934. – 20 s.
562. Mardkowicz A. Przygody Elijahu / Aleksander Mardkowicz. – Łuck, 1930. – 16 s.
563. Mardkowicz A. Synowie zakonu (Kilka słów o Karaimach) / Aleksander Mardkowicz. – Łuck, 1930. – 23 s.
564. Matelski D. Ukraińscy i Rusini w Polsce 1918–1935 / Dariusz Matelski. – Poznań, 1996. – 77 s.
565. Mędrzecki W. Inteligencja polska na Wołyniu w okresie międzywojennym / Włodzimierz Mędrzecki. – Warszawa : Wyd-wo Neriton; In-t Historii PAN, 2005. – 332 s.
566. Mędrzecki W. U źródeł współczesności. Dzieje nowożytne i najnowsze / W. Mędrzecki, R. Szuchta. – Warszawa : Wyd-wo Szkolne i Pedagogiczne, 2001 (wyd. pierwsze). – 197 s.
567. Mędrzecki W. Województwo Wołyńskie, 1921–1939. Elementy przemian cywilizacyjnych, społecznych i politycznych / Włodzimierz Mędrzecki. – Wrocław ; Warszawa ; Kraków ; Gdańsk ; Łódź : Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1988. – 202 s.
568. Miasta Wołyńskie. – Łuck, 1937. – 216 s.

569. Mich W. Problem mniejszości narodowych w myśli politycznej Polskiego Ruchu konserwatywnego (1918–1939) / Włodzimierz Mich. – Lublin : UMCS, 1992. – 304 s.
570. Mieczysław Niedziałkowski o demokracji i parlamentarystyce. Wstęp, wybór i opracowanie Michał Śliwa. – Warszawa : Wyd-wo Sejmowe, 1996. – 213 s.
571. Nie jesteśmy ukrajinofilami. Polska myśl polityczna wobec Ukraińców i Ukrainy / pod red. P. Kowala, J. Ołdakowskiego, M. Zuchniak. – Wrocław : Kolegium Europy Wschodniej, 2002. – 428 s.
572. Olszewski A. K. Nowa forma w architekturze polskiej. 1900–1925 / A. K. Olszewski. – Wrocław; Warszawa; Kraków : Wyd-wo PAN, 1967. – 221 s.
573. Organizacje i stronnictwa polityczne na Wołyniu. Opracowane przez wydział bezpieczeństwa województwa Wołyńskiego w Łucku. – Łuck, 1932. – 44 s.
574. Papeé S. Teatr polski w okresie międzywojennym / Stefan Papeé. – Kraków, 1969. – 70 s.
575. Podhorski B. Zagadnienia społeczeństwa i państwa polskiego na Wołyniu / Bolesław Podhorski. – Poznań : Awangardy, 1938. – 160 s.
576. Polskie Legalne Stronnictwa Polityczne. – Warszawa, 1934. – 115 s.
577. Pomanski B. Powiat Lubomeński / Bogdan Pomanski. – Luboml, 1936. – 150 s.
578. Popek L. Wołyń ocalić od zapomnienia / L. Popek. – Lublin, 1997. – 248 s.
579. Pospíšil J. České písně z ukrajinské Volyně / J. Pospíšil, V. Lohvinová. – Vyd. 1. – Praha : Ústav pro etnografii a folkloristiku AV ČR, 1997. – XXXIV. – 575 s.
580. Prokop-Janiec E. Międzywojenna literatura polsko-żydowska jako zjawisko kulturowe i artystyczne / E. Prokop-Janiec. – Krakow, 1992. – 138 s.
581. Radomski G. Narodowa Demokracja wobec problematyki mniejszości narodowych w Drugiej Rzeczypospolitej w latach, 1918–1926 / Gzegorz Radomski. – Toruń : Adam Marszalek, 2001. – 170 s.
582. Raszewski Z. Krótka historia teatru polskiego / Zbigniew Raszewski. – Warszawa : Wyd-wo P.I.W., 1990. – 279 s.

583. Rodinně Kalendář Volyňských Čechů. – Rocnik III. – Luck, 1939. – 204 s.
584. Romanowski T. Kowel i powiat Kowelski. Krótki narys historyczno-geograficzny / Tadeusz Romanowski. – Warszawa : [b. w.], 1936. – 116 s.
585. Roszkowski W. Historia Polski 1914–2004 / W. Roszkowski. – Warszawa : Wyd-wo Naukowe PWN, 2004. – 499 s.
586. Sawicka J. Wołyń poetycki w przestrzeni kresowej / J. Sawicka. – Warszawa : Wyd-wo DiG, 1999. – 204 s.
587. Sierakowski K. Zarys monograficzny powiatu Horochowskiego / Kazimirz Sierakowski : Horohów, 1928. – 24 s.
588. Stanisław Grabski o sejmie, samorządzie i zadaniach państwa / Wstęp, wybór i opracowanie K. Kawalec. – Warszawa : Wyd-wo Sejmowe, 2004. – 194 s.
589. Strzelecki C. Historia teatru w Polsce / Czesław Strzelecki. – Bydgoszcz : Spółdzielnia Księgarska Nauka, 1947. – 175 s.
590. Tadeusz Hołówko o demokracji, polityce i moralności życia publicznego. Wstęp, wybór i opracowanie Andrzej Chojnowski. – Warszawa : Wyd-wo Sejmowe, 1999. – 304 s.
591. Telezynskij M. Panachida. Cerkowni spiwy na miszanyj chor / M. Telezynskij. – Łuck ; Warszawa : Tow. im. Petra Mohyły, 1937. – 24 s.
592. Tymowski M. Historia Polski / Michał Tymowski, Jan Kieniewicz, Jerzy Holzer. – Wyd. 2., popr. – Paris : Editions Spotkania, 1987. – 368 p.
593. Vaculík J. Dějiny volyňských Čechů. Dil I. Léta, 1868–1914 / J. Vaculik. – Praha : [s. n.], 1997. – 212 s.
594. Vaculík J. Dějiny volyňských Čechů. Dil II. Léta, 1914–1945 / J. Vaculik. – Praha : Vydalo Sdružení Čechů z Volyně a jejich přátel v Praze, 1998. – 102 s.
595. Wallerstein I. Culture as the ideological battleground of the modern World-System / I. Wallerstein // Theory Culture & Society. – London, 1990. – V. 7. – № 2 / 3. – P. 36–60.
596. Williams Raymond. Culture is Ordinary [Електронний ресурс] / R. Williams. – London, 1989. – Режим доступ [http : // artsites.ucsc.edu/faculty/Gustafson](http://artsites.ucsc.edu/faculty/Gustafson).

597. Wojnicz A. Łuck na Wołyniu. Opis historyczno-fizjograficzny / A. Wojnicz. – Łuck, 1922. – 96 s.
598. Wołoszynowski J. Województwo wołyńskie w świetle liczb i faktów / Joachim Wołoszynowski. – Łuck ; Grodno : Druk. Ł. Mejlachowicz, 1939. – 248 s.
599. Zajączkowski A. Karaimi na Wołyniu / A. Zajączkowski // Rocznik Wołyński. – Równe, 1933. – T. 3. – 150 s.
600. Za Janem Pospíšilem : [nekrolog] // Zpravodaj Sdružení Čechů z Volyně a jejich přátel (Прага). – 1994. – Č. 7. – S. 3.
601. Zaporowski Z. Wołyńskie Zjednoczenie Ukraińskie. Wołyńskie Ukrainśkie Obiednannia / Zbigniew Zaporowski. – Lublin : Wyd-wo Un-tu M. Curie-Skłodowskiej, 2000. – 162 s.
602. Zelenko K. Stosunki polsko-ukraińskie w II Rzeczypospolitej, 1918–1939 / K. Zelenko. – Lublin : FIS, 1994. – 30 s.

Підручники і посібники

603. Бойко О. Д. Історія України : посібник / О. Д. Бойко. – К. : Академвидав, 2003. – 656 с.
604. Бондаренко Г. В. Теорія та методологія історії : Програма й тестові завдання, основи курсу, словник понять і категорій : навч. посіб. / Г. В. Бондаренко; Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, Каф. археол. та спец. іст. дисциплін. – Луцьк : РВВ Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки, 2011. – 195 с.
605. Гунчак Т. Україна: перша половина ХХ століття : нариси політичної історії / Т. Гунчак. – К. : Либідь, 1993. – 288 с.
606. Зашкільняк Л. Сучасна світова історіографія : посіб. для студ. іст. спец. ун-тів / Л. Зашкільняк. – Львів : ПАІС, 2007. – 312 с.
607. Історія України / В. Ф. Верстюк, О. В. Гарань, О. І. Гуржій та ін.; за ред. В. А. Смолія. – К. : Видавн. дім «Альтернативи», 1997. – 424 с.

608. Історія України / керівник авт. кол. Ю. Зайцев. – Львів : Світ, 1996. – 471 с.
609. Колесник І. Українська історіографія XVIII–XX ст. / І. Колесник. – К. : Генеза, 2000. – 254 с.
610. Кондратюк К. К. Українська історіографія XIX – початку XX століть : основні напрями і концепції : навч. посіб. / К. К. Кондратюк. – Львів : Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2002. – 240 с.
611. Кондратюк К. Новітня історія України. 1914–1945 рр. : навч. посіб. / К. К. Кондратюк. – Львів : Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2007. – 262 с.
612. Криворучко О. Сучасна архітектура : термінол. слов. / О. Криворучко. – Львів : вид-во Нац. ун-ту «Львів. Політехніка», 2008. – 136 с.
613. Кучерепа М. Історія Волині: 1939–1941 рр. : навч. посіб. / М. Кучерепа. – Луцьк : Волин. обл. друк., 2006. – 456 с.
614. Марченко М. І. Історія української культури з найдавніших часів до середини. XVII ст. / М. І. Марченко. – К. : Рад. шк., 1961. – 326 с.
615. Огієнко І. Українська культура. Коротка історія культурного життя українського народу. З малюнками і портретами українських культурних діячів : курс, читаний в Українськiм Народнiм Університетi / І. Огієнко. – Репр. відтворення вид. 1918 р. – К. : Абрис, 1991. – 272 с.
616. Попович М. В. Нарис історії культури України : навч. посіб. / М. В. Попович. – К. : АртЕк, 1998. – 727 с.
617. Українська культура : лекції / за ред. Д. Антоновича; упоряд. С. В. Ульяновська. – К. : Либідь, 1993. – 592 с.
618. Шендрик А. И. Теория культуры : учеб. пособие для вузов / А. И. Шендрик. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, Единство, 2002. – 519 с.

VI. Науково-довідкові видання

619. Атлас історії культури Волинської області / відп. ред. Ф. В. Зузук. – Луцьк : Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2008. – 112 с.

620. Галькевич Т. А. Букатевич Микола Петрович / Т. А. Галькевич // Енциклопедія сучасної України / НАН України, Наук. т-во ім. Т. Шевченка, Координац. бюро енцикл. сучасної України НАН України; ред. І. М. Дзюба (співгол.). – К., 2004. – Т. 3 : Біо – Бя. – С. 557.
621. Енциклопедія українознавства. Т. 5. – Львів : [б. в.], 1996.
622. Енциклопедія українознавства : в 2 т. / ред. В. Кубійович, З. Кузеля; Наукове т-во ім. Т. Шевченка. – Мюнхен; Нью-Йорк : Молоде Життя, 1949–1952.
623. Енциклопедія українознавства : у 10 т. / голов. ред. В. Кубійович ; Наук. т-во ім. Т. Шевченка. – Перевид. в Україні. – Львів : [б. в.], 1993–2000.
624. Журба Галина // Енциклопедія українознавства / Ін-т укр. археографії АН України, Наук. т-во ім. Т. Шевченка в Сарселі, Фондація енцикл. України в Торонто; [голов. ред. : В. Кубійович, З. Кузеля]. – Перевид. в Україні. – К., 1994. – Т. 2. – С. 702.
625. Історія міст і сіл Української РСР. В 26 т. Волинська область / [Голов. редкол. «Історії міст і сіл Української РСР», Ін-т історії АН УРСР]; редкол. : І. С. Клімаш [голова редкол.] [та ін.]. – К. : Голов. ред. УРЕ АН УРСР, 1970. – 746 с.
626. Історія міст і сіл Української РСР. У 26 т. Ровенська область / [Голов. редкол. «Історії міст і сіл Української РСР», Ін-т історії АН УРСР]; редкол. : І. С. Клімаш [голова редкол.] [та ін.]. – К. : Голов. ред. Укр. рад. енцикл. АН УРСР, 1973. – 657 с.
627. Літературна Рівненщина : довідник / упоряд. Є. Шморгун. – Рівне : Азалія, 2003. – 100 с.
628. Мистецтво України : біогр. довід. / [упоряд.: А. В. Кудрицький, М. Г. Лабінський ; за ред. А. В. Кудрицького]. – К. : Укр. енцикл., 1997. – 700 с.
629. Митці України : енцикл. довід. / [упоряд.: М. Г. Лабінський, В. С. Мурза; за ред. А. В. Кудрицького]. – К. : Знання, 1992. – 715 с.

630. Пащук І. Г. Літературно-краєзнавча енциклопедія Рівненщини / І. Г. Пащук. – Рівне : Волин. обереги, 2005. – 212 с.
631. Пясецький В. Е. Вулиці і майдани Луцька : Історико-краєзнавчий довідник / В. Пясецький, Ф. Мандзюк. – Луцьк : Волин. обл. друк., 2005. – 400 с.
632. Столярчук Б. Митці Рівненщини : енцикл. довід. / Б. Столярчук. – 1-е вид. – Рівне : Ліста, 1997. – 366 с.
633. Українська Радянська Енциклопедія : у 12 т. / за ред. М. Бажана. – 2-ге вид. – К. : Гол. ред. Укр. Рад. Енцикл., 1974–1985.
634. Williams Raymond. Culture is Ordinary [Електронний ресурс] / R. Williams. – London, 1989. – Режим доступу <http://artsites.ucsc.edu/faculty/Gustafson>.
635. Wołyń: ocalić od zapomnienia : [album] / Т-во miłośników Wołynia i Polesia, Т-во przyjaciół Krzemieńca i Ziemi Wołyńsko-Podolskiej, Stow. «Civitas Christiana» Ośrodek Wschodni; wstęp Leon Popek, Władysław Rostocki, Tadeusz Wawrzonek; oprac. całości Leon Popek. – Lublin : [s. n.], 1997. – 248 s.

VII. Автореферати дисертацій

636. Давидюк Р. Історія виникнення і діяльності Волинського Українського Об'єднання (1931–1939 рр.) : автореф. дис... канд. іст. наук. / Давидюк Р. – НАН України, Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича, Ін-т народознавства. – Львів, 1998. – 17 с.
637. Добровичинська В. А. Інтелігенція в культурному житті Західної Волині (1921–1939) : автореф. дис... канд. іст. наук : 07.00.01. / Добровичинська В. А. – НАН України, Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича, Ін-т народознавства. – Львів, 2006. – 19 с.
638. Жив'юк А. А. Вплив громадсько-політичної та літературної діяльності Уласа Самчука на розвиток української національної свідомості 1920-і–1990-і роки : автореф. дис. ... канд. іст. наук: 09.00.12 / А. А. Жив'юк. – Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. 2002. – 20 с.

639. Ковба Ж. И. Чешская эмиграция на Украине во второй половине XIX вв. : автореф. дис. ... канд. ист. наук : 07. 00. 02 / Ж. И. Ковба. – Львів. держ. у-т. ім. І. Франка. – Львів, 1974. – 19 с.
640. Надольська В. В. Національні меншини на Волині (середина XIX ст. – поч. XX ст.) : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01./ В. В. Надольська. –
641. Оболончик Н. Г. Кременецький ліцей в системі освіти Другої Речі Посполитої : автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00. 01 / Оболончик Н. Г.; Чернів. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича. – Чернівці, 2007 р. – 20 с.
642. Пономаренко С. Є. Культурно-освітні організації Волині, 1921–1939 рр. : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / Пономаренко Світлана Євгенівна; НАН України, Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича, Ін-т народознавства. – Львів, 2001. – 15 с.
643. Раєвич Т. І. Український жіночий рух на Волині (1921–1939 рр.) : автореф. дис... канд. іст. наук : 07.00.01 / Раєвич Т. І.; Чернів. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича. – Чернівці, 2006. – 20 с.

ДОДАТКИ

Додаток А

Глосарій

Ампір – термін, що застосовується в мистецтвознавстві до західно-європейського класицизму часів імперії Наполеона I, переважно в архітектурі, портретному живописі та декоративно-ужитковому мистецтві, для якого характерним було звернення до мистецьких традицій імператорського Риму з його прагненням до строгої величі та помпезності, холодної елегантності і обов'язкового прагнення звеличити абсолютну владу військових монархій (Перша імперія у Франції, російського царя Олександра I).

Аттик – стінка, що міститься над карнизом і завершує споруду, значно вища за парапет. Зазвичай мала власні цоколь і карниз, її прикрашено рельєфною композицією та написами, акцентуючи певну частину фасаду.

Гравіюра або ритина – вид графічного мистецтва, створення тиражованих зображень шляхом контрастного друку з рельєфних поверхонь або через трафарет. Кожен відтиск з друкарської форми вважається авторським твором.

Дереворит – це графічна техніка високого друку, яка полягає у виконанні малюнка на дошці з розпиленого впоперек дерева, вибиранні тла навколо малюнка, покритті фарбою виступаючих частин і отриманні відбитка на папері; назва самого відбитка.

Екслібрис – книжковий знак, невелика художньо виконана етикетка, де вказано, кому належить книжка. Попередники Екслібрисів – написи власників на рукописних книгах і суперекслібриси – зображення на оправі книжок (найстаріший, із гербом Львова, датований 1545).

Ескіз (живопис) – швидко виконаний вільний малюнок, неприпустимий як готова робота.

Іонічні колони – колони в інтер'єрі, які є уособленням жіночого стилю, відрізняються добірністю, елегантністю й витонченістю, установлюються на базу, каннелюри декоруються волютою і витонченою капітеллю.

Колористика – наука про підбір для кожної людини індивідуальної колірної гами. В основі колористики лежить розподіл людей на чотири кольорових гами типу: “Зима”, “Весна”, “Літо”, “Осінь”.

Конструктивізм – авангардистський стиль в архітектурі, який характеризується суворістю, геометризмом, лаконічністю форм і монолітністю зовнішнього вигляду. Обстоює раціональну доцільність, економність, лаконізм у засобах вираження. Прагнучи поєднати мистецьку творчість з виробництвом, Конструктивізм відкидає практично не вмотивовану декоративність.

Курдонер – передня ділянка двору перед парадним фасадом історичної, суспільно значущої будівлі. Почесний двір в історичних спорудах зазвичай утворюють палац і його бічні флігелі.

Модерн – стильовий напрям в архітектурі, який характеризується використанням умисно примхливих, мінливих форм, вигадливих ліній, принципів асиметрії і вільного планування, нових технічних та конструктивних засобів для створення незвичайних, підкреслено індивідуалізованих будівель, де всі рішення підпорядковані єдиному образно-символічному задумі й орнаментальному ритмові.

Неокласицизм – архітектурний стиль, який виявився на початку ХХ ст., як реакція проти декоративних надмірностей і конструктивних невизначеностей модерну.

Паладіанізм – архітектурний стиль, що панував в Англії у II половині XVII століття.

Пілон – масивний стовп, який підтримує склепіння або плоскі перекриття; може бути елементом оформлення порталу будівлі, в'їзду в парк, місто тощо.

Пілястри – плоскі виступи у стіні будівлі. Зовні мають ознаки колони – базу, тіло, але без ентазису (потовщення всередині), капітель. Можуть мати як конструктивну, так і декоративну функції. Іноді пілястри використовували в каркасній архітектурі. Тоді проміжки в каркасі з пілястрів заповнювали

якимось будівельним матеріалом. Найчастіше ж пілястри використовували в декоративній ролі для оздоблення і ритмічного членування порожнього тла стіни, фасаду, дзвіниці тощо.

Пленер – термін, який позначає передачу в картині всього багатства змін кольору, зумовлених дією сонячного світла і атмосфери. Пленерний живопис склався у результаті роботи художників на вільному повітрі, а не в майстерні.

Портик (ганок) – галерея з відкритою колонадою на поздовжньому боці будівлі; вхід, прикрашений відкритою колонадою, арками, завершується фронтоном або аттиком.

Регент – керівник церковного хору.

Ризаліт – частина будинку, що виступає за основну лінію фасаду від фундаменту до даху. За допомогою ризалітів пожвавлюється фасад будівлі, тому вони використовувались при будівництві палаців, адміністративних та цивільно-промислових споруд, а також багатоквартирних будинків.

Рустований цоколь – нижня частина зовнішньої стіни будинку, споруди, пам'ятника або колони, що лежить на фундаменті, який оформляється рустом, каменем з грубо обтесаною лицьовою поверхнею.

Сандрик – невеликий карниз часто з фронтоном над вікном чи дверима. Спочатку сандрик слугував для захисту вікон та дверей від дощу. З часом він переродився з простого виступу над вікном у складну конструкцію з фронтоном, на якому могли розміщуватись ліпні композиції. Сандрик часто підтримується двома кронштейнами.

Фронтон – передня сторона, чоло – звичайно трикутне завершення фасаду будівлі, портика, колонади, що з боків обмежене двома схилами даху й карнизом при основі. Внутрішнє поле цієї частини називається полем фронтона або тимпаном.

Функціоналізм – архітектурний принцип, за яким певна споруда формується під впливом функції, яка повинна заповнити цю споруду. Найчастіше розуміють в архітектурі та дизайні як відхід від суто естетичних принципів формотворення, що призводить до інтерпретування форми як виразника

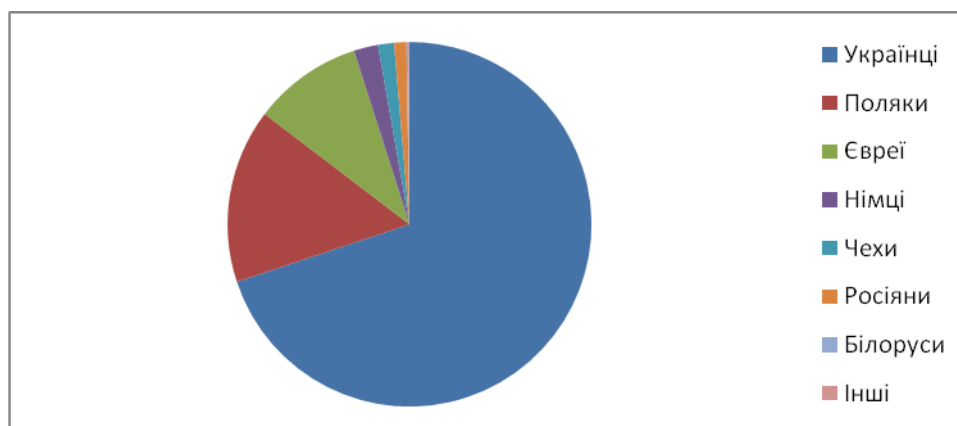
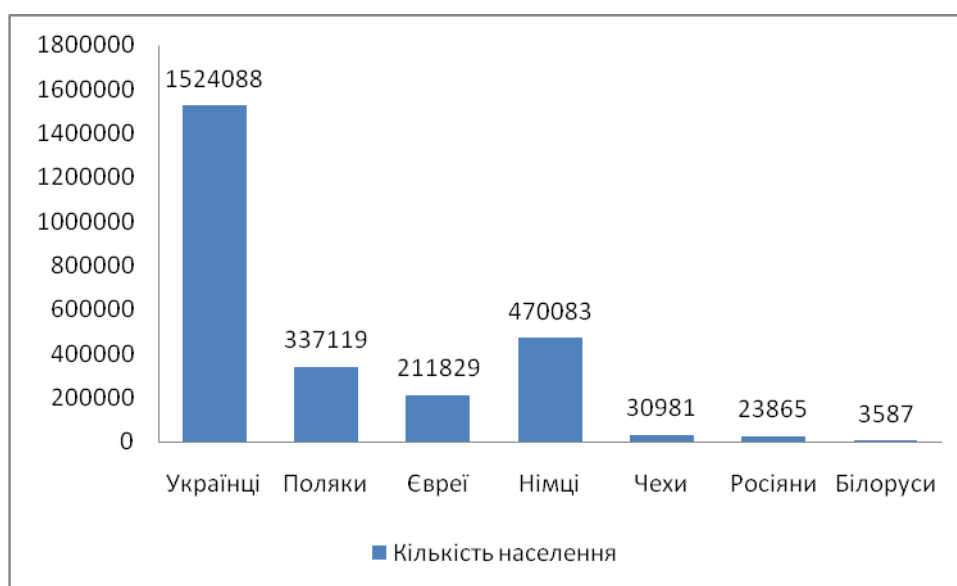
функціонального призначення споруди чи іншого об'єкта. Це популярно трактується так: краса в архітектурі та дизайні є результатом функціональності.

Джерело: [Клименюк Т. М. Ілюстрований словник архітектурних термінів : посібник / Т. М. Клименюк, В. І. Проскуряков, Х. І. Ковальчук. – Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2014. – 180 с.; Живопис. Короткий словник термінів [Електронний ресурс]. – Режим доступ [http : //](http://bibliography.com.ua/slovarZhivopis) [http:](http://bibliography.com.ua/slovarZhivopis)

**Національний склад Волинського воєводства
(станом на 1931 р.)**

Національність	Кількість
Українці	69,9 %
Поляки	15,46 %
Євреї	9,7 %
Німці	2,16 %
Чехи	1,42 %
Росіяни	1,09 %
Білоруси	0,16 %

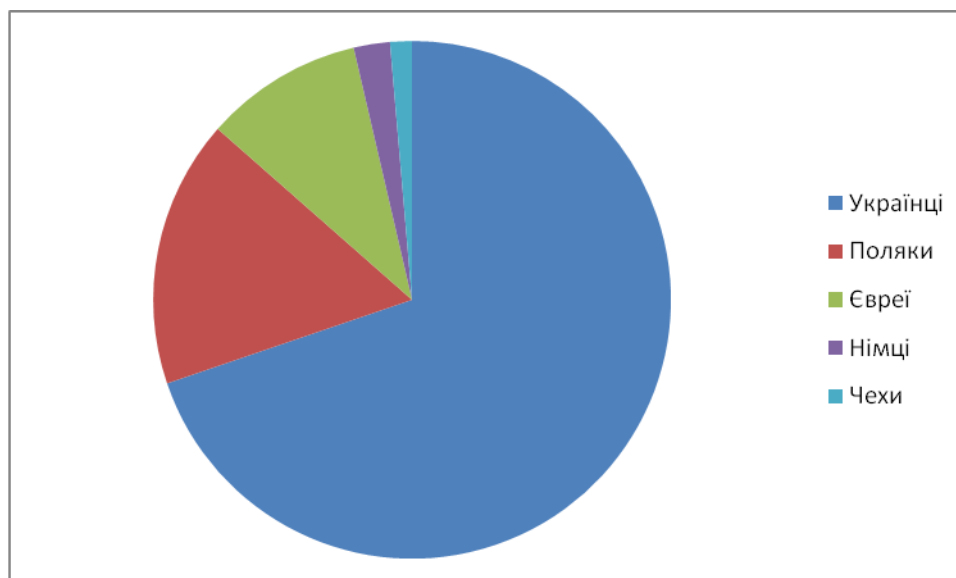
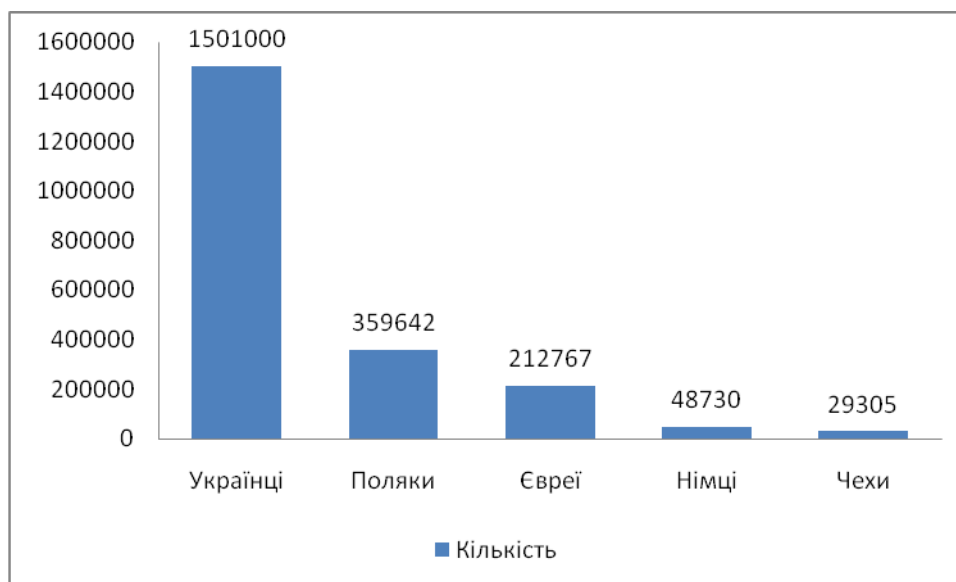
Джерело: [Макарчук С. А. Етносоціальне розвиття и національніє отношения на западноукраїнських землях в період розвитку імперіалізму / С. А. Макарчук. – Львов : Вища шк., 1983. – 255 с. – С.148].

**Національний склад Волинського воєводства
(станом на 1937 р.)**

Національність	Кількість
Українці	1501000
Поляки	359642
Євреї	212767
Німці	48730
Чехи	29305
Інші	41164

Джерело: [Укр. правосл. Календар на 1938. – С. 105].

Територія і густота населення повітів Волинського воєводства у 1931 р.

№	Повіт	Територія, кв. км	Населення	
			Загалом, тис.	На 1 кв. км
1	Володимирський	2 208	150,4	68,1
2	Горохівський	1 757	122,1	69,5
3	Дубнівський	3 275	226,7	69,2
4	Здолбунівський	1 349	118,3	87,7
5	Ковельський	5 682	255,1	44,9
6	Костопільський	3 496	159,6	45,7
7	Кременецький	2 790	243,0	87,1
8	Луцький	4 768	290,8	60,98
9	Любомльський	2 054	85,5	41,6
10	Рівненський	2 898	252,8	87,2
11	Сарнівський	5 478	181,3	33,1
Загалом по воєводству		35 754	2085,6	63,18

Джерело: [Mały rocznik statystyczny. 1939.– S. 13].

Періодичні українські видання міжвоєнного періоду

Церковна преса

Будівничий Церкви Божої	1935–1936	Крем'янець	Д. Гарасевич
Волинські дзвони	1934	Рівне	О. Палієнко
Друг	1934–1939	Дубно	о. Ян Герматюк, о. Ент Мельничук, Й. Вавриняк, Е. Пшибульські
Духовний сіяч	1927–1931	Кременець	Є. Сакович, А. Вітенко
Євангельський голос	1936–1938	Кременець	М. Вербіцький
За соборність	1932–1935	Луцьк	І. Власовський
На варті	1925–1926	Володимир	А. Річинський
Наше братство	1929	Володимир	А. Річинський
Новая правдивая дорога життя	1935	Луцьк	С. Бохонюк
Православна Волинь	1922	Кременець	
Рідна церква	1927	Луцьк	П. Калинчук
Церква і нарід	1935–1938	Кременець	В. Квасницький
Шлях	1937–1939	Луцьк	В. Квасницький

Д.2

Прорадянська преса

Борітеся	1928	Рівне	С. Семіонов-Семенюк
Наш стяг	1924	Луцьк	М. Литвинець
Поступ	1929–1930	Луцьк	І. Кондратов
Червона Волинь	1934–1935	Луцьк	

Д.3

Продукраїнська преса

Волинські літописи	1922	Рівне	“Просвіта”
Громада	1925–1926	Луцьк	С. Вишнівський
Дзвін	1923–1928	Рівне	В. Оскілко
За українську народну справу	1923	Ковель – Любомль – Володимир – Горохів	П. Певний
Народний вістник	1927–1928	Луцьк	В. Сегейда, З. Дорошенко
Праця	1924	Луцьк	О. Дробан
Українська громада	1926–1929	Луць	С. Вишнівський

Д.4

Ліберальні видання

Вільна думка	1925–1926	Луцьк	В. Богацький
Вісти Волинського українського об'єднання	1935	Луцьк	
Волинське слово	1937–1939	Луцьк	А. Коханівський
Народна рада	1922	Луцьк	Д. Шульга
Ранок	1925	Володимир	І. Горемика
Спільна праця	1928	Володимир	Л. Бернацький
Українське життя	1922	Луцьк	Х. Приступа, А. Матієнко
Українська нива	1926–1929	Варшава (1926–1928) – Луцьк (1929)	Е. Делпіс, П. Певний, В. Арцапка
Українська нива	1936–1937	(1936–1937)	А. Коханівський

Д.5
Селянські часописи

Волинський господар	1930	Луцьк	Е. Фаль, С. Кендржина
Волинське життя	1923	Луцьк	О. Дробан, С. Дробан
Волинський стражак	1932	Рівне, Луцьк	А. Гермашевський, В. Мороз, Г. П□ ятковська, М. Орзешек, О. Путел
Голос Волині	1922	Луцьк	М. Гонорко
Молоде село	1929–1939	Рівне (1929– 1934), Луцьк (1934–1939)	А. Гермашевський, В. Мороз, Г. П□ ятковська, М. Орзешек, О. Путел.
Наш голос	1920–1922	Луцьк	Д. Шульга
Нова доба	1936	Луцьк	П. Кравчук, В. Островський
Нова скиба	1933–1935	Луцьк	В. Островський
Рідний колос	1933–1939	Луцьк	С. Дибенко, О. Левчанівська, В. Моргаєвський, Г. Концевич
Рільник	1934–1939	Луцьк	В. Вонхал, В. Моргаєвський
Селянська доля (Наш шлях, Шлях)	1923, 1924	Луцьк	Є. Ткачук, А. Степанюк
Селянин	1924	Луцьк	Я. Давидович
Селянська правда	1923	Луцьк	О. Дробан, С. Дробан

Д.6
Кооперативна преса

Наша праця	1926	Ковел	О. Лісневич
Новий час	1923 –1924	Львів–Луцьк	І. Тиктор

Спільна праця	1936	Луцьк	Й. Волошиновський
Супряга	1924	Здолбунів	

Д.7

Науково-мистецькі часописи

Досвітня зоря	1923–1927	Володимир	М. Сполітак, І. Горемика, Ф. Каліщук
Культурне життя	1939	Рівне	А. Вівчарук
Наш світ	1925, 1935, 1936	Варшава – Львів – Луцьк (1925), Луцьк (1935, 1936)	В. Островський
Промінь	1926	Луцьк	

Д. 8

Освітні видання

Ватра	1935	Рівне	о. Ю. Шумовський
Весна	1934	Рівне	Р. Мануляк
Вісті Товариства Українська Школа в Рівному	1938	Рівне	Ю. Галинський
До праці	1934	Рівне	Р. Мануляк
До світла	1930	Рівне	Бучинський
Перші кроки	1922	Кременець	
Проліски	1923	Кременець	
Сонечко	1936–1939	Рівне	Л. Іщук, Д. Ковпаненко

Джерело: [Держархів Волинської обл. – Ф. 1. – Оп. 2. – Спр. 5678. – Арк. 1–3; Ф. 45. – Оп. 1. – Спр. 623. – Арк. 7–8; Ф. 46. – Оп. 9. – Спр. 1895. – Арк. 127–129; Ф. 146. – Оп. 1. – Спр. 206. – Арк. 1–2].

ДЕСЯТЬ ЗАПОВІДЕЙ МОЛОДИМ УКРАЇНЦЯМ*

1. Люби над усе свій рідний край: для нього всі помисли твої, всі сили і життя віддай.
2. Не роби сам із себе кумира, бо егоцентризм довів Батьківщину до руїни і не дасть відбудувати її.
3. Більше суворости до себе і поблажливости для других.
4. Для рідної справи не повинно бути тобі ні суботи, ні неділі.
5. Шануй своїх діячів, не обкидай їх болотом, то благо тобі буде.
6. Не спізнюйся ні на працю, ні на збори, бо спізненням крадеш час у других, хто акуратний. В акуратності будь німцем.
7. Не забувай, що маєш робити чи що обіцяв.
8. І чужому научайся, й свого не цурайся.
9. Ніколи не забувай Купріянової заповіді “Якось-то буде”.
10. “А ти, Марку, грай!”.

Джерело: [Пісоцький А. Інтелігенція Волині: погляд крізь призму часу / А. Пісоцький, Н. Войтюк. – Луцьк : ВАТ «Волинська обласна друкарня», 2009. – 176 с.].

* Складено М. Левицьким і опубліковано в часописі «Промінь» за 1927 р.

**Список
бібліотек товариства “Просвіта”
станом на лютий 1927 р.**

№ з/п	Назва населеного пункту	Дата заснування
1	с. Баківці гм. Полонка Луцького повіту	6. 02. 1927
2	с. Голишів гм. Полонка Луцького повіту	12. 02. 1927
3	с. Борухів гм. Піддубці Луцького повіту	15. 02. 1927
4	с. Городище гм. Полонка Луцького повіту	13. 02. 1927
5	с. Рованці гм. Полонка Луцького повіту	19. 02. 1927
6	с. Воротнів гм. Полонка Луцького повіту	20. 02. 1927
7	с. Нараєво гм. Варковичі Дубенського повіту	24. 02. 1927
8	с. Пелечі гм. Верба Володимирського повіту	18. 01. 1927
9	с. Сирники гм. Княгинин Луцького повіту	16. 02. 1927
10	с. Мінковичі гм. Верба Володимирського повіту	15. 02. 1927
11	с. Студянка гм. Судобче Дубенського повіту	16. 02. 1927
12	с. Демидівка гм. Княжиці Дубенського повіту	16. 02. 1927
13	с. Дринча гм. Радивилів Дубенського повіту	17. 02. 1927
14	Володимирська філія	6. 02. 1927
15	с. Хмелівці гм. Микуличі Володимирського повіту	13. 02. 1927
16	с. Менчиці гм. Грибовиці Володимирського повіту	13. 02. 1927
17	с. Тишковичі гм. Грибовиці Володимирського повіту	13. 02. 1927
18	с. Воцатин гм. Хотячів Володимирського повіту	15. 02. 1927
19	с. Заболоття гм. Грибовиці Володимирського повіту	27. 02. 1927
20	с. Устилуг гм. Хотячів Володимирського повіту	27. 02. 1927
21	с. Литовеж гм. Грибовиці Володимирського повіту	27. 02. 1927

Джерело: [Держархів Волинської обл. – Ф.46. – Оп. 9. – Спр.663. – Арк. 1–3].

**Видання
Волинського воєводства
станом на 1932 р.**

№	Назва видання	Друкарня (власники)	Адреса	Тираж	Початок видання
1	Wołyner-najes (єврей.)	В. Свік і М. Гольденберг	Дубно	300	23. 01. 1930
2	Łamigłowka (польс.)		Дубно	200	
3	Buletyn (польс.)		Луцьк	1000	6. 03. 1926
4	Widnokrąj (польс.)	Крем'янецький ліцей	Крем'янець	400	1926
5	Echo Białokrynickie (польс.)	В. Свік	Крем'янець	200	1930
6	Wiadomości Wołyńskie (польс.)	Ф. Літвак	Ровно	1500	1930
7	Hlas Wołyne (чеськ.)	А. Певний	Квасилів	850	1925
8	Młoda Wies (польс.- укр.)	Джамолов	Ровно	1200	1928
9	Unzer Leben (єврей.)	З. Вассер	Володимир	500	4. 08. 1927
10	Głos Wołyńskie (польс.)	Г. Ватенберг	Дубно	300	30. 09. 1931
11	Unzer Wołyner Express (єврей.)	Шостаковський	Ровно		12. 09. 1931
12	Ostatnie Wiadomości Wołyńskie (польс.)	Ф. Літвак	Ровно	200	5. 10. 1931
13	Kremenicer Sztyme (євр.)	В. Свік	Крем'янець	600	1. 10. 1931
14	Echo Szkolne (польс.)	Рейгель і Літвак	Ровно	250	1928
15	Przegląd Wołyński (польс.)	Державна	Луцьк	1000	1923
16	Zjednoczenie (польс.)	А. Вассер	Луцьк	700	1. 03. 1930
17	Nowe Drogi (польс.)	Державна	Луцьк	600	1930
18	Ziemia Wołyńska (польс.)	Курії Біскупів	Луцьк	1200	1927
19	Zycie katolickie (польс.)	Курії Біскупів	Луцьк	3600	1930
20	Charitas (польс.)	Курії Біскупів	Луцьк		1920
21	Miesięcznik Diecczjalny (польс.)	Курії Біскупів	Луцьк	500	1928
22	Pszczółka (польс.)	Курії Біскупів	Луцьк	600	30. 09. 1931
23	Okolnik Związku Młodzieży Polskiej	Курії Біскупів	Луцьк	1500	1930

24	Kresowe Ogniska (польс.)	Курії Біскупів	Луцьк	1500	1927
25	Українська нива (укр)	Шнайдер	Луцьк	2000	1926
26	Wołyn (польс.)	Волинська преса	Луцьк	600	23. 03. 1931
27	Naje Sajtung (євр.)	Społdruk	Луцьк	550	1930
28	Nowyj Wiernyj Put k zizni (рос.)	Стефанович	Богушівка	300	1930
29	Wolhynischer-Bote (нім.)	А. Клайндінст	Луцьк	1500	1928
30	Nasz Widnocraj (польс.)	Брати Юзефові	Крем'янець	400	10. 01. 1926
31	Kowler Gołksblat (євр)	М. Айзенберг	Ковель	500	21. 07. 1931
32	Zycie Wołynia (польс.)	Польське т-во опіки над Кресами	Луцьк	1000	1927
33	Karaj Awazy (караїм.)	А. Мардкович	Луцьк	200	1930
34	Nowa właśc	С. Бохотник	Торчин	300	1930
35	Народный вестник русский (рос.)		Луцьк	200	1897

Джерело: [Держархів Волинської обл. – Ф.46. – Оп. 9. – Спр. 1895. – Арк. 127–128].

10 правил «Як поводитись з книжкою»*

1. Перед тим, як маєш читати – обложи мене (книжку – авт.) папером!
2. Не доторкайся до мене брудними пальцями!
3. Не читай мене під час їди!
4. Не слинь пальців, перевертаючи листки!
5. Не мни листків і не загинай рогів!
6. Не перегинай мене під час читання!
7. Не клади мене розгорнутою хребтом догори!
8. Не клади мене вдома на місці неоповідним!
9. Не роби на мені ніяких знаків, дописок!
10. Не виривай і не знищуй образків і карток!

Джерело: [Волинське слово. – 1939. – 19 січня].

* Десять правил «Як поводитись з книжкою», запроваджені указом волинського воєводи О. Гавке-Новака щодо розвитку бібліотек у воєводстві.

Гурток Торчинської «Просвіти»

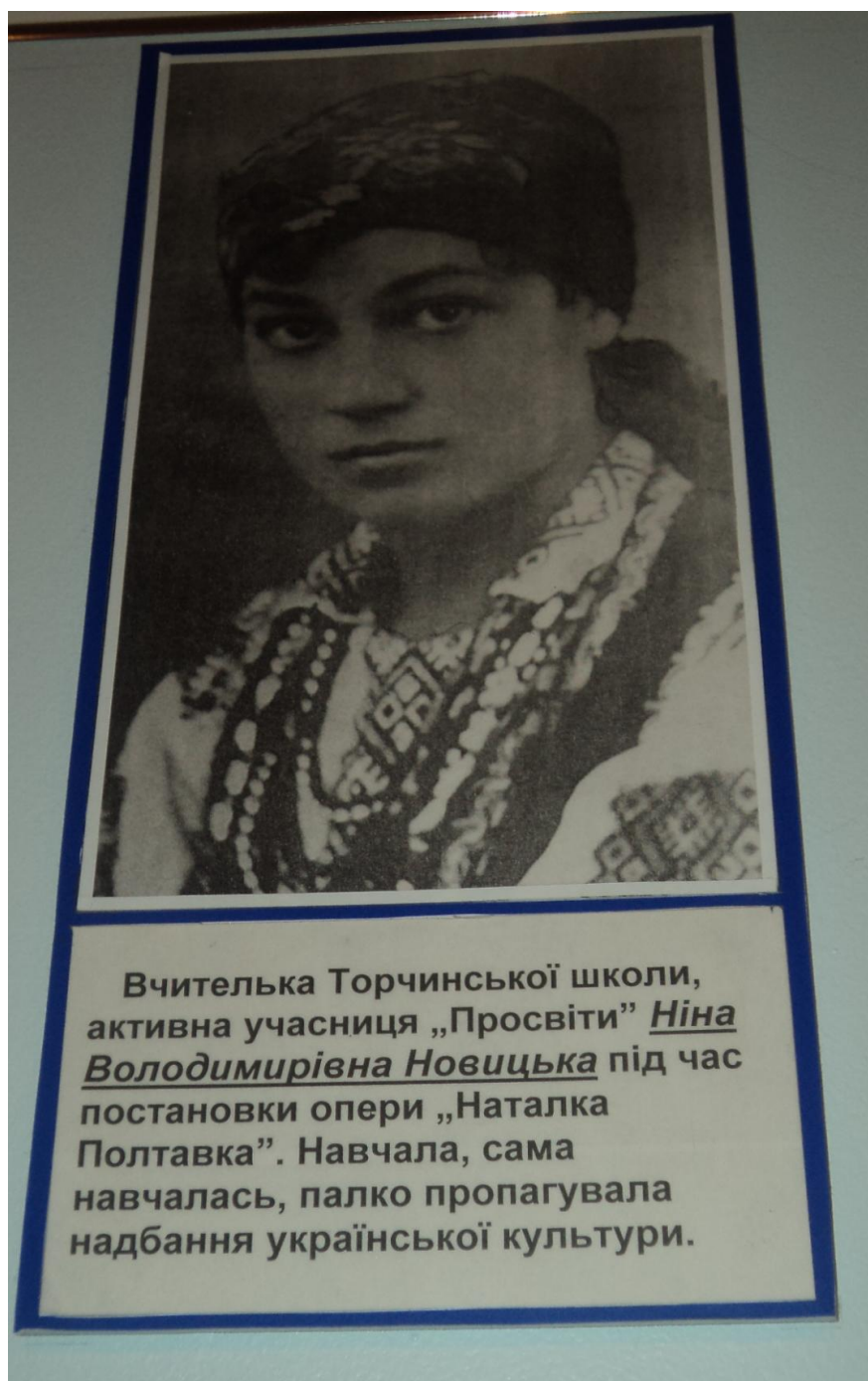
Джерело: [Матеріали Торчинського народного краєзнавчого музею].

Новицький Аполон – учасник Торчинської «Просвіти», постановник п'єс і танців

Джерело: [Матеріали Торчинського народного краєзнавчого музею]

**Ніна Новицька – акторка, оперна співачка, учасниця Торчинської
«Просвіти»**

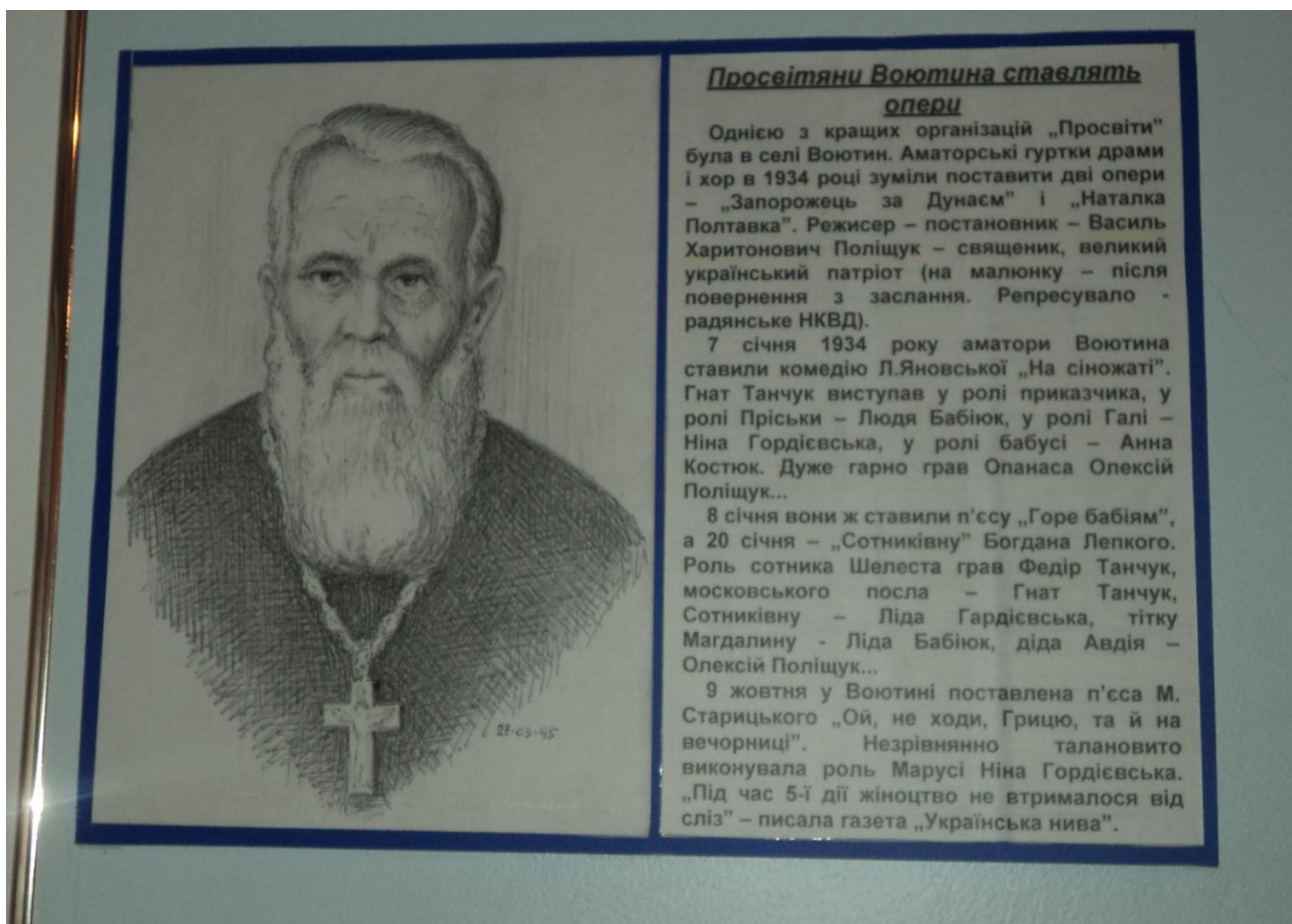

Джерело: [Матеріали Торчинського народного краєзнавчого музею]

Кревський Анатолій – музикант, хореограф, учень В. Авраменка

Джерело: [Матеріали Торчинського народного краєзнавчого музею]

**Священик с. Воютин Торчинського повіту Василь Поліщук –
постановник опер**

Джерело: [Матеріали Торчинського народного краєзнавчого музею]

Олена Левчанівська – сенаторка польського сейму, засновниця і учасниця перших просвітянських осередків на Волині.

Джерело: [Матеріали Торчинського народного краєзнавчого музею]

Анатолій Томашевич – бібліотекар просвітянської читальні у Торчині

Джерело: [Матеріали Торчинського народного краєзнавчого музею]

Польсько-чесько-український ансамбль у с. Верба Володимирського повіту

Джерело: [Матеріали Володимир-Волинського краєзнавчого музею]

Луцька державна гімназія
(архітектор К. Толочко, 1931 р., конструктивізм)*

Джерело: [Narodowe Archiwum Cyfrowe sygn., 1-G-5352].

* Тепер прокуратура Волинської області

У.2

Будинок Луцького поштамту (архітектор Я. Путерман-Садловський, др. половина 30-х рр. XX ст., конструктивізм)*

Narodowe Archiwum Cyfrowe, sygn. 1-G-5353

Джерело: [Narodowe Archiwum Cyfrowe sygn., 1-G-5353].

* Тепер Волинська дирекція Українського державного підприємства поштового зв'язку "Укрпошта"

У.3

Адміністративний корпус Окружного земельного управління (архітектор К. Яницький, 1928–1930 рр., проект з раціональним використанням природних особливостей міської території)*

Narodowe Archiwum Cyfrowe, sygn. 1-G-2392

Джерело: [Narodowe Archiwum Cyfrowe sygn., 1-G-2392].

* Тепер приміщення Волинського краєзнавчого музею

У.4
Державний Земельний банк в Луцьку
(архітектор М. Лялевич, 1928 р., конструктивізм)*

Джерело: [Держархів Волинської обл., Ф. 158, оп. 4, спр. 1736].

* Тепер – Будинок офіцерів.

У.5

**Гарнізонний римо-католицький костел Святих Петра і Павла у Рівному
(архітектор В. Данілевич, 1930–1934 рр., модернізм)***

Джерело:[wikimapia.org/9513251/uk/]

* Тепер римо-католицький костел Святих Петра і Павла

У.6.

**Польський банк у Луцьку (архітектори С. Чесняк та К.
Мянчинський, 1924 р., класицизм)***

Fot. inż. K. Mięczyński.

Джерело: [Держархів Волинської обл., Ф. 158, оп. 4, спр. 1738].

* Тепер – відділення Національного банку у Луцьку.